

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Eripedagoogika ja logopeedia õppekava

Helen Kukk
Enesekordused mõõdukas staadiumis Alzheimeri tõvega isiku suulises vestluses
Magistritöö

Juhendajad: Aaro Nursi ja Tiit Hennoste

Läbiv pealkiri: Alzheimeri tõbi ja enesekordused suulises vestluses

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Aaro Nursi

.....

(allkiri ja kuupäev)

Juhendaja: Tiit Hennoste (PhD)

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Marika Padrik

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Alzheimeri tõbi	6
1.1. Alzheimeri tõve definitsioon ja haiguse põhjused.....	6
1.2. Alzheimeri tõve diagnoosimine	8
1.3. Alzheimeri tõvest tingitud kognitiiv-kommunikatiivne kõnepuue.....	9
2. Alzheimeri tõvega isikute kõne uurimine loomulikus vestluses.....	13
3. Vestlusanalüüs	14
3.1. Vooruliigendus	14
3.1.1. Pausiga vooruvaheldus.....	15
3.1.2. Pealerääkimisega vooruvaheldus ja enesekordus.....	16
3.2. Järjendiliigendus	17
3.3. Parandusliigendus	18
3.4. Enda algatatud eneseparandus	19
3.4.1. Otsimine ja enesekordus.....	19
3.4.2. Ümbertegemine ja enesekordus.	22
4. Teisi tavapäraseid enesekordusi suulises vestluses.....	27
4.1. Enesekordus kui rõhutamisvahend	27
4.2. Tihvtkonstruktsioon (verbikordus)	27
5. Patoloogilised enesekordused suulises vestluses	30
5.1. Verbaalne perseveratsioon.....	30
5.2. Vahetu perseveratsioon.....	30
5.3. Mittevahetu perseveratsioon.....	31
5.4. Verbaalsele perseveratsioonile viitavad tunnused	33
5.5. Verbaalse perseveratsiooni põhjused.....	34
6. Metoodika	36

6.1.	Uuritav	36
6.2.	Protseduur	39
6.3.	Meetod	39
7.	Tulemused	42
7.1.	Tavapärased enesekordused Alzheimeri tõvega isiku vestluses	42
7.2.	Patoloogilised enesekordused Alzheimeri tõvega isiku vestluses	48
7.3.	Tavapäraste ja patoloogiliste enesekorduste piiripealsed näited	62
8.	Arutelu	68
	Kokkuvõte	75
	Abstract	77
	Tänu sõnad	78
	Autorsuse kinnitus	79
	Kasutatud kirjandus	80
	Lisad	87

Sissejuhatus

Maailma rahvastik vananeb. Selle põhjuseks on suremuse tõus ja sündimuse langus (ÜRO, 2013a). Seoses rahvastiku vananemisega tõuseb vanadusega seotud haiguste, sh Alzheimeri tõve (edaspidi AT) osakaal maailmas (Prince et al., 2015; WHO, 2014). AT korral on tegemist dementsussündroomi põhjustava progresseeruva ajuhaigusega, mille tagajärjel tekib intellektuaalsete võimete langus ja esinevad käitumishäired (RHK-10; Linnamägi & Asser, 2000), sh esineb AT-ga isikutel kognitiiv-kommunikatiivne kõnepuue (Mahendra & Hopper, 2013). Kogu maailmas, sh Eestis on suureks probleemiks AT aladiagnoosimine, mis piirab efektiivse abi osutamist patsiendile ja tema lähedastele (Linnamägi et al. 2006; Prince, Bryce & Ferri, 2011).

AT-ga isikute kõnet on vajalik uurida, sest rahvastiku vananemisega nende isikute osakaal ühiskonnas aina suureneb. Seega peavad logopeedid üha enam diagnoosima AT-st tingitud kognitiiv-kommunikatiivset kõnepuuet, soovitama toetavaid kommunikatsioonimeetodeid patsiendile ja tema lähedastele ning neid nõustama (ASHA, 2014). Selleks on vaja mõista AT-st tingitud kõnepuude iseloomu. Peale selle võib AT-ga isikute kognitiiv-kommunikatiivse kõnepuude uurimine leevendada AT aladiagnoosimise probleemi. AT-ga isikute kõne uurimise üheks eesmärgiks on leida erinevaid AT-le omaseid kõnepuude tunnuseid, mis võiksid aidata kaasa AT diagnoosimisele. Peale selle on AT-st tingitud kõnepuude, sh säilinud oskuste põhjalikum mõistmine vajalik selleks, et aidata planeerida ja osutada võimalikult efektiivset abi patsiendile ja tema lähedastele. Kahjuks on AT-ga isikute kõnet Eestis vähe uuritud. Varasemalt on Tartu ülikooli eripedagoogika osakonnas teinud AT-ga patsientide kõne esmasest hindamisest magistritöö Elis Tootsi (2013), kelle töö eesmärgiks oli välja selgitada, millised ülesanded sobivad AT-ga isikute kõne hindamiseks, et eristada neid tervetest vanemaealistest.

Magistritöös analüüsitakse ühe mõõdukas staadiumis AT-ga isiku vestlust töö autoriga. Töö aluseks võeti igapäevane, loomulik vestlus, sest vestlus on üks sotsiaalse suhtluse peamisi vorme (Drew, 2005) ja võrreldes formaalse testimisega on vestlus loomulikum ning pingeavam kõne uurimise viis (Black, 2011; Bucks, Singh, Cuerden & Wilcock, 2000; Rousseaux, Sève, Vallet, Pasquier & Mackowiak-Cordoliani, 2010).

Töös analüüsitakse AT-ga isiku kõnes esinevaid enesekordusi. Analüüsimiseks valiti enesekordused, sest AT-ga isikute kõnet iseloomustades tuuakse kirjanduses välja nende kalduvus juba öeldut korrata (Bayles, Tomoeda, Kaszniak, Stern & Eagans, 1985; Bayles &

Tomoeda, 2013). Täpsemalt esineb nende kõnes verbaalne perseveratsioon ehk tahtmatu ebasobiv enda öeldu kordamine. Samas on AT-ga isikutel esinevat verbaalset perseveratsiooni vähe uuritud (Bayles et al., 1985). Teisalt on enesekordused tavapärane osa suulisest vestlusest (Aitchison, 1994; Norrick, 1987; Hennoste 2000c, 2000d, 2013). Seega tuleb patoloogiliste enesekorduste kõrval osata eristada ka tavapäraseid enesekordusi, et neid ei peetaks kõne hindamisel patoloogilisteks.

Vestluse analüüsimiseks kasutatakse vestlusanalüüsi meetodit, kui suhtluse mikroanalüüsi (Hennoste, 2000b; Liddicoat, 2007, lk 8–12). Selle järgi uuritakse üht loomulikku, video- ja audiosalvestatud ning transkribeeritud vestlust uuritava ja töö autori vahel. Analüüsitava vestlusele lähenetakse n-ö puhta lehena, seega ei püstitata uurimisele eelnevalt hüpoteesi.

Magistritöö eesmärk on kirjeldada ühe mõõdukas staadiumis AT-ga isiku suulises vestluses esinevaid enesekordusi. Esiteks vaadeldakse, millised tavapäraseid kordusi esineb AT-ga isiku kõnes. Teiseks vaadeldakse, milliseid ebatavalisi kordusi, sh verbaalseid perseveratsioone esineb AT-ga isiku kõnes. Lõpuks püütakse leida, milliste tunnuste alusel saab eristada tavapäraseid ja patoloogilisi enesekordusi.

Töö esimeses peatükis antakse ülevaade AT-st, selle levimusest, haiguse põhjustest, diagnoosimisest ning haigusest tingitud kõnepuudest. Teises peatükis räägitakse lühidalt AT-ga isikute kõne uurimisest loomuliku vestluse teel ja tuuakse välja selle eelised võrreldes formaalse testimisega. Kolmandas peatükis tutvustatakse lähemalt vestlusanalüüsi olulisemaid põhimõtteid ja antakse lühiülevaade kolmest vestlust juhtivast mehhanismist (vooruliigendus, järjendiliigendus, parandusliigendus). Täpsemalt käsitletakse parandusliigenduses eneseparandust, sest sellega on seotud tavapärased enesekordused suulises vestluses. Samuti räägitakse lühidalt pealerääkimisest ja sellega seotud enesekordusest. Neljandas peatükis räägitakse lisaks kahest töö seisukohast olulisest tavapärasest enesekorduse tüübist suulises vestluses. Töö viiendas peatükis antakse ülevaade verbaalsest perseveratsioonist, selle terminoloogiast ning mõnest klassifikatsioonist, tuuakse välja perseveratsioonile viitavad tunnused ning räägitakse lühidalt võimalikest verbaalse perseveratsiooni põhjustest.

Töö seitsmendas peatükis antakse ülevaade analüüsi tulemustest. Esiteks tuuakse välja uuritava kõnes esinenud tavapäraste enesekorduste näited ja selgitused. Seejärel esitatakse selged patoloogiliste enesekorduste näited ja selgitused. Lõpuks esitatakse tavapäraste ja patoloogiliste enesekorduste piiripealsed näited ja selgitused. Kaheksandas peatükis tuuakse analüüsile toetudes välja erinevad tunnused, mille alusel saab eristada tavapäraseid ja patoloogilisi kordusi ning esitatakse olulisemad järeldused.

1. Alzheimeri tõbi

Peatükis räägitakse lühidalt AT-st, haiguse põhjustest, levimusest ja diagnoosimisest. Samuti tuuakse välja, millised tunnused avalduvad AT-ga isikute kõnes haiguse erinevatel etappidel.

1.1. Alzheimeri tõve definitsioon ja haiguse põhjused

Maaailma rahvastik vananeb. Maaailma Tervishoiuorganisatsiooni (WHO) andmetel tõuseb üle 60-aastaste inimeste osakaal maaailma rahvastikus väga kiiresti, nimelt aastatel 2000–2050 hinnanguliselt 11%-lt 22%-le (WHO, 2014). Vanemaealiste osakaalu tõusu põhjustab ühelt poolt meditsiini areng, tänu millele on suremus langenud. Teisalt on selle põhjuseks aga sündimuse langus (ÜRO, 2013a).

Rahvastiku vananemise kiirenemisega sagenevad vanadusega seotud haigused. Üheks selliseks haiguseks on AT, mille suurimad riskitegurid on vananemine ja haiguse esinemine perekonnas. AT omakorda on levinuim dementsussündroomi põhjus. Üle poole dementsussündroomi juhtudest tingib AT (Linnamägi et al., 2006; Mandell & Green, 2011). Dementsusega isikute, sh AT-ga haigete osakaal maaailma rahvastikus kasvab väga kiiresti. Värskeima ülemaailmse Alzheimeri aruande (Prince et al., 2015) järgi elab praegu maailmas ligikaudu 45 miljonit dementsusega inimest. See arv peaks 2050. aastaks kasvama 131,5 miljonini, mis moodustab oletatavast maailma rahvaarvust (ÜRO, 2013b) 1,4%.

AT korral on tegemist dementsussündroomi kui aeglaselt progresseeruvat intellektuaalsete võimete langust ja käitumishäireid põhjustava degeneratiivse ajuhaigusega. Eristatakse varajase ja hilise algusega AT-d, vastavalt millele avalduvad kliinilised sümptomid kas enne või pärast 65. eluaastat (Linnamägi, 2000; RHK-10). Magistritöös peetakse AT all silmas hilise algusega vormi.

AT-d kirjeldatakse tüüpiliselt kolmes staadiumis kulgeva haigusena. AT staadiumideks on: algstaadium ehk I staadium, keskmine ehk II staadium ning hiline ehk III staadium (Mandell & Green, 2011). Algstaadiumile eelnevalt saab eristada ka prekliinilist ning AT varajast staadiumi (Erkinjuntti, Alhainen & Rinne, 2005; NIA, 2008). Siiski pole staadiumide defineerimisel väga rangeid ega selgeid piire (Bayles & Tomoeda, 2013). Samuti võib staadiumide kestus erinevatel juhtudel varieeruda. Hilise algusega AT kulgeb tavaliselt pikemalt kui varajase algusega AT ning võib kesta isegi 20 aastat. Keskmine haiguse kestus on 7 aastat (Linnamägi & Asser, 2000).

Dementsuse, sh AT raskusastmeid defineeritakse sageli sõeltestina läbiviidava vaimse seisundi miniuuringu alusel (ingl *Mini-Mental Status Examination* ehk MMSE, Folstein, Folstein & McHugh, 1975). Samas ei pruugi see sõeltest olla piisavalt tundlik kõrgema intelligentsuse tasemega isikute dementsuse määratlemisel, seetõttu peaks sõeltestile lisanduma põhjalikum neuropsühholoogiline uuring. Vaimse seisundi miniuuringuga hinnatakse orienteerumist ajas ja kohas, vahetut ja lühiajalist mälu, tähelepanu, ruumitaju, tuttavate objektide nimetamist, väljendi järelekordamist, kolmeosalise suulise korralduse täitmist, kirjaliku korralduse täitmist ja lause kirjutamist. Testi maksimumtulemus on 30 punkti. Linnamäe & Asseri (2000) järgi võiks dementsuse diagnoosile mõelda siis, kui tulemus jääb alla 26 punkti, kindlasti aga 23–24 punktise tulemuse korral. Erinevate allikate järgi on seos MMSE tulemuse ja dementsuse raskusastme vahel pisut erinev. Üldistatult võib öelda, et alla 20 punkti jääv tulemus viitab mõõdukale dementsusele ja alla 10-punktilise tulemuse korral on tegemist raske dementsusega. (ALZ; Erkinjuntti et al., 2005; Linnamägi & Asser, 2000; Linnamägi et al. 2006; Vertesi et al., 2001)

AT-ga on seotud mitmed neuropatoloogilised tunnused. Kõige iseloomulikumad on amüloidnaastud ja neurofibrillaarsed kämbud ajus. Amüloidnaastud tekivad amüloidi (spetsiifilise valgu) ladestumisel ajus. Naastud asetsevad närvirakkude väliskihil sünapsite ehk rakkudevaheliste ühenduste läheduses, häirides seetõttu rakkudevahelist suhtlust. Samuti arvatakse, et amüloidnaastud võivad olla tervetele närvirakkudele mürgised. Neurofibrillaarsed kämbud koosnevad patoloogiliste keemiliste protsesside käigus tekkinud valgust, mis erineb normaalsetest rakuskeleti valkudest. Kämbud asetsevad närviraku sees ja häirivad raku ainevahetust, põhjustades lõpuks raku surma (Linnamägi & Asser, 2000; Zarit & Zarit, 2006). Närvirakkude hävimise tagajärjel tekib ajuatroofia ehk ajukoe kõhetumine, mis ei toimu ajus ühtlaselt. Tavaliselt kahjustuvad esmalt piirkonnad, mis asuvad sügaval temporaalsagaras: entorinaalne korteks (Brodmanni alad 28 ja 34), hipokampus ja mandelkeha (Zarit & Zarit, 2006). Haiguse progresseerudes muutub ajukahjustus üha hajusamaks, haarates kõiki ajusagaraid (lisaks oimusagaratele ka otsmiku-, kiiru- ja kuklasagaraid), seejuures on ajukahjustus sümmeetriline, hõlmates mõlemat ajupoolkera (McKee & Gavett, 2011).

AT-st tingitud dementsusega isikutel häiruvad mitmed kognitiivsed funktsioonid. Neuropatoloogiliselt kahjustuvad AT-ga isikutel esmalt seesmised temporaalsagarate piirkonnad, mis on seotud välismaailmast saabuva info kogumise, töötlemise ja salvestamisega. Seetõttu on haiguse üks esimesi sümptomeid mäluhäire. AT korral kahjustub esmalt episoodiline mälu ehk häiritud on haige enda elu sündmuste mäletamine. Lisaks

episoodilisele mälule häirub ka semantiline mälu, mis hõlmab sümbolite abil esitatud faktiteadmisi ümbritsevast maailmast. Tegemist on eelkõige anterograadse mäluhäirega ehk probleeme on uue info omandamisega (Budson, 2011; Erkinjuntti et al., 2005; Linnamägi & Asser, 2000; Mandell & Green, 2011; Tulving, 2002). Kuigi AT korral häiruvad ulatuslikumalt just hiljutisemad mälestused ja kaugmälu säilib paremini, märgivad Linnamägi ja Asser (2000), et võrreldes tervete inimestega, häirub ka kaugmälu juba haiguse prekliinilises faasis.

Peale mäluhäirete esineb AT-ga isikutel kommunikatsiooniprobleeme, ruumitajuhäireid (haiged võivad ära eksida, haiguse hilisemas faasis on probleeme ka tuttavas ümbruses, sh kodus), tähelepanu ja täidesaatvate funktsioonide häireid, haiguse progresseerudes apraksiaid ehk võimetust eesmärgipäraselt tegevust planeerida ja teostada, agnoosiaid ehk võimetust ära tunda asju või isikuid ning käitumishäireid (võib esineda agressiivsust, üldist entusiasmi kadu, depressiooni sümptomeid) (Linnamägi & Asser, 2000; Mandell & Green, 2011; TÜK, 2014). Haiguse progresseerudes sümptomid süvenevad, kuid päevade lõikes haiguse iseloom varieerub. Sümptomite avaldumist mõjutavad mitmed igapäevased aspektid, näiteks ööpäevarütmid, vere glükoositase, valu esinemine, unekvaliteet, ravimid, sotsiaalsed tegurid jne (Mandell & Green, 2011).

1.2. Alzheimeri tõve diagnoosimine

AT diagnoosimise aluseks on põhjalik anamnees ehk haiguslugu ja kliiniline pilt. Vastavalt RHK-10-le (1993) peab AT diagnoosimiseks olema häiritud mitu kõrgemat ajukoore funktsiooni (sh mälu ja mõtlemine), nii et see häirib isiku igapäevaseid toiminguid ja aktiivsust. Häired peavad olema kestnud vähemalt kuus kuud. Sageli teostatakse patsiendile esialgu sõeltestina vaimse seisundi mingiuuring. Dementsuse kahtlusel viiakse diagnoosi kinnitamiseks läbi põhjalik neuroloogiline, neuropsühholoogiline ning vajadusel logopeediline jt spetsialistide (nt füsioterapeudi, sotsiaaltöötaja) poolne hindamine. Visualiseerimismeetodeid (nt kompuutertomograafia ehk KT, magnetresonantstomograafia ehk MRT) kasutatakse eelkõige teiste haiguste välistamiseks. MRT-uuring võib AT korral näidata mitmeid ajukoe muutusi, mis pole AT-le ainuomased ja ei aita seega diagnoosimisele kaasa. Peale selle võib MRT-leid haiguse algstaadiumis vastata ealisele normile (ALZ; Linnamägi et al., 2006; Linnamägi & Asser, 2000).

Dementsussündroom, sealhulgas AT on kogu maailmas aladiagnoositud (Linnamägi et al., 2006; Prince et al., 2011; WHO, 2012). Dementsuste Eesti ravi-, tegevus- ja diagnostikajuhendis (Linnamägi et al., 2006) märgitakse, et dementsussündroomi

diagnoositakse Eestis vaid 10% juhtudest. Enamasti diagnoositakse dementsust alles mõõdukas või raskes faasis. Kõige vähem diagnoositakse algstaadiumis dementsust, vaid 5% juhtudest. Kuid ka mõõdukatest ja rasketest juhtumitest jääb 75% diagnoosimata (Linnamägi et al., 2006). Rahvusvahelise Alzheimeri liidu (*Alzheimer's Disease International*) 2011. a Alzheimeri aruandes (Prince et al., 2011, lk 10) tuuakse välja kolm aladiagnoosimise põhjust. Esiteks on dementsussündroomi peetud häbiväärseks haigusseisundiks, mistõttu on selles osas toimunud vähe avatud arutelusid. Teiseks on levinud valearusaam, et mäluhäired on osa normaalsest vananemisest. Kolmandaks on levinud valearusaam, et midagi ei ole võimalik olukorra parandamiseks teha, mistõttu ollakse passiivsed nii abi otsimisel kui ka abi osutamisel. Seega dementsussündroomi kas ei diagnoosita üldse või diagnoositakse alles staadiumis, kus kognitiivne häire on juba ilmselge.

AT aladiagnoosimine on suur probleem. Diagnoosita jäämine piirab oluliselt efektiivset abi andmist, mistõttu paljud haige ja tema lähedaste vajadused võivad jääda rahuldamata. Varajane diagnoos võimaldab haigel ja lähedastel saada õigeaegselt vajalikku infot, et tagada haigele ja tema lähedastele võimalikult kaua hea elukvaliteet ning patsiendile maksimaalne iseseisvus. Prince et al. (2011, lk 13) toovad välja Ameerika Ühendriikides tehtud uurimuse varajases faasis dementsusega isikute vajadustest. Selle järgi vajavad algfaasis haiged ja nende lähedased praktilist infot igapäevaeluga toimetulekuks, finants- ja õigusnõustamist, emotsionaalset tuge (sh teistelt dementsusega isikutelt, nende hooldajatelt ja lähedastelt) ning infot haigusega seotud uurimistöödest (sh ravimiuuringutest). Varajane diagnoos aitab lähedastel mõista, et haige ebaadekvaatne käitumine on tingitud haigusest ja seda on võimalik õige suhtlustaktika ning ravimitega leevendada. Lisaks on mõned võimalikud efektiivsed raviviisid hüpoteetiliselt kõige tõhusamad haiguse varajases faasis (Linnamägi & Asser, 2000; Mandell & Green, 2011; Prince et al., 2011). Näiteks märgivad Linnamägi ja Asser (2000), et AT ravi antikoliinesteraasete preparaatidega on kõige tulemuslikum just kerge või mõõduka raskusastmega haigetel.

1.3. Alzheimeri tõvest tingitud kognitiiv-kommunikatiivne kõnepuue

AT-ga isikutel tekib haigusest tingituna kognitiiv-kommunikatiivne kõnepuue. AT korral on ajukahjustus hajus ja mitte kindlalt piiritletud ning haiguse jooksul kahjustuvad mitmed kognitiivsed funktsioonid. AT-ga kaasnev kõnepuue on üks osa üldisest ajukahjustusest. Seetõttu eristatakse AT ja üldisemalt dementsussündroomiga kaasnevat kognitiiv-kommunikatiivset kõnepuuet afaasiast kui peaaegu keeledominantse poolkera lokaalse kahjustuse tagajärjel tekkivast primaarsest kõnepuudest. AT-ga isiku

kommunikatsioonivõimet mõjutab eelkõige AT-st tingitud kognitiivne kahjustus, mitte peaaegu konkreetse kõnekeskuse kahjustus (Mahendra & Hopper, 2013; Papathanasiou & Coppens, 2013; Thompson, Yastrubetskaya, Lautenschlager, Ames & Chiu, 2010). Haiguse jooksul kõnepuue progresseerub ning vastavalt AT staadiumidele saab kommunikatsiooni taandarengus eristada kolme etappi (ASHA 2014; Geldmacher, 2012; Linnamägi & Asser, 2000).

Algstaadiumis AT-ga isikute spontaanne kõne on üldiselt voolav, seega ei esine neil AT-st tingituna düsartriid ehk kõnemotoorika puuet ega muid artikulatsioonihäireid. Samuti ei ole produtseeritud sõnade hulk tavapärasest väiksem. Üheks esmaseks ja sagedasemaks AT-st tingitud kõnepuude tunnuseks on kerge sõnaleidmisraskus spontaanses kõnes, mistõttu kõne ladusus siiski häirub. Nende kõnes on rohkem pause ning kõnetempo võib olla muutunud aeglasemaks. Sõnaleidmisraskustest tingituna esineb haigete kõnes parafaasiid ehk sõnaasendusi. AT-ga isikutel on kõige sagedasemad semantilised parafaasiid ehk soovitud sõna asendatakse semantiliselt seotud sõnaga (*laim* pro *sidrun*). Haiged on sõnaleidmisraskustest sageli häiritud ning seetõttu püüavad nad neid raskusi perifraaside ehk n-ö keerutamiste ja ümbersõnastamistega kompenseerida. Algstaadiumis patsiendid võivad sõnaleidmisraskustest tingituna sageli kurta keeletipufenomeni üle (sõna meenutamiskahjustusel esinev tunne, et otsitav sõna tuleb kohe meelde) (Geldmacher, 2012, lk 131). Juba esimeses staadiumis kannatab AT-ga isikute kõne sisu. Kõnes esineb rohkem ebasobivaid teemast kõrvalekaldumisi, väheneb informatiivsete sõnade hulk (esialgu raskusi nimisõnadega, edaspidi ka tegusõnadega) ning väheneb informatiivsusega sõnadega (nt asesõnad *see*, *need*, *selline* jms) liialdatakse. Mõnedel haigetel võib esineda logorröa ehk pidurdamatu lobisemine, mis võib tuleneda otsmikusagarate kahjustusest tingitud sisemise kontrolli puudulikkusest (ingl *disinhibition*). Pildikirjeldamise ülesandes toovad algstaadiumis AT-ga isikud välja vähem olulisi ideid ehk pildiga seotud teemasid kui kontrollrühm, sagenenud on ideede kordamine ning raskusi on pildi peamõtte väljatoomisega. Siiski on suuline kõne grammatiliselt korrektne. Kirjalik kõne kannatab võrreldes suulise kõnega oluliselt rohkem. Neil esineb õigekirjavigu, perseveratsioonid ehk ebasobivat tegevuse kordamist (nt sama tähe mitmekordset kirjutamist) ning probleeme käekirja ja teksti paigutusega. Üldiselt mõistavad algstaadiumis haiged kuulnud ja loetud hästi, kuid tajutud info unustatakse kiiresti. Mälu puudujäägi tõttu on neil raskusi vestluse teema, vestluspartnerilt saadud info ja oma mõtete meeles pidamisega. Lisaks on neil probleeme tajutud (kuuldud, loetud) info üldistamisega ning raskusi võib olla nalja ja sarkasmi mõistmisel (Bayles & Tomoeda, 2013; Bschor, Kühn & Reischies, 2001; Geldmacher, 2012; Linnamägi & Asser, 2000; Mandell & Green, 2011).

AT keskmises staadiumis olevatel isikutel on kõne endiselt häälduslikult voolav, kuid siiski aeglasem ja ebakindlam kui varem. Haigete kõnes esineb rohkem lausungisiseseid pause (st mujal, kui lausete ja osalausete piiridel), mis on seotud süveneva sõnaleidmisraskusega. Sõnaleidmisraskustest tingituna on nende kõnes veelgi enam semantilisi parafaasiaid ning neologisme ehk uudissõnu. Kirjanduses tuuakse sageli välja, et keskmises staadiumis AT-ga isikute kõne on justkui tühi (ingl *empty speech*). Seda tingib ühelt poolt konkreetse tähendusega nimisõnade vähenemine kõnes ning üldisema tähendusega nimisõnade ja asesõnade suurenenud kasutus. Lisaks esineb neil nii vestluses kui pildikirjeldamise ülesandes varasemast enam ideede perseveratsiooni (ingl *ideational perseveration*) ehk haiged kordavad juba öeldud ideid ebasobivalt. Võrreldes esimeses staadiumis haigetega, toovad keskmises staadiumis isikud pildi järgi jutustades välja vähem ideid, kasutavad vähem sõnu, ei anna piisavalt infot ning neil on suuri raskusi pildi peamõtte väljatoomisega. Vestluses on neil raskusi teemasse uute mõtete toomisega, nende kõne on vähem sidus ja neil esineb rohkem ebasobivaid teemast kõrvalekaldumisi kui varem. Pildikirjeldamise ülesandes esineb neil varasemast rohkem katkestatud/lõpetamata lauseid, mille põhjenduseks toovad uurijad (Bayles & Tomoeda, 2013) öeldava unustamise. Sõnavaratestide tulemused viitavad sõnavara kahanemisele ning mõistete süsteemi häirele (mõistetevahelised seosed taandarenevad). Teises staadiumis AT-ga isikutel on suuri raskusi mingi kategooria liikmete ehk liiginimetuste nimetamisel ning sõnade defineerimisel. Kõne mõistmine on olmevestluses üsna hea. Samuti mõistavad keskmises staadiumis AT-ga isikud lihtsamaid korraldusi. Kõnemõistmisprobleeme tingib aga mäluhäire, mistõttu unustavad patsiendid kiiresti, mida nad äsja kuulsid või lugesid. Samuti on neil suuri raskusi keeruliste grammatiliste konstruktsioonide mõistmisel. Näiteks ei suuda keskmises staadiumis haiged täita sellist kaheosalist korraldust, kus osalausungite järjekord ei vasta tegutsemise järjekorrale (nt *Enne kui näitate lage, puudutage nina!*). Lisaks tõlgendavad AT-ga isikud sageli kujundlikke ütlusi otseselt ning neil on raskusi nalja mõistmisega. Kirjalikus kõnes on neil väga palju õigekirjavigu ning käekiri muutub halvemaks. Lugemistehnika ehk mehhaaniline lugemisoskus säilib ning sõnatasandil mõistetakse loetut üsna hästi. Raskusi on loetu mõistmisega tekstitasandil (Bayles & Tomoeda, 2013; Geldmacher, 2012; Mandell & Green, 2011; Mentis, Briggs-Whittaker & Gramigna, 1995; Nicholas, Obler, Albert & Helm-Estabrooks, 1985)

Raskes staadiumis AT-ga isikutel on kommunikatsioon oluliselt häiritud. Siiski on haigeid, kes suudavad mingil moel osaleda vestluses, kuid nende kõne on aeglasem ja ebakindlam, kui varem. Sõnaleidmisraskus on üha tõsisem, hõlmates nüüd lisaks

nimisõnadele rohkem ka tegusõnu. Seetõttu on nende kõne ladusus suuresti häiritud. Raskes staadiumis haigete kõne on sisuliselt sageli arusaamatu ning situatsiooni toeta on nende kõnet raske mõista. Võib esineda ehholaaliat ehk tahtmatut teise öeldu kordamist, perseveratsioonide ehk tahtmatut enda öeldud fraaside, sõnade või silpide kordamist ning arusaamatut, neologismidest koosnevat kõnevoolu (žargoon, ingl *jargon*). Kolmandas staadiumis kahjustub paljudel haigetel ka prosoodia ehk kõne normaalne rütm ja intonatsioon. Lisaks ei pruugi nad mõista teise inimese kõnes emotsionaalset tooni. Kõne mõistmine on üldiselt häiritud, kuid osa haigeid mõistavad lihtsamaid korraldusi. Loetu mõistmine ei ole raskes staadiumis haigetel enam võimalik ning samuti ei suuda nad ennast kirjalikult väljendada. On siiski võimalik, et mehhaaniline lugemisoskus säilib. Raskematel juhtudel ei suuda haiged osaleda vestluses ning lõpuks esineb pea kõigil mutism ehk psüühilistest teguritest tulenev kõnelemisvõimetus (Bayles & Tomoeda, 2013; Mandell & Green, 2011).

AT-st tingitud kognitiiv-kommunikatiivse kõnepuude hindamine on logopeedi ülesanne. Logopeedi kui ühe interdistsiplinaarse meeskonna liikme hinnang on vajalik, et tagada haigele parim abi. Esiteks võib kõne hindamise tulemus olla vajalik diagnoosi määramisel. Nimelt aitab erinevate spetsialistide hinnang haige seisundile (sh kõnele) oletatavat diagnoosi toetada või mitte. Peale selle on logopeedi roll nõustada patsienti ja tema lähedasi ning eelkõige soovitada võimalikke toetavad kommunikatsioonistrateegiaid. Näiteks saab lähedastele soovitada erinevaid suhtlusstrateegiaid (üldküsimuste ehk jah-ei vastust eeldavate küsimuste eelistamine avatud küsimustele, keeruliste grammatiliste konstruktsioonide vältimine, toetavate ja alternatiivsete kommunikatsioonivahendite kasutamine jne), mille abil hõlbustada suhtlust haigega (ASHA 2014; Bryan et al, 2001,; Zientz et al., 2007).

2. Alzheimeri tõvega isikute kõne uurimine loomulikus vestluses

Dementsusega isikute loomulikku, spontaanset vestlust on vähe uuritud. Peamiselt on AT-ga isikute kõnet hinnatud testolukordades, näiteks pildikirjeldamisülesannete, intervjuu, standardiseeritud afaasiatestide, piltidelt objektide nimetamise, verbaalse voolavuse ülesannetega jne. Testide abil saadud kõnenäidis ei pruugi aga näidata AT-ga isikute tegelikku hakkamasaamist igapäevases suhtluses, mis toimub peamiselt vestluse teel (Drew, 2005). Seetõttu on oluline uurida dementsusega isikute kõnet loomulikus vestluses, mis on uuritavale tavapärasem ning pingevabam kui näiteks formaalne testimine (Bucks et al., 2000).

Perkins, Whitworth ja Lesser (1997, viidatud Black, 2011 j) soovivad dementsusega isikute ja nende lähedaste ning hooldajate vahelise igapäevase kõne analüüsimiseks vestlusanalüüsi meetodit. Vestlusanalüüs võimaldab testülesannetega võrreldes paremini saada infot peamiste vestlust organiseerivate mehhanismide, vooruvahelduse, voorujärjestuse ja paranduse kohta. Seejuures saadakse lisaks dementsusega isiku kõnele infot ka sellest, mida teevad vestluses vestluspartnerid. Saadud info võib aidata lähedastel ja hooldajatel toetada ning soodustada dementsusega isiku igapäevast kommunikatsiooni nii palju kui võimalik. Näiteks saab lähedastele ja hooldajatele õpetada strateegiaid, mille abil efektiivsemalt patsiendiga suhelda (Black, 2011; Bucks et al., 2000; Drew, 2005; Rousseaux et al., 2010).

3. Vestlusanalüüs

Vestlusanalüüs uurimissuunana tekkis 1960. aastatel. Sellele panid aluse California Ülikooli teadlased Harvey Sacks, Emanuel A. Schegloff ja Gail Jefferson. Vestlusanalüüs on empiiriline uurimismeetod, mille abil uuritakse tegelikke audio- või videosalvestatud ning transkribeeritud argi- ja ametivestlusi. Vestlusanalüüsi peamine väide on, et suuline vestlus pole kaos, vaid sellel on oma kindel ülesehitus ning selles kehtivad ranged suhtlusnormid. Teiseks lähtutakse ideest, et vestlus on osalejate koostöö, seetõttu uuritakse seda kui inimeste ühistegevuse mehhanismi. Nendest põhimõtetest tulenevalt on vestlusanalüüsi eesmärgiks kirjeldada ja analüüsida suhtlusnormide järgimist reaalses suhtluses, lähtudes vestluskaaslaste endi tõlgendustest. Uuriija analüüsib, mida vestluspartnerid vestluses teevad, kuidas nad suhtlusnorme konkreetsetel juhtudel järgivad ning mis juhtub, kui norme rikutakse või eiratakse (Hennoste, 2000a; Hennoste, 2000b; Kasterpalu & Gerassimenko, 2006; Liddicoat, 2007, lk 1–12).

Vestlusanalüüsi järgi on suulise vestluse kui osalejate koostöö aluseks kolm peamist mehhanismi: vooruliigendus (ingl *turn-taking organization*), järjendiliigendus (ingl *sequence organization*) ja parandusliigendus (ingl *repair organization*). Need mehhanismid tagavad vestluse ülesehituse ja organiseerituse (Liddicoat, 2007)

3.1. Vooruliigendus (ingl *turn organization*)

Vestluse põhiüksus on kõnevoor ehk ühe kõneleja jätkuv häälesolek. Kõnevoor koosneb vooruehitusüksustest (ingl *turn constructional unit*, TCU), milleks võib olla häämitsus, sõna, fraas, osalause, lausung või mitu lausungit, mida suhtlejad tajuvad konkreetsetes kontekstis suhtluslikult lõpetatud tervikuna. Kõnevoor võib koosneda ühest või mitmest vooruehitusüksusest.

Vooruehitusüksuste piiridel paiknevad potentsiaalsed voorusiirdekohad (ingl *transition relevance place*, TRP), kus on võimalik, kuid mitte kohustuslik vooru vaheldada. Vooru võtmiseks peavad vestluspartnerid pidevalt prognoosima, millal mingi vooruehitusüksus eeldatavasti lõpeb. Seejuures orienteeruvad suhtlejad vooruehitusüksuste eeldatavale lõpetatusele ja mitte tegelikule lõpule. Lõpetatuse määratlemisel mängib olulisimat rolli intonatsioon, lisaks sellele arvestatakse grammatilist ja pragmaatilist lõpetatust. Vooruehitusüksuste lõpu prognoositavus ja orienteerumine eelkõneleja jutu

potentsiaalsele lõpetatusele tagab tavaliselt voorude sujuva, pausideta vahelduse (Hennoste, 2000b; Liddicoat, 2007, lk 51–78; Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974).

Igas voorusiirdekohas ehk iga vooruehitusüksuse piiril rakenduvad vooruvaheldusreeglid (Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974, lk 704–706). Nende alusel teavad vestlejad, mida ja kui pikalt võib rääkida, kuidas saab kõnevooru võtta ning kuidas seda teha eelneva teadliku kokkuleppeta. Normiks on, et kõneleja valib järgmise kõneleja, kui kõneleja seda ei tee, valib keegi vestluspartneritest ennast ise ja kui keegi ennast ei vali, jätkab sama kõneleja. Kõige sagedasem ja eelistatum on voorude sujuv, pausideta vaheldumine (Hennoste, 2000b; Liddicoat, 2007, lk 51–78).

3.1.1. Pausiga vooruvaheldus.

Vooruvaheldus ei pruugi alati toimuda sujuvalt. Mõnel juhul tekib voorude vahele paus. Sõltuvalt kontekstist on voorudevahelistel pausidel erinev tähendus. Pärast lõpetatud tegevust, näiteks pärast vastust eelnevale küsimusele, võib vestlusesse tekkida loomulik paus. Sellisel juhul ei saa pausi tõlgendada kui kellegi konkreetse vaikimist vaid kui tavapärast pausi jutus. Samas on olukordi, kus voorudevahelisi pause tõlgendatakse suhtlusraskusena või probleemina (näide 3.1) (Liddicoat, 2007, lk 79–104; Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974).

(3.1)¹

1. Harry: Didj ih speak tuh. Mary today?
2. (0.2)
3. Harry: Did yih speak tuh Mary?
4. Joy : Oh, yea:h I saw her at lunch.

(Liddicoat, 2007, lk 80)

Näites 3.1 küsib Harry küsimuse, millele ta ootab Joy vastust. Küsimusele järgneb paus, mida Harry tõlgendab kui Joy vaikimist. On võimalik, et Joy ei kuulnud või ei pannud Harry esimest küsimist tähele. Kuulmis- või tähelepanuprobleemi lahendamiseks kordab Harry oma küsimust, pärast seda vastab Joy koheselt. Siinses näites olevat pausi ei saa pidada loomulikuks pausiks vestluses, sest küsimusele peab järgnema vastus. Seetõttu märgib paus siin probleemi suhtluses.

¹ Transkriptsioonimärke vt lisast. Näidete numeratsioon koosneb peatüki numbrist ja näite numbrist ning jaguneb kaheks eraldi osaks: kirjanduse ülevaade (ptk 3 ja 4), milles on kasutatud näiteid refereeritud allikatest ja empiiriline osa (ptk 6 ja 7), milles esitatakse näited uuritava kõnest.

3.1.2. Pealerääkimisega vooruvaheldus ja enesekordus.

Vooruvaheldus võib toimuda ka pealerääkimisega, mil kuulaja alustab enne kõneleja lõppu. Pealerääkimised toimuvad tavaliselt potentsiaalsetes voorusiirdekohtades ning alluvad vooruvaheldusreeglitele. Enamik pealerääkimistest pole kõneleja katkestamised ega võitlus vooru pärast. Neist suur osa tekib vahetult enne kõneleja vooruehitusüksuse lõppu. Pealerääkimisosa on sel juhul väga väike (pool–üks silpi). Esineb ka pikemaid pealerääkimisi, mil kuulaja arvab varem ära, mida kõneleja öelda kavatseb ja hakkab seetõttu enne kõneleja vooru lõppu rääkima. Kõneleja viib samal ajal oma vooru lõpuni ja seetõttu tekib pealerääkimine. Sageli tekivad pikemad, mitme sõna või lausungipikkused pealerääkimised siis, kui kõneleja on oma mõtte lõpetanud, kuid tahab veel midagi eelneva täpsustamiseks lisada. Vestluspartner hakkab aga reageerima kohe, kui on kõneleja mõttest aru saanud. Kuulaja ei konkureeri seejuures kõnelejaga vooru pärast vaid püüab temale seatud ootusi koheselt täita (Hennoste, 2000c; Liddicoat, 2007, lk 79–104; Sacks, Schegloff & Jefferson, 1974).

Pealerääkimise ületamiseks kasutatakse mitmeid vahendeid. Näiteks häälevaljuse tõusu, kõrgemat tooni, tempomuutust, oma jutu järsku katkestamist, katkestusele eelneva elemendi kordamist, mõne järgneva hääliku pikendamist või venitamist (Hennoste, 2000c). Magistritöö seisukohast on neist olulisim kordus. Pealerääkimise kordus võib olla osaline (näide 3.2).

(3.2)

1. Kr: siuke: (1.0) nagu keegi oleks
2. (1.09)
3. M: \$ umbes nigu `näitleja [tuleb **lav-**] `**laval** `saali. \$
4. Kr: [\$ jaa täpselt \$]

(Hennoste, 2000c, lk 2477)

Näites 3.2 kasutab M pealerääkimise lahendamiseks kaht võtet (rida 3). Esiteks jätab ta Kr pealerääkimise ajal sõna pooleli (*lav-*) ning pärast Kr pealerääkimist kordab sõna uuesti. Tegemist on osalise sõnakordusega. Katkestus ja kordus kindlustavad, et sõna ei läheks pealerääkimise tõttu kaotsi.

Pealerääkimiskordus võib olla ka mitme sõna täielik kordus nagu näites 3.3, kus kõneleja B kordab real 8 kolme sõna, mida ta 6. real kõneleja A vooruga samal ajal ütles.

(3.3)

1. A: jaah nii et se tähendab [et `eesti] `kirjanikud ei (.) ei ole nigu õiged `kirjanikud.
2. C: [{}]
3. (0.4)
4. A: kui kui `lihtnimene kirjutab uvitavamalt.
5. (0.4)
6. B: [*noh **se on sinu**]
7. A: [`mina] saan sellest `niimodi aru.
8. B: **see on sinu** `isiklik `järelalus.
9. (.)
10. A: no [aga `katsu] katsu nüüd `ümber lükata=se, [katsu `ümber lükata \$ `see `otsustus. \$]

(Hennoste, 2001, lk 189)

3.2. Järjendiliigendus (sekventsiliigendus, ingl *sequence organization*)

Vestlus on üles ehitatud suhtlusjärjendite ehk sekventsidenä (ingl *sequently*). Järjendi moodustavad sisuliselt seotud kõnevoorude kogumid. Iga kõnevoor on mingil määral sõltuv eelnevast kõnevoorust ning ennustab teatud määral sellele järgnevat voo. Kõnevoorude omavaheline seotus tagab vestluse organiseerituse. Osa kõnevoore nõuab kindlat tüüpi järke, teised vaid viitavad järgnevale kõnevoorule (Hennoste, 2000b; Liddicoat, 2007, 105–124; Schegloff, 2007).

Kõnevoore, mis on omavahel tihedalt seotud, nimetatakse naabruspaarideks (ingl *adjacency pairs*). Selliseid paare moodustavad näiteks küsimus–vastus, ettepanek–selle vastuvõtt/tagasilükkamine jne. Naabruspaarid koosnevad ideaaljuhul kahest kõrvuti voo, mis on eri kõnelejate esitatud. Voo jaotuvad esiliikmeks (ingl *first pair part*) ja järelliikmeks (ingl *second pair part*). Mõni esiliige võimaldab vestluspartneril valida mitme järelliikme vahel. Sellisel juhul on osa järelliikmeid eelistatumad kui teised võimalikud variandid. Näiteks kutse esitamisel on eelistatud selle vastuvõtt ja palve korral selle täitmine. (Hennoste, 2000b; Liddicoat, 2007, lk 105–124; Schegloff, 2007, 13–14)

Eelistatud järelliikmed järgnevad tavaliselt vahetult esiliikmele ning on süntaktiliselt lihtsad ja tavalised (näide 3.4).

(3.4)

1. V: e kus te=sis `edasi lähete kui=te=
2. H: =`Eve poole lähme õhtul.

(Hennoste, 2015)

Mitte-eelistatud voorud võivad aga hilineda, varustatakse seletusega, vormistatakse mitmetitõlgendatavaks, on pikemad ja keerukama ehitusega (näide 3.5) (Hennoste, 2000b; Kasterpalu & Gerassimenko, 2006; Liddicoat, 2007, lk 105–124; Schegloff, 2007, lk 58–81).

(3.5)

1. H: tere `Miina {-} `Siret [räägib].
2. V: [mm]
3. H: .hh tead mis ma `räägin=sule ütle mis sa täna õhtul `teed.
4. V: mis siis.
5. H: .hh ee mul on `nimodi et ma saan `mei-, noh oma `klassi omadega `pool õheksa `Kivilinna poe
6. juures `kokku.
7. (.)
8. V: noh
9. H: .hh `mõtsin me `võiksime sis ma=i=tea kas m `sinuga midagi `teha=vä.
10. (0.5)
11. H: `saad=ru mul tuleb `kuus juba `buss `linna.
12. (1.5)
13. V: **ma=i=`tea seda sellepärast et=h (.) teised vast hakkavad `maale minema `ka**

(Hennoste, 2015)

Näites 3.5 räägivad kaks sõbrannat omavahel telefoni teel. Real 9 teeb H ettepaneku midagi koos teha. Ettepaneku oodatud järelliige oleks nõustumine. Ettepanekule järgneb aga paus, mis annab H-le märku, et järgneda võib mitteoodatud vastus. Seetõttu püüab ta real 11 oma soovi tugevdada. V vaikib veelgi pikemalt ning seejärel annab real 13 mitteoodatud vastuse. V ei keeldu ettepanekust otseselt, vaid toob põhjenduse, miks ta ei saa tulla ja väljendab seega kaudselt keeldumist. Mitteoodatud vastuse edasilükkamine (siinses näites pausidega), keerukas esitus ja varustamine põhjendusega on normipärane.

3.3. Parandusliigendus (ingl *repair organization*)

Suulises suhtluses esineb mitmeid teksti pinnal nähtavaid takerdumisi ja parandusi. Nende põhjuseks on asjaolu, et suuline suhtlus on lineaarne protsess. Seetõttu ei saa kõneleja (erinevalt kirjutajast) juba öeldut kustutada, vaid peab soovitud muudatused ja parandused lisama kõne lineaarsesse voogu. Igasuguste kõnelemisel, kuulamisel ja kõne mõistmisel tekkivate probleemide käsitlemist vestluses juhib parandusmehhanism. Seejuures pole tegemist ainult keeleliste parandustega ega vigade parandamisega, vaid väga erinevate keeleliste ja suhtluslike probleemide lahendamisega (Hennoste, 2000d; Liddicoat, lk 182–212;

Schegloff, Jefferson & Sacks, 1977). Näites 3.6 pole parandatav variant *veetorud* (rida 3) vale, kuid kõneleja arvates on uus variant *plastiktorud* parem ja täpsem.

(3.6)

1. A: see on nigu `Narva=ja.
2. (1.2)
3. A: no se=oli see, kus need `veetorud ühesõnaga olid läbi lõigatud või=e üpüp **plastiktoru**
4. eksle.
5. S: {peaks oma dedektiivi palkama} neid `saab juba palgata.

(Hennoste, 2000d, lk 2705)

Parandust analüüsid vaadeldakse, kuidas parandus on üles ehitatud ja milleks parandusi kasutatakse. Uurimisel lähtutakse teksti pinnal nähtavatest parandustest, seega vestlejate tegelikest parandustest vestluses, mitte keelenormist või uurija arusaamast. Vastavalt osalejate tööle jaotatakse parandus klassikaliselt neljaks tüübiks: 1) enda algatatud eneseparandus, 2) teise algatatud eneseparandus, 3) enda algatatud teiseparandus, 4) teise algatatud teiseparandus (Hennoste, 2000d; Liddicoat, lk 182–212; Schegloff, Jefferson & Sacks, 1977). Seoses enesekordustega on magistritöös oluline täpsemalt vaadelda enda algatatud eneseparandust.

3.4. Enda algatatud eneseparandus

Enda algatatud eneseparandus on parandus, mil probleemi tekitaja algatab paranduse ja viib selle ise läbi. Hennoste (2000d) jagab enda algatatud eneseparanduse omakorda kaheks vastavalt sellele, kas probleem on väljaütlemata või väljaöeldud tekstiosas. Esimesel juhul on tegemist etteviitava eneseparanduse (ingl *pre-positioned self-repair*, *prospective self-repair*) ehk otsimisega (näide 3.7) ning teisel juhul tahaviitava eneseparanduse (ingl *post-positioned self-repair*, *retroactive self-repair*) ehk ümbertegemisega (näide 3.6).

3.4.1. Otsimine ja enesekordus.

Otsimine on parandusvõte, mille korral kõneleja takerdub ja vajab oma jutu tegemiseks rohkem aega, kui loomulik kõnetempo seda võimaldab. Probleemne osa otseselt kuulajani ei jõua. Teksti pinnal on nähtavad erinevad otsimisvahendid, mida kõneleja aja võitmiseks ja probleemi ületamiseks kasutab. Esiteks võib kõneleja otsimisel kasutada erinevaid vahendeid. Nendeks on:

- (mikro)pausid;
- üneemid: *ee, õõ, mm*;
- otsimispartiklid: *noh, nagu, see* jms;
- häälekas sissehingamine: *.hh*;
- täpsed vahetud kordused: *ja ja, et et*;
- osalised vahetud kordused: *ko- kodus; küla- `külalisteks*
- sõnalõpuvenitused: *nagu::*
- otsitava sõna kohatäitjad (*see, seal* jm)
- vahele toodud lauseliikmed.
- pikemad otsimisfraasid: *mis see oligi*;
- mitteverbaalsed vahendid (žestid, nipsutused, pealiigutused jms).

(Hennoste, 2015)

(3.7)

1. C: a ma käisin `täna seal läbi, nad veel ütlesid ei `ole neil vaja litsentsi. et neil ei ole nii suurt: **e**
2. **sedä:** `tundide `hulka (.) tt neil ei ole vaja litsentsi.

(Hennoste, 2001, lk 192)

Näites 3.7 hakkab kõneleja otsima sihtisfraasi *tundide hulka*. Aja võitmiseks kasutab ta mitmeid otsimisvahendeid. Esiteks venitab ta 1. rea lõpus sõna *suurt*: lõppu, seejärel kasutab lühikest üneemi *e* ning 2. real alguses kohatäitjat *sedä:*, mille lõppu ta omakorda venitab. Kohatäitja on asesõna, mis on otsitava üksusega (*tundide hulka*) samas vormis ja sama lauseliige. Pärast seda leiab kõneleja soovitud üksuse.

Tavakõnes kasutatakse üldjuhul üht otsimisvahendit korraga (näiteks üneemi või vahetut kordust). Need moodustavad eesti keeles 3/4 otsimisvahenditest. Suure rühma (20–30%) moodustavad kahe eri otsimisvahendi kombinatsioonid (näiteks paus ja üneem, sõnalõpuvenitus ja täpne vahetu kordus). Ühe otsimisvahendi kahe-kolmekordset kasutamist on väga vähe (2–3%) (Hennoste, 2000d).

Otsimine leiab tavaliselt aset kahes positsioonis. Sageli toimub otsimine lausungite-osalausungite piiridel (dialoogis vooru alguses), sest nende kui oluliste süntaktiliste üksuste piiridel toimub tavaliselt teksti planeerimine. Teine sagedane otsimise asukoht on verbi ümbrus, kus lausung jaguneb vanaks infoks ehk teemaks ja uueks infoks ehk reemaks. Vana info paikneb üldiselt lause alguses, enne verbi ja uus info lause teises pooles, pärast verbi.

Otsimine ehk takerdumine võib kõige tõenäolisemalt tekkida uue info esitamise eel või ajal, seega verbi ümbruses (Hennoste, 2000d).

Kordust kasutatakse dialoogis vooru enda käes hoidmiseks ning otsimiseks vajaliku aja võitmiseks. Takerdumisel korratakse seda osa tekstist, mis on juba valmis ning ei vaja enam planeerimist. Otsimiskordus on alati täpne, muudatusteta kordus. Harvemini võib tegemist olla osalise kordusega, mil kõneleja otsib katkestatud sõna väljaütlemata osa (vt näide 13). Üldiselt on otsimisel tegemist vahetu kordusega, milles korratava üksuse ja korduse vahele vahele ei tule sisulisi sõnu. Samas võib sinna jääda muid otsimisvahendeid (paus, partiklid, üneemid). Otsimiskordus hääldatakse tavaliselt madalalt, langeva intonatsiooniga, vaikselt ja kiiresti. Tavaliselt on otsimiskordus ühekordne, harva kahe-kolmekordne (Hennoste, 2000d).

Otsimisel võivad korduda kõik sõnad ja lauseliikmed. Kõige sagedamini korratakse sidendeid, mis on tihti ka kokku hääldatud (*ja=ja, et=et*). Hennoste andmetel moodustavad need eesti keeles 2/3 otsimiskordustest. Teine suur otsimiskorduste rühm on partiklid ja üneemid ehk suhtlushäälitsused (*ee, õõ jms*). Hennoste materjalidest moodustavad need 15–20%. Kolmas suur rühm on verbid ja neile vahetult järgnev aines, eriti mäarsõnad. Teised sõnaliigid ja lauseliikmed korduvad vähe (Hennoste, 2000d).

Süntaktiliselt saab otsimisel korratavad üksused jaotada kaheks. Korduda võivad nii elemendid, millel pole fraasiseoseid lausungi muude sõnadega (sidendid, partiklid) kui ka lauseliikmed, millel on fraasiseosed ümbritsevaga. Viimasel juhul võivad korduda nii fraasi pealiikmed (alus, sihitis) kui ka fraasi alluvad liikmed (täiend, mõned määrused) (Hennoste, 2000d).

Otsimiskorduse pikkust juhib eesti keeles Hennoste (2000d) järgi kaks põhimõtet. Esiteks on normiks minna tagasi poolelioleva grammatilise fraasi alguseni. Sõltuvalt sellest, kas takerdumisega fraas koosneb ühest või mitmest üksusest võidakse korrata üht või mitut sõna. Kui otsitavale sõnale eelnev sõna on iseseisev üksus (sidend, verb, partikkel), siis korratakse ainult seda (näide 3.8). Sama põhimõtte kehtib noomenifraasi pealiikmete puhul, mil korratakse vaid pealiiget (alus, sihitis).

(3.8)

aga loogiline kava **peaks peaks aitama** noh (.) **aitama** nüüd jälle auke leida.

(Hennoste, 2000d, lk 2699)

Näites (3.8) otsib kõneleja verbifraasile laiendit ehk mida peaks loogiline kava aitama teha. Selleks kordab ta esiteks ahelverbi pöördelist vormi *peaks* ühe korra, siis ütleb verbi teise poole *aitama* ning kasutab otsimiseks veel partiklit ja pausi. Pärast seda kordab ta ka ahelverbi käändelist vormi ühe korra ning leiab otsitud üksused. Niisiis kordab kõneleja vaid selle fraasi osi, milles takerdumine tekkis ja mitte verbifraasile eelnevaid üksusi.

Püsivaid mitmeosalisi tervikuid tõlgendatakse tavaliselt iseseisva üksusena ja seetõttu korratakse näiteks mitmeosalist nime või kinnisväljendit tervikuna (näide 3.9). Samas pole see range reegel, sest üldiselt on normiks minna tagasi minimaalselt, seega kui on võimalik, korrata vaid üht sõna (Hennoste, 2000d).

(3.9)

ma krjtasin **Mõtted ja märkmed** (...) **Mõtted ja märkmed** Loomingu jaoks, kus=ma rääksin (...) sellest=et (...) niukest=armastusest.

(Hennoste, 2000d, lk 2699)

Teiseks otsimiskorduse pikkust juhtivaks normiks on minna tagasi poolelioleva (osa)lausungi algusesse ning korrata kogu (osa)lausungit uuesti. See põhimõte kehtib eelkõige siis, kui takerdumine toimub lausungis verbi järel (näide 3.10) (Hennoste, 2000d).

(3.10)

1. ja noh ise ka oma seisukohalt mul ei ole mingit vahet **kas ma kirjutan kas ma kirjutan** mingit
2. artiklit või arvustust või kedagi parodeerin või kirjutan oma jutte /---/

(Hennoste, 2000d, lk 2699)

Näites (3.10) takerdub kõneleja sihitise leidmise juures osalausungis *kas ma kirjutan*. Takerdumine tekib pärast verbi kirjutan, seega kehtib norm minna tagasi korrastatava (osa)lausungi algusesse.

3.4.2. Ümbertegemine ja enesekordus.

Ümbertegemise ehk tahaviitava eneseparanduse korral muudab kõneleja juba öeldud teksti. Tegemist võib olla nii vea parandamisega kui ka alternatiivse, kõneleja arvates parema variandi pakkumisega. Erinevalt otsimisprotsessist, mis pole täielikult teksti pinnal näha, on ümbertegemise protsess selgelt nähtav. Selle tulemusena tekivad vestlusesse paranduslõigud.

Magistritöös käsitletakse vaid probleemiga samas voorus tehtavaid, seega kõneleja enda läbiviidud ümbertegemisi (Asu-Garcia et al., 2014, lk 70–83).

Kaks peamist ümbertegemisoperatsiooni on asendamine ja lisamine. Asendamisel vahetatakse öeldud lausungiosa teise vastu välja. Seejuures võib tegemist olla vea parandamisega või lausungiosa väljavahetamisega kõneleja arvates parema, sobivama vastu (näide 6) (Asu-Garcia et al., 2014, lk 70–83).

Teine sage ümbertegemisoperatsioon on lisamine, mil tagantjärele lisatakse väljaöeldud lausungiosale midagi juurde (näide 3.11). Kõige tavalisem on täiendi või määruse lisamine nagu näites 3.11, kus kõneleja lisab täiendi *valget*. Lisamise alaliigina käsitletakse mõnikord kiilumist, mil lausungisse lisatakse vahele pikem kõrvalepõikav info, mida oleks pidanud varem ütleva või mis algselt oli plaanitud öelda hiljem (Asu-Garcia et al., 2014, lk 70–83; Hennoste, 2000d).

(3.11)

L: ... need olid siis iluduseks siis pandi vati (0.5) ee vatti **valget** vatti nagu oleks lumi sadand (Hennoste, 2000d, lk 2703)

Asendamise ja lisamise kõrval esineb väga harva ka üksuste kustutamist ja üksuse osade ümberjärjestamist. Kustutamise korral jäetakse osa öeldud lausungist välja (näide 3.12), seejuures võidakse korrata väljajäetavale üksusel eelnevaid osi. Ümberjärjestamisel muudetakse öeldud üksuste järjekorda (näide 3.13) (Asu-Garcia et al., 2014, lk 70–83).

(3.12)

see=on=**küll** (0.8) see=on=sul `õige `märkus /.../
(Asu-Garcia et al., 2014, lk 75)

(3.13)

sis oli onu `Aksel ja onu **onu Peet-** **Peetri=onu** olid `komisjonis
(Asu-Garcia et al., 2014, lk 75)

Omaette rühma kuuluvad lausungi poolelijätmised, mil kõneleja katkestab lausungi väljaütlemise ning alustab uut. Seejuures on võimalik kaks varianti. Ühel juhul muudab kõneleja vaid öeldava vormi ja sisu jääb samaks. Teisel juhul muudab kõneleja uue lausungiga öeldava sisu. (Hennoste, 2015)

Ümbertegemissegmendi ehitus võib varieeruda. Minimaalselt koosneb see probleemüksusest ja selle lahendist. Maksimaalselt koosneb ümbertegemise lõik väga mitmest üksusest. Kõneleja võib parandust alustada viivitusega ehk probleemse koha ja ümbertegemise alguse vahele jääb teksti, mida ei muudeta. Paranduse algusele osutatakse tavaliselt algatusmarkeriga, näiteks sõnakatkestusega, erinevate algatussõnadega (*või, tähendab, ei/mitte*) vms. Algusele võib järgneda toimetamisfraas, mille jooksul kõneleja teeb uut konstruktsiooni, seejuures on tegemist otsimisprotsessiga. Kõnelejal on vaja aega uue konstruktsiooni planeerimiseks, seetõttu kasutab ta aja võitmiseks otsimisvahendeid (nt kordust, partikleid, venitust). Toimetamisfraasile järgneb ümbertegemine. Vahel kasutatakse ümbertegemisel tehtava paranduse täpsemaks lokaliseerimiseks n-ö raami. Selleks korratakse koos lahendiga kas probleemieelset (eelraam) või -järgset (järelraam) lausungiosa. Eelraami ja järelraami korduste puhul kehtivad otsimiskordusega samad reeglid. Normiks on korrata minimaalselt ehk võimalusel vaid üht sõna. Pärast parandust minnakse üldiselt sujuvalt tekstile tagasi, kuid lõppu võidakse lisada järelkommentaar (nt *või mis ta oli*), mis tavaliselt väljendab rahulolematust paranduse tulemusega (Asu-Garcia et al., 2014, lk 70–83). Ümbertegemise lineaarne struktuur on esitatud näidete (a) ja (b) abil joonisel 1.

(a) ja=se=on `Kärdla ainu- või=tähendab=see (.) `Hiiumaa ainus `keskkool

(b) siis oli see `õpetajate päev oli või see `valentinipäev või mis ta `oli,

	Probleem-üksus	Viivitus	Algatus-marker	Otsimismarker (sh kordus), eelkommentaar	Eelraam ehk kordus	Parandus	Järelraam ehk kordus	Järelkommentaar
ja se on	Kärdla	<u>ainu-</u>	või	tähendab see (.)		Hiiumaa	<u>ainus</u>	
siis oli see	õpetajate päev	oli	või		<u>see</u>	valentini-päev		või mis ta oli

Joonis 1. Ümbertegemislõigu lineaarne struktuur (Asu-Garcia et al., 2014, lk 78)

Märkus. Probleemne üksus on märgitud paksus kirjas, lahend paksus kursiivis, kordused on alla joonitud.

Üks piiripealseid eneseparandamise juhtumeid on sõna katkestamine ja kohene sõna tervikuna väljaütlemine (*küi- külm, eba- ebaseoses, transil- transilvaanias*). Sellise ühekordse sõnaalguse korduse põhjuseks võib olla kaks mehhanismi. Ühel juhul on tegemist otsimisega. Sel juhul otsib kõneleja katkestatud sõna teist poolt. Sõna osa otsimisele viitab sageli tavapärasest erinev rõhk korratavas osas. Eesti keeles on sõna pearõhk tavaliselt esimesel

silbil. Otsimisel rõhutatakse sõna tervikuna välja öeldes seda sõnaosa, mida otsiti, seega langeb rõhk sõna keskele nagu näites 3.14 (Hennoste, 2014).

(3.14)

1. K: mhmh, (1.0) m:u küsimused tulevad mm (.) **eba- eba`seoses** olevalt aga (.) aa sul on: (1.5)
2. `ruum nendes luuletustes on hästi `kummaline alati, /---/

On näha, et esimesel real alustab K otsimist. Esiteks kasutab ta otsimisvahenditena hääliku *m* venitamist ja pausi. Seejärel katkestab kõneleja otsitava sõna väljaütlemise pärast eesliidet *eba-*. Siis ütleb ta sõna tervikuna välja. Eesti keeles oleks tavapärane rõhutada sõna esimest poolt (*`eba*), kuid kõneleja rõhutab korratavas osas sõna teist poolt (*`seoses*). Selle alusel võib öelda, et sõna katkestamisel otsib kõneleja just eesliitele järgnevat osa. Sõna teise poole otsimisele viitab ka asjaolu, et sõna *ebaseoses* pole eesti keeles olemas. Seega moodustab kõneleja ise konkreetsesse lausungisse sobiva sõna.

Teisel juhul võib sõna katkestamise ja seejärel tervikuna väljaütlemise põhjuseks olla ümbertegemise algatamine, mille kõneleja koheselt tagasi võtab. Kõneleja katkestab väljaöeldava sõna, pidades seda ebasobivaks. Pärast sõna katkestamist leiab kõneleja, et sõna on siiski sobiv ja selle kinnituseks ütleb sõna tervikuna välja. Seega tekib kõnesse ühekordne sõnaalguse kordus nagu näites 3.15 (Hennoste, 2014).

(3.15)

1. L: hm (.) kulõ (.) kas siin räägib sellest `ka, kus see `Transilvaania see `vampiirid on.
2. T: ei `seda ta ei räägi, ta räägib [ikka (seda mis)] `päris on.
3. M: [see on ju `põhiline.]
4. L: aa
5. (1.0)
6. M: mis `päris.
7. T: noh `päris kummitused. ega se **Transil-** (.) `Transilvaanias või kuskohas se oli, see mõeldi
8. `välja ju. (.) ja see krahv [`Draakula (seal) on `lihtsalt mingi: `vend.]

(Hennoste, 2014)

Kõneleja T katkestab real 7 sõna *Transilvaanias* ütlemise, teeb pausi ja ütleb selle siis tervikuna välja. Kõneleja hakkab kahtlema kohanime õiguses ja katkestab seetõttu sõna väljaütlemise, et teha sõna ümber. Seejärel otsustab ta ikkagi algset nime kasutada ja kordab seda tervikuna. Järelkommentaar *või kuskohas se oli*, näitab, et kõneleja ei ole kohas täiesti

kindel. Korratava osa rõhk viitab sellele, et kõneleja pidas probleemseks kogu kohanime ja mitte osa sellest. Sõna teise poole otsimisega võiks tegemist olla siis, kui kõneleja rõhutaks sõna tervikuna öeldes sõnaosa *-vaanias*. Sellisel juhul võinuks ta sõna katkestamisel kahelda, kas sõna teine pool oli *-vaania* või näiteks *-veenia*. Näites on kordus hääldatud aga tavapärase esisilbi rõhuga. Selle alusel võib oletada, et kõneleja pidas kogu sõna probleemseks ja mõtles seda tervikuna muuta.

Sõna katkestamise ja tervikuna väljaütlemisega ehk kordamisega ei pruugi kaasneda muid otsimisvahendeid ega erilist rõhku. Seega ei saa sageli info puudumise tõttu tuvastada, kas konkreetsel juhul on tegemist otsimise või ümbertegemisega (Hennoste, 2014).

Enda algatatud eneseparanduse, täpsemalt otsimise ja ümbertegemise käigus võib niisiis esineda mitmeid enesekordusi. Otsimisel on enesekordus üks paljudest vahenditest, et võita aega sobiva keeleüksuse leidmiseks. Ümbertegemisel on ühel juhul tegemist samuti otsmiskordusega. Teiseks võib kõneleja ümbertegemisel kasutada enesekordust paranduse koha täpsemaks piiritlemiseks (ees- ja järelraam). Mõlema mehhanismiga on seotud sõna katkestamine ja kohene sõna tervikuna väljaütlemine ehk ühekordne sõnaalguse kordus (vt tavapäraste enesekorduste kokkuvõtvat tabelit 4. peatüki lõpus).

4. Teisi tavapäraseid enesekordusi suulises vestluses

Lisaks eneseparandusega ja pealerääkimisega seotud enesekordustele esineb suulises suhtluses veel muid tavapäraseid enesekordusi. Peatükis antakse ülevaade öeldu intensiivistamisega seotud enesekordusest ja tihvtkonstruktsioonis esinevast verbikordusest.

4.1. Enesekordus kui rõhutamisvahend

Enesekorduse üks funktsioone suulises vestluses on öeldu rõhutamine, intensiivistamine. Sellega taotletakse öeldava info kvalitatiivset või kvantitatiivset muutust. Sageli on korduse funktsioon sama ülivõrde või augmentatiivide ehk suurendussõnadega (nt *ülisuur*). Kasutusel on ka termin ilmestav kordus (ingl *expressive repetition*) (nt *See oli väga, väga hea vein.*). Rõhutamiskordusega väljendatakse sageli tegevuse järkjärgulisust, näiteks kasvu või kahanemist (nt *Auto sõitis aeglasemalt ja aeglasemalt.*) või jätkuvust (nt *Telefon helises ja helises.*). Rõhutamiskordus on sageli seotud kõneleja emotsionaalsusega (Aitchison, 1994; Norrick, 1987).

4.2. Tihvtkonstruktsioon (verbikordus)

Tihvtkonstruktsiooniks nimetatakse suulises kõnes esinevat kahe öeldisverbiga semantilist ja prosoodilist tervikut, kus verbide vahele jääb tihvt (*pivot*). Tihvt täidab mõlema verbi juures sama grammatilist rolli. Tihvtile eelneb eelosa ning järgneb järelosa. Tihvtkonstruktsiooni skeem on näite 16 põhjal toodud joonisel 2 (Hennoste, 2013).

Verbide alusel saab tihvtkonstruktsioonid jagada kaheks tüübiks. Ühed on sellised, kus järelosas korratakse sama verbi, mis on kasutusel eelosas. Teise tüübi korral asendatakse järelosas verb uue verbiga või kasutatakse sama verbi teist grammatilist vormi. Muudetud verbiga tihvtkonstruktsioonid on alati verbi asendavad eneseparandused (Hennoste, 2013).

Magistritöö seisukohast on olulised eelkõige sama verbi kordusega lausungid ehk peegelkonstruktsioonid, kus verbi kordusega viidatakse tagasi juba olemasolevale verbile ning taasaktiveeritakse see. Peegelkonstruktsioonid jagunevad omakorda kaheks vastavalt sellele, kas lausung on tihvti lõpuks grammatiliselt lõpetamata (näide 4.16) või lõpetatud (näide 4.17). Tihvti lõpuks lõpetamata lausungid on eesti keeles sagedasemad (Hennoste, 2013).

(4.16)

1. P: vaata kas `proksi on: õigesti `konfitud, sebärast minu=arust ta **ei võta**: *noh nende kli`entidega*
2. **ei võta** `ühendust.

(Hennoste, 2013, lk 3)

ta	ei võta	<i>noh nende kli`entidega</i>	ei võta	ühendust
eelosa		tihtvt	järelasa	
	verb 1		verb 2	

Joonis 2. Tihvtkonstruktsiooni skeem (Hennoste, 2013)

Näite 4.16 tihvtkonstruktsioon koosneb verbiosa *ei võta* kordusest ning nende vahele jäävast tihtvist *noh nende klientidega*. Moodustatav lausung pole tihtvi lõpuks lõpetatud, sest puudub verbi teine osa *ühendust*. Järelosas korratakse verbi esiosa ning pärast seda lisatakse puuduv verbiosa (*ühendust*), samas subjekti *ta* ei korrata. Alles konstruktsiooni lõpuks on lausung semantiliselt lõpetatud.

(4.17)

1. B: >`kuida sul `läks,<
2. (1.0)
3. A: >kule=ma=i=`tea `täna **oli** täitsa jube `trenn `oli.<

(Hennoste, 2015)

Näites 4.17 koosneb tihvtkonstruktsioon verbi *oli* kordusest ja tihtvist *täitsa jube `trenn*. Moodustatav lausung on tihtvi lõpuks semantiliselt lõpetatud (*oli täitsa jube `trenn*), järelosas korratakse verbi.

Tabelis 1 on esitatud kõik magistritöös käsitletud suulises kõnes tavapärased enesekordused ja nende lühikirjeldused.

Tabel 1. Tavapärased enesekordused suulises kõnes

Tavapärane enesekordus	Korduse kirjeldus
Otsimisega seotud enesekordus	<ul style="list-style-type: none"> · Eesmärgiks aja võitmine. · Tavaliselt korduvad sidendid, partiklid, üneemid ja verbi ümbruses olevad üksused.

	<ul style="list-style-type: none"> · Kordus tekib (osa)lausungite piiridel või verbi ümbruses (uue-vana info piiril). · Norm minna tagasi poolelioleva fraasi või (osa)lausungi alguseni. · Üldine norm korrata minimaalselt.
Ümbertegemisega seotud enesekordus	<ul style="list-style-type: none"> · Ümbertegemise protsessis esinev otsimiskordus. · Ümbertegemise lokaliseerimiseks võidakse korrata probleemile eelnevat või järgnevat üksust (eel- ja järelraam). · Kehtivad otsimiskordusega samad normid.
Sõna katkestamine ja sõna tervikuna väljaütlemine ehk sõnaalguse kordus	<ul style="list-style-type: none"> · Ümbertegemise algatamine ja tagasivõtmine. Algne probleemüksus osutub sobivaks, kõneleja kordab sõna tervikuna muutmata kujul (<i>Transil-`Transilvaania</i>). · Sõna teise poole otsimine. Sageli seotud otsitava poole rõhutamisega korratavas osas (<i>eba- eba`seoses</i>).
Pealerääkimisega seotud enesekordus	<ul style="list-style-type: none"> · Tekib pealerääkimisega vooruvahetusel. · Eesmärgiks kindlustada info kohalejõudmine.
Intensiivistamise kordus	<ul style="list-style-type: none"> · Öeldu kvalitatiivne või kvantitatiivne muutmine. · Sageli rõhutatakse tegevuse jätkuvust või järkjärgulisust. · Seotud emotsioonaalsusega.
Tihvtkonstruktsioon ehk verbikordus	<ul style="list-style-type: none"> · Kahe öeldisverbi vahele jääb semantiline ja prosoodiline tervik ehk tihvt, mis täidab mõlema verbi juures sama rolli. · Kordusega taasactiveeritakse juba kasutusel olnud verb.

5. Patoloogilised enesekordused suulises vestluses

Peatükis antakse ülevaade verbaalsest perseveratsioonist, selle erinevatest liikidest, nimetustest, mõnest klassifikatsioonist, sellele viitavatest tunnustest ning oletatavatest põhjustest.

5.1. Verbaalne perseveratsioon

Verbaalne perseveratsioon ehk patoloogiline enesekordus on üldistatult verbaalse üksuse ebasobiv kordamine, mis kaasneb sageli ajukahjustuse või erinevate neuroloogiliste haigustega. Perseveratsioon on tahtmatu, kuid inimene võib olla sellest teadlik või mitteteadlik. Korrata võidakse nii sõnaosi, sõnu, lausungeid kui ka pikemaid ütlusi, mõtteid või vestlusteemasid. Kirjanduses toodud näidete alusel võib öelda, et enamasti on tegemist täpsete kordustega, kuid pikemate üksuste (nt vestlusteemade) ja ideede kordamisel võidakse kordust vähesel määral keeleliselt varieerida (Bayles et al., 1985; Lebrun, 1993; Guendouzi & Müller, 2006; Stark, 2011).

Erinevad autorid toovad välja mitmeid verbaalse perseveratsiooni alaliike. Seejuures mainitakse, et perseveratsiooni tüpoloogia on ebaselge. Kõige üldisemalt saab fenomeni jaotada kaheks: vahetuks ja mittevahetuks perseveratsiooniks (Bayles et al., 1985; Lebrun, 1993; Guendouzi & Müller, 2006).

5.2. Vahetu perseveratsioon

Vahetu perseveratsiooni korral korratakse verbaalset üksust vahetult ehk korratava üksuse ja perseveratsiooni vahele ei jää teisi kõnelisi üksusi. Selle märkimiseks on ingliskeelses kirjanduses mitmeid erinevaid nimetusi (Bayles et al., 1985; Hotz, 1995, lk 153): *clonic* (Liepmann, 1905), *continuous* (Helmick & Berg, 1976; Sandson & Albert, 1984), *compulsive* (Freeman & Gathercole, 1966). Magistritöös kasutatakse terminit **vahetu perseveratsioon** (ingl *continuous repetition*).

Mõned autorid (Boller et al., 1973, viidatud Lebrun, 1993 j) toovad vastavalt korratava üksuse pikkusele välja vahetu perseveratsiooni alaliigid. Pikemate üksuste (sõna, fraas, lausung, mitu lausungit) tahtmatut vahetut kordamist nimetatakse **palilaaliaks** (Critchley, 1970, lk 201; Lebrun, 1993). Seejuures ütleb Critchley (1970, lk 201) oma definitsioonis, et palilaalia korral korratakse ka sõnu, kuid Lebruni (1993) definitsioonis sõnade kordamist

pole. Samuti pole selge, mitu korda teatud verbaalset üksust palilaalia korral tüüpiliselt korratakse. Critchley (1970, lk 201) definitsioonis on öeldud, et palilaalia korral on tegemist kahe või enama tahtmatu järjestikuse kordusega. Samas mainib Lebrun (1993), et tüüpiliselt on tegemist mitmekordse kordusega või isegi väga paljude kordustega. Näiteks viidatakse sealses allikas uurimusele (Sterling, 1924, viidatud Lebrun, 1993 j), kus palilaaliaga patsient kordas küsimusele vastates vastust 15 korda järjest. Palilaaliaga võib kaasneda ka üha kiirenev kõnetempo ning häälevaljuse langus kuni sosinani. Siiski pole need tunnused palilaalia korral alati määravad, sest on mitmeid juhtumeid, kus kõnetempo ja häälevaljus jäävad ühtlaseks (Lebrun, 1993).

Teine vahetu perseveratsiooni alaliik on **iteratsioon**. Sel juhul korratakse tahtmatult järjest väiksemaid verbaalseid üksusi (häälikuid, silpe, sõnu) ning kordusi on tüüpiliselt vähem kui palilaalia korral. Väiksemate kõnesegmentide mõnekordne järjestikune kordamine sarnaneb arengulise kogelusega, mistõttu nimetatakse häälikute, sõnaosade ja sõnade vahetut perseveratsiooni ka kogeluselaadseks korduseks (ingl *stutter-like repetitions*). Siiski on palilaalia ja iteratsiooni eristamine sageli raske, sest patsiendid võivad korrata väikseid kõnesegmente väga mitmeid kordi järjest ning omakorda pikemaid üksusi vaid mõned korrad. Näiteks kordas ühes uurimuses patsient prantsuskeelset eitust *ne* järjest 2 minutit ja 24 sekundit (Lebrun, Devreux & Rousseau, 1986, viidatud Lebrun, 1993 j). Seega ei saa palilaalia ja iteratsiooni vahele sageli selget piiri tõmmata (Lebrun, 1993). Magistritöös neid kaht alaliiki ei eristata. Ebatavaliste vahetute korduste märkimiseks kasutatakse üldist terminit vahetu perseveratsioon.

5.3. Mittevahetu perseveratsioon

Mittevahetu perseveratsiooni korral jääb korratava üksuse ja perseveratsiooni vahele kõnelisi üksusi, mida ei korrata. Mittevahetul perseveratsioonil on samuti erinevaid ingliskeelseid nimetusi (Bayles et al., 1985; Hotz, 1995, lk 153): *intentional perseveration* (Liepmann, 1905), *repetitious perseveration* (Helmick & Berg, 1976), *discontinuous perseveration* (Buckingham, Whitaker, & Whitaker, 1979), *recurrent perseveration*, *stuck-in-set perseveration* (Sandson & Albert, 1984). Magistritöös kasutatakse terminit **mittevahetu perseveratsioon** (ingl *discontinuous perseveration*).

Freeman & Gathercole (1966) jagavad mittevahetu perseveratsiooni omakorda kaheks: ideede perseveratsioon (ingl *ideational perseveration*) ja ümberlülitumise häire (ingl *impairment of switching*). Bayles et al. (1985) tuginevad samale klassifikatsioonile, kuid on nimetusi muutnud. Nende järgi on esimesel juhul tegemist idee perseveratsiooniga pärast

patsiendi enda vahepealset vastust (ingl *ideational perseveration post-Response*, joonis 3) Bayles et al. (1985) uurimuses pidi patsient kirjeldama naela. Esiteks tõi ta välja, et see on üsna väike, siis lisas, et see on terav ja pärast seda kordas, et see on väga väike.

Uuriija: *palub kirjeldada naela*

Patsient: **üsna väike**

terav

väga väike

Joonis 3. Mittevahetu perseveratsioon pärast patsiendi vahepealset vastust.

Märkus. Korratav üksus paksus kirjas, perseveratsioon paksus kursiivis.

Teisel juhul on tegemist idee perseveratsiooniga pärast vestluspartneri vahepealset uut stiimulit (ingl *ideational perseveration post-Stimulus*). Sel juhul jääb patsient kinni eelmise ülesande tingimustesse ja ei suuda seetõttu konkreetse ülesande tingimusi täita. Sandson ja Albert (1984) nimetasid seda perseveratsiooni tüüpi ülesandesse kinnijäämiseks (ingl *stuck-in-set*). Bayles et. al (1985) uurimuses (joonis 4) kirjeldas patsient nõöpi kui midagi, mis on kleidi osa. Patsient kasutas sama kirjeldus ka siis, kui uurija andis uue stiimuli ehk palus kirjeldada uut objekti.

Uuriija: *palub kirjeldada nõöpi*

Patsient: **see on kleidi osa**

Uuriija: *palub kirjeldada naela*

Patsient: **see on kleidi osa**

Joonis 4. Mittevahetu perseveratsioon pärast vestluspartneri uut stiimulit.

Märkus. Korratav üksus paksus kirjas, perseveratsioon paksus kursiivis.

Need perseveratsiooni nimetused tuginevad testülesannetes saadud tulemustele, mistõttu kasutatakse perseveratsiooni terminites sõnu *vastusejärgne* (ingl *ideational perseveration post-Response*) ja *stiimulijärgne* (ingl *ideational perseveration post-Stimulus*). Magistritöös vaadeldakse perseveratsioonide esinemist loomulikus vestluses, seetõttu on termineid üldistatud. Töös kasutatakse vastavalt termineid **mittevahetu perseveratsioon pärast uuritava vahepealset kõnet** ja **mittevahetu perseveratsioon pärast uurija vahepealset kõnet** (Lebrun, 1993).

Mittevahetu perseveratsiooni alaliigina võib eraldi välja tuua vestlusteemade või teemaga seotud ideede ebasobiva kordamise (ingl *topic repetitiveness*, Body & Parker, 2005;

topic bias, Guendouzi & Müller, 2006). Üht ideed või vestlusteemat antakse edasi korduvalt, kasutades samu keelelisi üksusi või varieerides esitust keeleliselt vähesel määral. Seejuures võib esialgse esituse ning korduse vahel olla mitmeid vahepealseid mõlema vestluspartneri ütlusi või korratakse üht teemat erinevatel vestluskordadel (Guendouzi & Müller, 2006). Magistritöös kasutatakse vestlusteemade, juttude või teemaga seotud mõtete ebasobiva korduse märkimiseks terminit **mittevahetu vestlusteema või teemaga seotud mõtete perseveratsioon**.

Eespool toodu alusel eristatakse magistritöös nelja erinevat verbaalse perseveratsiooni alaliiki:

- 1) vahetu perseveratsioon (sh palilaalia, iteratsioon),
- 2) mittevahetu perseveratsioon pärast uuritava enda vahepealset kõnet,
- 3) mittevahetu perseveratsioon pärast uurija vahepealset kõnet,
- 4) mittevahetu vestlusteema või teemaga seotud mõtete perseveratsioon.

5.4. Verbaalsele perseveratsioonile viitavad tunnused

Enesekordused on suulises vestluses tavapärane nähtus. Seega tuleb verbaalset perseveratsiooni tavalistest enesekordustest millegi alusel eristada. Kahjuks ei saa välja tuua üht määravat tunnust (näiteks korduste arvu), mis viitaks üheselt verbaalsele perseveratsioonile.

Suulise keele uurimuste alusel saab tuua välja mõned tunnused, mis lubavad oletada, kas tegemist on tavapärase või patoloogilise kordusega. Kindlasti aitab tavapäraseid kordusi patoloogilistest eristada ümbritsev kontekst. Näiteks võib konteksti toel enamasti määrata, kas enesekordus on seotud eneseparanduse, pealerääkimise, öeldu rõhutamise või tihvtkonstruktsiooniga (vt peatükke 3 ja 4). Suulises vestluses tavapärased enesekordused on enamasti ühekordsed, harva kahekordsed ja väga harva enamakordsed (Hennoste, 2000d). Seega võib oletada, et kolme ja enamakordne kordus viitab eelkõige patoloogilisele enesekordusele. Samuti võib verbaalsele perseveratsioonile viidata korratava üksuse pikkus. Suulises suhtluses kehtib norm minna kordamisel tagasi minimaalselt, seega korrata võimalusel vaid üht sõna. Eneseparanduse kordus võib olla ka pikem, kuid siiski on normiks minna tagasi korratatava fraasi või lausungi alguseni (vt peatükk 3). Pikemate üksuste kordamine on ebatavaline ja võib seega osutada patoloogilisusele (Hennoste, 2000d).

Lebrun (1993) toob välja, et kõnetempo kiirenemine ja häälevaljuse langus korduse ajal võivad viidata palilaaliale ehk vahetule verbaalsele perseveratsioonile, kuid nagu eespool öeldud, ei pea need tunnused tingimata palilaaliaga kaasnema.

Guendouzi ja Müller (2006, lk 172) oletavad, et vestlusteemade patoloogilist kordamist aitab määratleda korratava üksuse sisu, pikkus, keeleline keerukus ja korduse püsivus, kuid mitte tingimata selle sagedus. Autorid ei selgita, mida nende tunnuste all täpsemalt silmas peetakse. Siiski mainitakse, et tegemist on vestlusteema perseveratsiooniga, kui samu mõtteid väljendatakse korduvalt, varieerides esitus keeleliselt ja sisuliselt väga vähe või üldse mitte. Samas ei pruugi samade lausungite sage kordamine tingimata viidata verbaalsele perseveratsioonile. Näiteks teatud väljendite, tervituste või hüvastijäätude sage kordamine ei ole patoloogiline. Samas korduv mingi elusündmuse jutustamine või pidev teatud vestlusteemade kordamine võib olla vestlusteema perseveratsioon (Guendouzi & Müller, 2006).

Seega võib patoloogilist enesekordust aidata tuvastada ümbritsev kontekst (nt teiste eneseparandusega seotud markerite või tihti olemasolu), korduste arv, korduse pikkus, sisu ja mõnel juhul kordusega kaasnev kõnetempo kiirenemine ning häälevaljuse langus. Siiski võib verbaalse perseveratsiooni määratlemine olla teatud juhtudel keeruline ning põhineda intuitsioonil. Eriti rasked on piirijuhtumid, kus ei ilmne selgeid tunnuseid, mis viitaks kindlalt tavapärasele enesekordusele või verbaalsele perseveratsioonile.

5.5. Verbaalse perseveratsiooni põhjused

Perseveratsioon võib kaasneda väga erinevate neuroloogiliste haigustega nii otsmiku-, oimu- ja kiirusagara kahjustusel kui ka limbilist süsteemi² ajukoorega ühendavate närviteede kahjustusel. Perseveratsioon on kaasnunud näiteks deliiriumi, epilepsia, skisofreenia, insuldi, depressiooni ja dementsusega (Bayles et al., 1985). Magistritöö seisukohast on oluline vaadelda verbaalse perseveratsiooni võimalikke põhjusi dementsuse korral.

Dementsusega isikute kõnes esineva verbaalse perseveratsiooni põhjuseid võib olla mitmeid. Kirjanduses spekuleeritakse erinevate teooriate üle. Bayles et al. (1985, lk 115) toovad välja kolm võimalikku põhjust dementsuse korral. Esiteks võib verbaalset perseveratsiooni tingida mäluhäire ja eelkõige lühimäluhäire, mistõttu ei pruugi isik mäletada, et on millestki juba varem rääkinud. Teiseks toovad autorid välja teooria, mille kohaselt on dementsusega isikutel kord aktiveeritud närvirakud pikemalt erutusseisundis kui tavapäraselt. Seetõttu võivad uue stiimuli esitamisel olla aktiveeritud eelmise stiimuliga seotud närvirakud ning sellest tingituna võib haige vastata eelneva vastusega ehk tekib verbaalne

²Limbilisel süsteemil on oluline roll emtsioonide juhtimisel ning mälestuste tekkes. Süsteemi kuuluvad mh Alzheimeri tõve korral esmaselt kahjustuvad mandelkeha (amügdala) ja hipokampus (Gleitman, Gross & Reisberg, 2010; Zarit & Zarit, 2006).

perseveratsioon. Samas rõhutavad autorid, et see teooria sõltub palju ülesande iseloomust. Kui haigel on vastamiseks aega, jõuavad närvirakud tõenäolisemalt taastada puhkeseisundi ning verbaalset perseveratsiooni ei pruugi tekkida. Kolmandaks võib verbaalne perseveratsioon olla seotud vähenenud ideedehulgaga. Kognitiivsete protsesside häire tõttu on dementsusega isikutel häiritud uute ideede genereerimine. Seetõttu võivad dementsusega patsiendid uute ideede vähesuse tõttu korduvalt pöörduda tagasi juba öeldud vastuste või räägitud vestlusteemade juurde. Ilmselt on siiski verbaalse perseveratsiooni põhjuseks ülaltoodud häirete koosmõju ning üht kindlat põhjust on raske välja tuua.

Magistritöö eesmärk on kirjeldada ühe mõõdukas staadiumis AT-ga isiku suulises vestluses esinevaid enesekordusi. Sellele vastavalt püstitati kolm uurimisküsimust.

1. Milliseid tavapäraseid kordusi esineb AT-ga isiku kõnes suulises vestluses?
2. Milliseid ebatavalisi kordusi, sh perseveratsioone esineb AT-ga isiku kõnes suulises vestluses?
3. Milliste tunnuste alusel saab eristada tavapäraseid kordusi patoloogilistest?

6. Metoodika

Peatükis antakse ülevaade uuritavast, töö aluseks olevatest vestlustest ja meetodist.

6.1. Uuritav

Uuriti 91-aastast AT diagnoosiga naisterahvast, kes uurimise ajal elas hooldekodus. Uuritav oli kõrgharidusega endine arst ja õppejõud ülikoolis. Aastal 2012 teostati isikule magnetresonantstomograafia, mis näitas kortikaalset ehk ajukoore atroofiat. Neuroloog hindas uuritavat tema kodus 2013. aasta juunis. Isikul oli paari aasta jooksul süvenenud lühimäluhäire, viimase poole aasta jooksul ei teinud uuritav süüa, pani riideid valesti selga (apraksia), ei tundnud objekte ära ning kogus ebavajalikke asju. Teostatud kellatestis (ülesanne joonistada kell ning kellaaeg) joonistas uuritav kella osutid, osaliselt numbrid ja kellaja valesti. 2013. aasta juunis teostatud vaimse seisundi miniuuringu tulemus oli 20 punkti 30-st, neuroloogi hinnangul oli siis tegemist kerge dementsussündroomiga. Siiski on haruldane, et diagnoosimise aluseks olid vaid anamnees, magnetresonantstomograafia ning MMSE sõeltest ja mitte põhjalik neuropsühholoogiline ega teiste spetsialistide (sh logopeedi) poolne hindamine (Linnamägi & Asser, 2000).

Uuritava haiguse raskusastme ligikaudseks määramiseks viis töö autor 2014. a detsembris haigega läbi vaimse seisundi miniuuringu (vt peatükk 1). Uuritava MMSE tulemus oli 19 punkti 30-st, seega võrreldes 2013. a juuni tulemusega ühe palli võrra madalam. Nagu töö 1. peatükis öeldud tõlgendavad erinevad allikad MMSE punktiskoori erinevalt. Siiski võib arvata, et uuritava haigus oli jõudnud keskmisesse staadiumi ehk tegemist oli Alzheimeri tõvest tingitud mõõduka dementsusega uuritavaga. Sellele viitab ka neuroloogi 2013. juunis antud hinnang uuritava hakkamasaamisele igapäevaste toimingutega, sh söögitegemise ja riietumisega. Linnamägi ja Asser (2000, lk 77) toovad välja, et mõõduka kahjustuse korral on AT-ga isikud võimetud tegema süüa, kodu või aeda korras hoidma ning nad vajavad abi hügieenitoimingutes ja riietumisel.

Vaimse seisundi lühiuuringus eksis uuritav 2014. a-l kõige enam orientatsiooniküsimustes (vt lisa 2). Seega oli uuritav tugevalt ajas ja kohas desorienteeritud. Tähelepanuülesandes (ülesanne nimetada sõna *katus* häälikud tagurpidises järjekorras) suutis uuritav nimetada õigesti neli häälikut viiest. Neljanda hääliku juures uuritav takerdus ja kordas seda ühe korra. On võimalik, et tegemist oli vahetu perseveratsiooniga. Seejärel küsis

uuritav, kas sõna oli *sukad* või *sukas*, mis näitas, et ta oli unustanud ülesande sõna. Kindlasti viitab see lisaks tähelepanuhäirele ka töö- ja lühimäluhäirele, seega vähenenud võimele hoida infot mälus ja sellega opereerida ning võimalikule lühimälumahu vähenemisele (normaalne maht 7+/-2 üksust). Kolme varasemalt meeldejäetud sõna meenutamisel (*pliiats*, *õun*, *laud*) eksis uuritav kolmanda sõnaga, öeldes selle asemel eelmises ülesandes kasutusel olnud sõna *katus*. Tegemist oli mittevahetu perseveratsiooniga pärast uuritava enda vahepealset kõnet ja täpsemalt ülesandesse kinnijäämisega. Ruumitaju ülesandes ei suutnud uuritav etteantud hulknurki järele joonistada. Niisiis oli uuritav oluliselt ajas ja kohas desorienteeritud, esinesid viited tähelepanu, töö- ja lühimäluhäirele, ruumitajuhäirele ja võimalikule apraksiale.

Mitmekordse külaskäigu järel ei mäletanud uuritav töö autori nime või fakte tema kohta. Subjektiivselt jäi siiski mulje, et pärast korduvaid külastusi ei suhelnud uuritav töö autoriga kui täiesti võõraga. Samuti väitis ta, et mäletab külalist.

Uuritava kõne oli lauseline ja häälduslikult korrektne. Esinesid mõned grammatikavead, kuid üldiselt oli kõne grammatiliselt korrektne. Uuritava kõnes esines viiteid sõnaleidmisraskustele (*mis see nüüd oligi*, *see oli see jms* takerdumised) ja sellest tulenevalt vähesel määral sõnaasendusi ehk parafaasiaid. Enamasti asendas uuritav õige sõna semantilise sarnasuse alusel (hapukoor, rõõskoor *pro* vahukoor; sõõmu *pro* ampsu), kuid kõnes esines ka uudissõnu ehk neologisme (piloloog *pro* filoloog) kui ka asendamist kirjeldusega (vt näide 7.6). Samuti oli mitmel korral viiteid lühimäluhäirele. Näiteks oli tavaline, et uuritav unustas tema ees oleva joogi, kuigi ta oli eelnevalt mitmel korral seda joonud. Nagu näites 6.1, kus hetk tagasi oli uuritav võtnud kohvi ning kruusi lauale pannud.

(6.1)

H: joo oma `kohvi kaa. muidu see jahtub ära sul.

D: jaajah. **too `kohv siia.** kohvi [{--}]

H: [aga] sul on `kohv seal=vaata.

D: aahahh.=

H: =laua peal

D: **siit ma võin `juua jah.**

H: `jaa. `muidugi.

Märkus. Uuriija tähis on H, uuritava tähis D.

Kuigi vestlused olid loomulikud ja spontaansed, tuleb nentida, et pigem juhtis vestlusi töö autor või uuritava lähedane. Uuritav ise teemat pigem ei algatanud. Omal algatusel rääkis uuritav enamasti enda kaugetest mälestustest. Samuti küsis ta vähe informatsiooni töö autori

kohta. Siiski tuli uuritav enamasti vestlusteemadega hästi kaasa, suutis jälgida vestlusi ning osaleda kahe vestluskaaslasega vestluses, võttes voo, täpsustades vestluskaaslaste juttu (näide 6.2) ja parandades enda või vestluskaaslase vigu. Ta mõistis huumorit ja tegi ise mitmel korral nalja. Sageli rääkist uuritav mälestustest nii, et erinevate osapoolte kõne oli otsekõnena esitatud. Vestlustes polnud märgata, et uuritaval oleks suuri kõnemõistmisprobleeme. Tavaliselt võttis uuritav vähe pilkkontakti.

(6.2)

1. M: Atsi vend `tegi väga häid `toite.
2. D: jah.
3. M: ta tegi väga häid [toite]
4. D: [ja] seene`sööki tegi [ka] hästi.
5. M: [`ka]
6. M: jah jah.

Märkus. Tähis M märgib mõnel korral vestlustes osalenud uuritava tuttavat.

Uuritava seisund varieerus külastuskäikude jooksul üsna palju. Oli päevi, mil uuritav oli rohkem väsinud, vähem jutukas ning oluliselt ajas ja kohas desorienteeritud. Vahel pidas ta ennast lapseks ning segistas olevikku ja minevikku nagu näha näites 6.3.

(6.3)

1. D: [ega] me sõda ei `pidanud jah ei. (.) ei me `üksteist {--} odadega ei torganud.=
2. H: =ei teie jah. ((naer))
3. D: ei=e. (...) mei-=ei. (...) meie `punaste pool ei=o mina `pole punane old. tema ka ei ole. (.) old.
4. me `punaste poole ei oidnud. (...) `punased olid juba `laiali lõõdud.
5. H: mhmh.
6. D: `piiri taha. oma koju. { vahivad sealt=`siia. } no `ikka vahivad siia. `ikka tahavad. **meil on siin**
7. {--} head `söögid ja. (.) ja ma=e.=`tea mis meil **on**. ea `turg pidi olema jah. {mina} `turul {ei
8. **käi**} {--} ma-=mamps **käib** turul. mai tea. (.) **mulle ei anta** rahagi. mina, ku- mul raha antakse
9. mina raiskan ära. mina **ostan**. mina ostan `kooki ja `kommi {--} @ `e:mme=`e:mme {näe.}
10. {sa} `issand jumal sa tõid juba jälle neid `kommisid. meil on neid nii palju juba. no mis=siis on
11. `noh. `söö ära. no söö `oma. ise söö ise ära. @ \$ ma **ostan** niukesti odavaid. ma **ei `tahagi** neid.
12. `söögu tema. \$ ((naer))
13. H: ((naer))
14. D: {--} jama **on** selle mampsiga.
15. H: mhmh.
16. D: `mamps **ei tunne** {ka `asja} ültse `mitte. ta **ei saa** {rahast} mitte=midagi aru.
17. D: ((nuuskab))

18. H: a `mampsile magus ei `maits==e:**ei läind peale** eriti jah.
 19. D: mina ei tea. (.) minu eest ta `küll ära **ei söönd**.
 20. H: mhm.
 21. D: alalõpmata kui vaja oli sis võttis. {--} tädid tulid küla sis võeti ikka kotike välja. (.) ja mulle `ka
 22. ikka anti. ega=s mina ilma jäänd ju.
 23. H: no muidugi.

Näites 6.3 räägitakse uuritavaga tema ja tema abikaasa nooruspõlvest, täpsemalt on juttu Teisa maailmasõja ajast. Uuritav alustab 3. real juttu sellest, et nemad punased polnud. Selle kõnevooru ajal räägib ta korrektselt minevikus. Real 6 vahetab ta minevikuvormi olevikuks ja 7. real muudab ootamatult teemat, hakates rääkima endast kui lapsest. See viitab selgelt ajas desorienteeritusele. Real 18. küsib uurija küsimuse ja annab sellega ette korrektse minevikuvormi. Pärast seda, 19. real, läheb uuritav samuti korrektsele minevikuvormile tagasi ja jätkab vestlust minevikus ka 21. real algavas kõnevoorus.

6.2. Protseduur

Analüüsi aluseks on loomulikud, igapäevased video- ja audiosalvestatud vestlused töö autori ja uuritava vahel, kes polnud varasemalt tuttavad. Videosalvestamisele eelnevalt käis töö autor uuritavaga regulaarselt vähemalt kord nädalas kohtumas. Esmakordselt kohtuti 2014. aasta oktoobris hooldekodus. Mõnel korral osales vestlustes ka uuritava lähedane naine.

Vestlusi töö autori ja uuritava vahel video- ja audiosalvestati 2014. a detsembris ja 2015. a jaanuaris hooldekodus. Salvestamas käidi viiel korral, üks vestluskord kestis u 30–50 minutit, kokku on salvestisi 215 minutit. Videosalvestamisele eelnevalt selgitati uuritavale, et tema kõnest kirjutatakse magistritöö ja mugavuse mõttes vestlused salvestatakse. Nõusoleku uurimiseks andis nii hooldekodu kui ka patsiendi lähedane. Uuritav harjus üldiselt kaamera kiiresti ning subjektiivselt võib öelda, et see ei häirinud vestlusi oluliselt. On tõenäoline, et uuritav unustas kaamera olemasolu. Vestlused (sh uurimise aluseks olev salvestis) olid võimalikult loomulikud, igapäevased, seega nendeks ei valmistatud ette uurimisküsimusi või vestlustemasid.

6.3. Meetod

Töös kasutati vestlusanalüüsi meetodit. Vestlusanalüüs on induktiivne uurimismeetod, vestluse kui sotsiaalse suhtluse mikroanalüüs. Vestlusanalüüsis lähenetakse tekstile n-ö puhta lehena, seega ei püstitata analüüsile eelnevalt hüpoteesi, mis piiraks tegeliku suhtluse uurimist. Peamine analüüsi tegevus on vaatlus, mille käigus kuulatakse-vaadatakse salvestisi

ning loetakse transkriptsioone, et leida tekstist huvitavaid korduvaid keelendeid või nende järjendeid. Kui huvipakkuv muster on leitud, püütakse mustrisse sobivaid näiteid juurde leida. Sarnastest näidetest moodustatakse kollektsioonid ehk näidete kogud. Näidete arv kogus pole üheselt määratud, kuid tavaliselt on ühes analüüsitavas kollektsioonis u 300 näidet.

Peamiseks analüüsi allikaks on audio- või videosalvestis. Transkriptsioon, ükskõik kui täpne, on alati teisendus ning seepärast kasutatakse seda vaid toeks (Kasterpalu & Gerassimenko, 2006). Uurimine on induktiivne, see tähendab uuritavaid nähtusi kirjeldatakse ükskõik detailset ja nendest kirjeldustest tuletatakse hiljem üldistused. Siiski peavad järeldused tuginema näidete kollektsioonile, mitte uurija intuitsioonile.

Kokkuvõtvalt saab vestlusanalüüsis eristada kolme peamist etappi: 1) huvitavate nähtuste kaardistamine vaatluse teel eelneva kitsendava hüpoteesi; 2) näidete grupeerimine ehk kollektsiooni tegemine, seejuures täpsustub näidete kirjeldus pideva mikroanalüüsi käigus; 3) näidete kogu laiendamine, mille käigus kontrollitakse, kas teised sarnased näited sobivad samasse mustrisse (Hennoste, 2000b; Kasterpalu & Gerassimenko, 2006; Liddicoat, 2007, lk 8–12).

Tulenevalt valitud meetodist ei püsitatud analüüsile eelnevalt hüpoteesi. Samuti täpsustusid töö eesmärgid analüüsi käigus, seetõttu on esialgsed eesmärgid töö tegemise jooksul muutunud.

Esiteks vaadati kõiki videosalvestisi korduvalt, et leida huvitavaid üksusi/keelendeid analüüsimiseks. Selle tulemusena valiti analüüsitavateks üksusteks enesekordused uuritava kõnes. Enesekordused valiti ühelt poolt seetõttu, et need on osa loomulikust vestlusest. Seega on tavalisi enesekordusi oluline analüüsida selleks, et neid ei peetaks patoloogiaks. Teisalt on AT-ga isikute kõnet analüüsides leitud (Bayles et al, 1985), et nende kõnes esineb ka patoloogilisi kordusi (perseveratsioonid). Seega tuleks neid tavapärastest enesekordustest eristada. Kindlate perseveratsiooninäidete esinemine kõnes viitab kõnehäirele ja seega võib nende eristamine aidata logopeedil kõnehäiret diagnoosida. Samas pole kirjanduses välja toodud väga kindlaid tunnuseid, mille alusel verbaalset perseveratsiooni määratleda.

Detailse analüüsi aluseks on ühe vestluskorra video- ja audiosalvestis (u 37 minutit) ja selle alusel tehtud transkriptsioon (transkriptsioonimärke vt lisast). Ühe vestluskorra analüüsimine võimaldas uuritava vestlust analüüsida tervikuna, seega vaadelda erinevaid huvipakkuvaid aspekte ühe vestluskorra sees. See vestluskord valiti, sest uuritav oli sel päeval heas üldseisundis ning suhteliselt ergas. Seega saadi ülevaade eelkõige sellest, milleks uuritav võimeline oli ja väga ilmselgeid AT-st tingitud häireid oli vestluses vähem kui mõnel halvemal päeval.

Salvestust ja transkriptsiooni vaadati mitmeid kordi töö juhendajatega üle. Esialgu märgiti üles kõik tuvastatavad tavapärased ja võimalikud patoloogilised enesekordused uuritava kõnes. Seejärel rühmitati nii tavapärased kui võimalikud patoloogilised enesekordused erinevate tüüpide alusel (nt otsimiskordus, tihvtkonstruktsioon, erinevad perseveratsioonid). Igast enesekorduse tüübist valiti välja üks-kaks näidet, mida kirjeldati ja analüüsiti täpsemalt.

7. Tulemused

Peatükis tuuakse esiteks välja uuritava kõnes esinenud kindlad tavapäraste enesekorduste näited, seejärel kindlad patoloogiliste enesekorduste näited ja lõpuks piiripealsete juhtumite näited. Iga näite juures kirjeldatakse lühidalt näite sisu, seejärel analüüsitakse näites esinevaid enesekordusi.

7.1. Tavapärased enesekordused Alzheimeri tõvega isiku vestluses

Alapeatükis tuuakse välja analüüsitud vestluskorras esinenud tavapärased enesekorduste näited uuritava kõnes. Tavapärased enesekordused esitatud näidetes on seotud otsimise, ümbertegemise, pealerääkimise, intensiivistamise ja tihvtkonstruktsiooniga. Veel esineb ka suulistes vestlustes tavapärast ühekordset sõnaalguse kordust.

(7.4)

1. D: ta `õige ((käega liigutus)) inimene ei oldki. ned õiged on `need kes ikka tead. (.) noh. kes (.)
2. kes=ikka `laipa keerasid.
3. H: ((naer))
4. D: `vaatasid=`siitpoolt ja `sealtpoolt `teistpoolt {vaatsid. kas} veri `tilkus siit {-- `sealt --} minu
5. isa oli **siukene**=**{siukene}** @ `peen=**peen**=`**peen**=`**peen**. @ ((peenutsevalt, lisaks
6. käeliigutus)) noh e oli teine `sort noh. ema oli niukese v- võtnud. mis `mina teha sain kui ta oli
7. niukese võtnud. ega mina teda ei võtnud ju. `eksle=ju. pa-=papa oli ikka `enne mind ju eksle.
8. H: mhmh.

Näites 7.4 räägitakse uuritava isast. Näite 4. rea lõpus ja 5. real hakkab uuritav oma isa kirjeldama. Esialgu otsib ta sobivat omadussõna, kasutades otsimisvahendina kohatäitjat *siukene* (rida 5) ja ühekordset kordust. Need on tavapärased sõnaotsimisel kasutatavad vahendid. Otsimisele tüüpiliselt tekib takerdumine pärast verbi, uue info esitamise ajal (Hennoste, 2000d). Seejärel leiab uuritav soovitud omadussõna/öeldistäite ja ütleb seda kokku neli korda.

Näites kordab uuritav omadussõna öeldu rõhutamiseks ja kvalitatiivseks suurendamiseks. Nimelt tahab uuritav öelda, et tema isa oli väga peen inimene. Seega on kordusel siin ülivõrde roll. Rõhutamiskordusele omaselt kaasneb kordusega emotsionaalsuse tõus (Aitchison, 1994; Norrick, 1987), mis väljendub hääletooni muutuses ja sõna saatvas käeliigutuses, uuritav liigutab sõnade ütleamise rütmis kätt randmest.

(7.5)

1. D: `piiri taha. oma koju. {vahivad sealt=`siia.} no `ikka vahivad siia. `ikka tahavad. meil on siin
2. {--} head `söögid ja. (.) ja ma=ei=`tea mis meil on. ea `turg pidi olema jah. {mina} `turul {ei
3. käi} {mina käin} ((taustamüra videosalvestisel, mikrofoni liigutamine)) ma= mamps käib
4. turul. mai tea. (.) mulle ei anta `rahagi. mina, ku- mul raha antakse mina raiskan ära. **mina**
5. **ostan. mina ostan** `kooki ja `kommi {--} @ `e:mme=`e:mme {näe.} (.) {sa} `issand jumal sa
6. tõid juba jälle neid `kommisid. meil on neid nii palju juba. no mis=siis on `noh. `söö ära. no
7. söö `oma. ise söö ise ära. @ \$ ma ostan niuke si odavaid. ma ei `tahagi neid. `söögu tema. \$
8. ((naer))

Näites 7.5 räägitakse uuritavaga tema nooruspõlvest ja sõjaajast. Näitele eelnevalt ütleb uuritav, et punased ehk venelased olid laiali löödud. Näite 2. rea lõpus muudab ta aga ootamatult teemat ja hakkab rääkima lapsepõlvest ja turul käimisest, seejuures kasutades ebakorrektselt oleviku vormi. 4. rea lõpus ja 5. rea alguses leiab aset tavapärane otsimiskordus. Otsitavaks elemendiks on lausungi uus info ehk see osa, mis järgneb verbile (*kooki ja kommi*). Uuritav kordab lausungi alguses subjekti ja verbi (*mina ostan*) vahetult ühe korra, seejuures teeb ta enne kordust mikropausi. Otsimiskordus on siin tavapäraselt ühekordne. Samuti on tavapärane minna kordamisel tagasi lausungi alguseni ja mitte korrata eelneva lausungi üksusi (Hennoste, 2000d).

(7.6)

1. D: said `ikka omale **mingisuguseid**. (.) **mingisuguseid** {väikseid}
2. ((tead need. (...) no mis need sinna **käi=käisid** {selle} **p- p**=noh. (...) varuka peale.
3. igasuguseid neid `**lapakaid**.) neid kleebiti ju siia. `ikka pandi jah.
4. ((liigutab kätt käsivarrel))
5. H: mingid emb`leemid mõtled.
6. D: jaajah. jah. ikka `jälle pandi {--} ((tooli liigutamisest müra)) jälle juurde ja, anti juba jälle sulle
7. anti {ja} `kõrgendust ja mina ei tea {--}

Näitele 7.6 eelnevalt vesteldi uuritavaga tema abikaasast, kes tegeles noorena spordiga. Näites on uuritaval kahel korral raskusi sõna leidmisega. Esiteks tahab ta öelda, mida sportlased endale varuka peale said, kuid ta ei leia selle jaoks õiget nimetust. Ta alustab 1. real otsimist ja kasutab mitmeid otsimisvahendeid, enne kui leiab 3. rea lõpus sobiva sõna

(*lapakaid*). Selle otsimise sees otsib uuritav 2. real lisaks kohamäärust (*varruka*), et kirjeldada, kuhu need asjad kleebiti.

Näites kasutab uuritav otsimisel mitmeid tavapäraseid vahendeid (Hennoste, 2000d). Real 1 kasutab ta umbmäärast asesõna *mingisuguseid*, mikropausi ning lisaks ühekordset kordust. Seejärel samal real kommenteerib ta otsimist fraasiga *tead need*, mis on üks võimalus otsida abi vestluspartnerilt. Alates fraasist *tead need* kasutab uuritav veel mitteverbaalset otsimisvahendit, liigutades käega käsivarrel ja viidates asukohale, kus neid asju kanti. Uuritav püüab ka verbaalselt anda infot asukoha kohta, selgitades, et need asjad käisid varrukale. Ta kasutab kirjeldamise käigus otsimisfraasi *no mis need sinna käi=käisid*, korrates ka verbi *käisid* algust ühe korra. Siinne ühekordne sõnaalguse kordus on tavapärane ja ilmselt seotud sõna otsimisega. Siis tekib uuritaval teine sõnaleidmisraskus. Real 2 on näha, et tal ei tule kohe meelde ka sõna *varrukas*. Selle sõna otsimisel kasutab ta kohatäitjana esmalt asesõna *sinna*, kuid siis muudab konstruktsiooni ja kasutab kohatäitjana sõna *selle*, tahtes öelda *mille* peale need asjad käisid. Siis kordab häälikut *p* kaks korda, mis on ilmselt seotud järgneva sõnaga *peale*. Pärast häälikukordust lisab ta veel suulises kõnes kõige tavalisema otsimispartikli *noh*, teeb pausi ning pärast seda leiab otsitud kohamääruse *varruka*. Seejärel otsib ta edasi esialgset sõna, kasutades selleks 3. real kohatäitjana veel asesõna *neid*. Pärast seda leiab ta otsitud sõna või selle aseaine (*lapakad*). Ühtlasi lõpeb siis ka käega käsivarrel liigutamine. Pole päris kindel, kas uuritav otsis just sõna *lapakad*, kuid ta jääb sellega rahule ning lõpetab otsimise. Real 5 pakub uurija talle omapoolse variandi *embleemid*, millega uuritav 6. real nõustub. Seega näites tekib uuritaval kahel korral sõnaleidmisraskus, mida ta püüab erinevate tavapäraste otsimisvahenditega (sh kordusega) lahendada.

Samas on nii pikk sõnaotsimise protsess tervikuna väga ebatavaline ja ilmselt seotud AT-st tingitud mäluhäirega.

(7.7)

1. H: sis sul oli `äkki aega mingite muude `asjadega veel tegeleda vä.
2. (...)
3. D: mina **ma=käisin** `tantsutunnis. **ma käisin** {Kerd=Nego:} `tantsutunnis käisin .
4. H: ` ülikooli=ajal käisid ka `tantsimas.

Tabel 2. Tihvtkonstruktsiooni ehitus

Eelosa	Tihvt	Järelosa
ma käisin	{Kerd=Nego:} tantsutunnis	käisin .

Märkus: esimene verb on märgitud paksult, verbikordus paksus kursiivis, transkriptsioonimärgid on ära jäetud.

Näites 7.7 räägitakse uuritavaga tema nooruspõlveaegsetest tantsutrennidest. Näites leiab aset kaks erinevat kordust. Esimene kordus on seotud ümbertegemisega. Uuritav kordab 3. rea esimest lausungit kohe pisut muudetuna uuesti. Korratavas osas täpsustab ta eespool öeldut, lisades eelnevaga võrreldes täiendina õpetaja nime (*{Kerd=Nego:}*) (mõeldud on kuulsat tantsuõpetajat Gerd Neggot). Seejuures on eelneva osa kordamise eesmärk lokaliseerida lahendit. Kordusega tekitab uuritav paranduse (lisatud keelendi *Kerd=Nego:*) ümber eelraami (*ma käisin*) ja järelraami (*tantsutunnis*). Niisiis on need kordused seotud tavapärase ümbertegemisega, täpsemalt lisamisega.

Teine kordus toimub 3. real teises lausungis. Uuritav kordab lausungi lõpus lausungi alguses öeldud verbi *käisin*. Tegemist on suulises kõnes tavapärase verbikordusega tihvtkonstruktsiooniga ehk peegelkonstruktsiooniga (vt tabel 2) (Hennoste, 2013). Siinses näites on konstruktsioon tihvti lõpuks (*ma käisin { Kerd=Nego:} tantsutunnis*) grammatiliselt ja semantiliselt lõpetatud, kuid intonatsiooniliselt mitte. Intonatsiooniliselt lõppeb lausung pärast verbi kordamist.

(7.8)

1. H: [ta] olis siis `põhiliselt ikka tegi `raamatutes nina [{ninapidi raamatutes -}]
2. D: [jaa=jaa `JAA=`JAA=`JAA=`JAA.] `tema
3. oli siukene raamatu`tuhnija jah.
4. H: ((naer))

Näites 7.8 räägitakse uuritavaga tema isast, kes oli filoloog. Näite 1. real küsib uurija küsimuse, millele uuritav hakkab vastama enne uurija vooru lõppu. Uuritav kordab vastuseks partiklit *jaa* kuus korda kuni uurija vooru lõpuni ning läheb seejärel oma vooruga edasi.

Kordus on seotud pealerääkimisega. Nimelt küsib uurija näite 1. real küsimuse. Uuritav alustab vastamist kohe, kui on mõistnud küsimust ehk veidi enne potentsiaalset vooruvahetuskohta. Kattuvast osas ei lisa uurija küsimusele midagi olulist juurde, vaid püüab küsimust paremini sõnastada. Täpsustuse ajal alustab aga vestluspartner oma vooruga, sest ta teab juba, mida temalt oodatakse ja püüab sellele ootusele koheselt vastata (Hennoste, 2000c). Pealerääkimisele iseloomulikult hääldab uuritav *jaa*-d üha valjemalt ja kiirenevalt, et saada kõnevooru endale (Hennoste, 2000c). Samuti viitab pealerääkimisele kui korduse põhjustajale

asjaolu, et kordus kestab kuni uurija vooru lõpuni ja mitte kauem. Pärast uurija vooru lõppu räägib uuritav koheselt edasi.

(7.9)

1. D: ei. (.) mina `läksin ülikooli ja mina ei tea kus `tema oli. `tema ka `kuskil oli. tema käis siin
2. ((selles, selles te-=`tehnika=ülikoolis käis. [Tallin-]))
3. ((liigutab näppu mööda lauda))
4. H: [aga] sis oli ju sõjaaeg ka, mis see. kas sellest ka midagi.

Näites 7.9 räägitakse uuritava abikaasast. Real 2 üritab uuritav öelda, kus ülikoolis abikaasa käis. Ülikooli nimi ei tule tal aga kohe meelde, seetõttu hakkab ta seda otsima (rea 1 lõpp ja rida 2). Ta kordab ühe korra asesõna *selles* ja otsitava sõna algust. Teise rea lõpus jääb uuritava jutt pooleli, sest uurija küsib uue küsimuse. Ilmselt tahtis uuritav lisada ülikooli nimesse täiendi *Tallinna*.

Näites kasutab uuritav tavapäraste otsimisvahenditena kohatäitjat (*selles*) ja ühekordset sõnakordust. Asesõna kasutatakse otsimisprotsessis sageli otsitava sõna asendajana (Hennoste, 2000d). Asesõna *selles* on kohatäitjale omaselt otsitava keelendiga samas käändes (*selles* = *ülikoolis*). Sõnakordusele järgneb otsitud sõna alguse ühekordne kordus (*te-=`tehnika*). Sellised ühekordse sõnaalguse kordused on suulises kõnes tavapärased ja võivad olla seotud kas otsimise või ümbertegemisega. Sageli on raske välja selgitada, kumma protsessiga konkreetsel juhul tegemist on (Hennoste, 2014). Näites võib olla tegemist otsimisprotsessiga, sest eelneva kohatäitja kasutamine ning ühekordne kordus viitavad otsimisele. Uuritav võib otsida näiteks sõna *tehnika* lõppu või ka sellele järgnevat sõna. Selleks kordab ta sõna algust. Teisalt võib tegemist olla ka ümbertegemise algatamise ja kohese tagasivõtmisega. Nimelt võib uuritav hetkeks kahelda ka ülikooli nimes tervikuna, sest Tallinna Tehnika ülikoolil on erinevatel aegadel olnud erinevad nimed. Ka korratava osa sõnaalguse rõhk (*te-`tehnika*) viitab pigem sellele, et uuritav kahtles sõnas *tehnika* tervikuna. Lõplikke järeldusi sõnaalguse korduse põhjuse kohta teksti põhjal teha ei saa.

(7.10)

1. D: j- jah sealt `õppisimegi. mis me muud `õppisime. (.) ega me `balle`tti ei õppind seal.
2. H: ((naer))
3. D: a ma olen `balle`tti küll `õppind{ka} ma käisin. (.) [{--}]
4. H: [tõsi.]
5. D: nojah seal {Kerd=Nego:} **tantsu-** (.) **tantsutrupis** käisin. **ma-=mamma tah-`pani, tahtis=et,**

6. tüdruk oskab `liikuda ja et=mul, ikka koivad {--} käiks ikka, `ette taha korralikult mitte, varbad
7. `väljapoole {--}. ((taustamüra)) `või varbad ü `väljapoole olema ikka. ei toi=tohtind käia
8. nimodi.
9. H: [jalad sissepoole]

Näites 7.10 räägitakse uuritavaga tantsimisest, millega ta nooruspõlves tegeles. Näite 5. real tekib takerdumine sõnaga *tantsutrupp*. Uuritav ütleb sõna esimese poole välja, siis teeb mikropausi ja ütleb sõna tervikuna välja. Seega on tegemist sõnaalguse ühekordse kordusega. Sama rea lõpus alustab uuritav uut lausungit ning kordab sõna *mamma* esisilpi kiiresti ühe korra. Seejärel jätkab ta lausungit, milles algatab sõna *tahtis* katkestamisega ümbertegemise ning lisab lausungisse sõna *pani*. Pärast seda kordab ta mittevahetult sõna *tahtis* tervikuna. Seega kordab uuritav sõna *tahtis* algust mittevahetult ühe korra.

Esimene probleem tekib 5. real sõnaga *tantsutrupp*. Selline sõna katkestamine ja vahetu tervikuna väljaütlemine on suulises vestluses tavapärane ja sellel võib olla kaks põhjust (Hennoste, 2014). Üks võimalus on, et uuritav hakkab kahtlema, kas kogu öeldav sõna (*tantsutrupp*) on õige. Seetõttu katkestab ta sõna väljaütlemise, et alustada ümbertegemist. Mikropausi ajal otsustab uuritav, et sõna sobib ja parandust pole vaja. Selle kinnituseks hääldab ta liitsõna tervikuna uuesti (*tantsutrupis*).

Sõnaalguse kordus võib olla seotud ka sõna teise poole (*-trupis*) otsimisega. Sellisel juhul kahtleb uuritav, millist sõna liitsõna teises pooles kasutada võiks. Näiteks võib ta valida mitme sünonüümse sõna (*trupis*, *grupis*, *studios*, *tunnis* vms) vahel. Seega katkestab uuritav sõna väljaütlemise, et otsida liitsõna teise poolde sobivat sõna. Pärast katkestust kasutab ta otsimisvahendina mikropausi. Seejärel leiab uuritav otsitud sõna (*trupis*) ja ütleb liitsõna tervikuna välja. Samas toob Hennoste välja, et sellistel juhtudel peaks tüüpiliselt sõna teine pool ehk otsitav komponent olema hääldatud rõhutatult. Seega sõna tervikuna kordamisel peaks uuritav rõhutama sõnaosa *trupis* (Hennoste, 2014). Näites hääldab uuritav aga kogu sõna ühtlaselt ja ei rõhuta sõna teist poolt eriliselt. Näite põhjal on seega raske järeldada, kas tegemist on ümbertegemise algatamisega või sõna teise poole otsimisega.

Näite 5. real kordab uuritav ka sõna *mamma* algust kiiresti ühe korra. Kordusega ei kaasne muid markereid, mis viitaks sõna otsimisele või ümbertegemisele. Selliseid kiireid ühekordseid sõnaalguse kordusi, mille põhjust pole võimalik teksti alusel selgitada, esineb tavavestlustes üsna palju (Hennoste, 2014). Pärast sõnaalguse kordust, tekib samas lausungis veel sõna *tahtis* osaline mittevahetu kordus, mis on seotud tavapärase ümbertegemise protsessiga (Hennoste, 2000d). Uuritav hakkab ilmselt ütlema *mamma tahtis*, kuid katkestab

tegu sõna (*tah-*), alustades ümbertegemist. Ta asendab algse sõna tegusõnaga *pani*. Seejärel jätkab sujuvalt pooleli jäänud mõtet (rida 5 *tahtis=et*). Seega lisab uuritav algsele mõttele ühe tegevuse juurde, mis moodustab omaette lühikese lausungi (*mamma pani*).

7.2. Patoloogilised enesekordused Alzheimeri tõvega isiku vestluses

Alapeatükis esitatakse analüüsitud vestluses esinenud kindlad patoloogiliste enesekorduste näited uuritava kõnes. Kõigepealt esitatakse vahetute ja siis mittevahetute enesekorduste näited. Alapeatüki kolm viimast näidet (7.18, 7.19, 7.20) illustreerivad ühe loo ja sellega seotud mõtete ebasobivat kordamist.

(7.11)

1. D: {--} lapse käe lõhna ei kannata. (.) ma ütsin kuled ma pean {-- ma pean} `igas {`ühes} `käsi
2. pesema. (.) pean `käed ära pesema kui ma tulen. (.) `mustade kätega ei saa koju tulla. (.) ei=no
3. ja aga `issi ei saa sellest aru. isa oli mul `piluloog piluloog või mis ta oli.
4. H: `filoloog.
5. D: ja just=[just. ((pi-] pi- pi- pi- [pi- pi-))] pi- pi- `piluloog jah.
6. ((kiirenevas tempos))
7. H: [mhmh] [`filoloog]
8. H: mhmh.
9. D: jajah. [{--}]

Näites 7.11 on jututeemaks uuritava tudengipõlv ja varane tööperiood. Uuritav räägib, kuidas ta arstiteaduskonna üliõpilasena laibakumist (asutus, kus saab erinevates tingimustes surnud inimkeha tundma õppida) tulles alati karbolihappy järele lõhnas. Ta toob välja, et isale see hais ei meeldinud ning seetõttu olevat isa palunud tal alalõpmata käsi pesta. Kemikaalide lõhn jäi aga hoolimata kätepesust külge. Näite 3. real ütleb uuritav kokkuvõtteks, et isa ei mõistnud teda, sest ta oli *piluloog* (neologism sõnast *filoloog*). On näha, et uuritav pole sõnas *piluloog* kindel. Kõigepealt otsib ta 3. real õiget sõna. Seejärel reageerib uurija sellele omapoolse parandusega (*filoloog*) real 4. Haige nõustub parandusega 5. real (*ja just=just*), kuid jääb siiski kinni oma esialgsesse sõnaasendusse ning kordab sõna *piluloog* esisilpi kaheksa korda, enne kui ütleb sõna uuesti välja. Kusjuures esisilbi korduse ajal pakub uurija uuesti õiget varianti *filoloog* (rida 7), kuid on näha, et see ei aita haigel sõnaasendusest välja tulla. Pärast uurija pealerääkimist kordab haige esisilpi veel ühtlases tempos kaks korda. Seejärel ütleb ta sõna *piluloog* välja ning lisab sellele lõppu kinnituseks *jah*, osutades, et

takerdumine on lõppenud ja enam ta parandust ei tee. Ka uurija jätab sõna seekord parandamata ja nõustub sellega real 8.

Esimene kordus real 3 on seotud tavapärase otsimisega. Sellele osutavad mitmed markerid. Kordus tekib lausungis uue info positsioonis, seega tavapärasel otsimisel tekkekohas. Korratud osa on hääldatud otsimiskordusele tavapäraselt langeva intonatsiooniga, kiiresti ja vaikselt. Lisaks viitab otsimisele üldlõpp (rida 3), mis osutab, et uuritav ei suuda õiget varianti leida (Hennoste, 2000d; Asu-Garcia et al., 2014, lk 70–83).

Real 5 tekkinud kordus on aga selgelt patoloogiline. Korduse patoloogilisusele viitab esiteks asjaolu, et uuritav jääb sõnaasendusse kinni, hoolimata sellest, et uurija pakub sõna õiget varianti kahel korral (rida 4 ja 7). Juba kahe-kolmekordsed kordused on otsimisel väga harvad (Hennoste, 2000d). Seega osutab kaheksakordne sõnaalguse kordus kindlalt patoloogilisusele. Kolmandaks viitab verbaalsele perseveratsioonile korduse hääldus. Sõna *piluloogi* esisilbi kordus (rida 5) on kuni uurija pealerääkimise (rida 7) lõpuni hääldatud üha kiirenevas tempos nagu mõne vahetu perseveratsiooni korral on täheldatud (Lebrun, 1993). Seega võib öelda, et näite 5. real on tegemist vahetu sõnaalguse perseveratsiooniga.

(7.12)

1. D: {no mi==ma teen `noh} {ma=ütsin=kuled}@ \$ `PANE MULLE MÕNI `VÄIKSEM `KAH. \$
2. ah mis sa ajad naerma. hehe sa ju näed `noh. nad `tahavad sulle viis pluss panna. ma ütsin
3. jumala=eest `ära pane. (.) teised plikad naeravad. `poisid ka naeravad. mis=`as:ja sa poed. @ (.)
4. ma=ei `poe ju. (.) noh. (.) ükskord üks poiss (.) küsis. (.) minu käest @ kuule. sa tegid need
5. mate {ülesand} nii hästi et. kaua sa kodus `õppisid. @ (.) mul jäi `suu ammuli. (.) @ `issand
6. jumal,{mis}=ma `matet õppisin. **ma- ma=-ma-m-m-m-m- ((.....)) ((ma=i `OSKAGI))**
7. ((väga kiiresti hääldatud, korduste arvu raske määrata))
8. ((pealiigutus ette))
9. MATET ÕPPIDA. kuda sa nii. @ vend oli kõrval {üts --} üts=ütes=et @ `ah ära tema käest
10. küsi. ta `tõesti ei õpi. ta=`ta ei `õpi kodus. (.) ta lihtsalt `oskab. kuidas ta `oskab. eino ta `vaatab
11. korra ära ja siis ta teab kõik {--} @

Uuritav räägib näites 7.12 lugu sellest, kuidas ta ülikoolis avastas oma hinnetelege, millel olid kõik viied. See pani teda imestama ja küsima, kas muid hindeid ülikoolis ei pandagi. Seepeale öeldi talle, et temale ei panda. Näites jutustab haige lugu edasi ning kasutab palju teise inimese otsekõne imitatsiooni (märgid @...@). Lõpuks jõuab ta selleni, et tema ei pidanud kodus suurt õppima. Real 6 takerdub uuritav uue lausungi alguses sõna *ma* ütlemisel. Esiteks kordab ta puhtalt sõna *ma* kolm korda. Siis läheb kordus väga kiireks ning pole selgelt

kuulda, kas uuritav kordab endiselt sõna *ma* või ainult *m* häälikut. Kordusega kaasneb ka üha suurenev pinge hääles, häälevaljuse tõus ning hääletooni kõrgenemine. Pärast väga kiiret kordust ütleb uuritav veel korra asesõna selgelt välja koos eitusega (*ma=i*) ja rõhutab järgmist sõna *oskagi* tugevalt. Samal ajal teeb ta peaga ettepoole liigutuse.

Takerdumine toimub lausungi alguses, mis on tavapärane otsimise asukoht. Siiski pole näites muid viiteid sõna otsimisele. Häälduse kiirenemine võib viidata korduse patoloogilisusele (Lebrun, 1993). Kordusega kaasneb ka pingetõus, mida kirjanduses pole selgelt patoloogiliste kordustega seostatud, kuid on teada, et tavapäraseid kordusi hääldatakse pigem vaikselt ning langeva intonatsiooniga (Hennoste, 2000d). Samas võib näite korduses esinev pinge olla seletatav emotsionaalsuse tõusuga. Nimelt tahab haige eriti rõhutada, et ta tõesti ei osanud õppida või tal polnud vajadust õppida. Seetõttu ilmselt tekib ka pealiigutus ette fraasi *ma=i oskagi* (rida 6 lõpp) ajal ning rõhutatud hääldus. Takerdumise pikkus (esmlt sõna kordus neli korda, siis loetamatu sõna või esihääliku kordus) ja häälduse kiirenemine viitavad korduse patoloogilisusele ehk vahetule sõna perseveratsioonile.

(7.13)

1. D: @ `te:re Daagi jah. `te:re {sinule.} @ kõik `kingitused ja ko= `kotikesed ikka anti `minu kätte.
2. vahel ma ütisin=et. (.) @ kuled anna om- `anna= `anna `Jussile ka ometi. tema \$ vaatas {ju} suu
3. ripakil. ((ahmib õhku)) {emme üts.} tema ei saa aru. \$ ma ütisin no. kui sa ei `anna talle ko-
4. kotikest `kätte ta ei saa ju aru siis. anna talle `ometi `pihku. @ {kotikeses on} `tead siis pandi
5. veel see (.) suur. (...) ee niuke. `koti külge pandi ju veel see, `pulgake panti. **`pulgakesega**
6. **seoti jah.** ja= `jah. (...) **`sinna panti jah niuke `pulgake. se `pulgake {pandi}**
7. H: et see pulgake nagu `oidis `kotti üleval vä.
8. D: jajah.
9. H: mm

Näites 7.13 räägib uuritav sellest, kuidas tädid tõid neile külla tulles ikka kingitusi. Ridadel 4 ja 5 tekib tal lausungis *tead siis pandi veel see (.) suur* pärast verbi sõnaleidmisraskus ja ta alustab otsimist. Sõna *see* on lausungis otsitava sõna kohatäitja ja näitab, et otsitav sõna peab olema nimetavas käändes. Pärast kohatäitjat kasutab uuritav 5. real veel mitut tavapärasest otsimisvahendit. Esmalt teeb ta pausi, siis lisab juurde omadussõna *suur*, mille järel venitab üneemi *ee* ja lõpuks kasutab otsimisvahendina sõna *niuke*, kaaludes võib-olla otsitava sõna kirjeldamist. Kuid siis teeb uuritav eelneva lausungi pisut ümber, lisades juurde, et see miski pandi just *koti külge*. Samas jätkab ta ka sõna otsimist, kasutades ümbertehtavas lausungis veel üht kohatäitjat *see (koti külge pandi ju veel see)*. Pärast

ümbertegemist leiab ta lõpuks otsitud sõna *pulgake*. Selle järel kordab ta uuesti verbi, nii et tulemuseks on tihvtkonstrukstioon. Selle järel kõneleja ei jätkka, vaid jääb 5. ja 6. real kinni sellesse, et *pulgake* pandi koti külge ja kordab sõnu *pulgake* ja *pandi/seoti* pisut muudetuna kolm korda.

Selline ühe mõtte kordamine nii mitu korda viitab patoloogilisusele, sest suhtluse seisukohast ei anna see midagi uut juurde. Ilmselt on kordus seotud AT-st tingitud teemaarendamisraskustega (Mentis et al., 1995). On võimalik, et uuritav ei suuda pärast pikalt otsitud sõna leidmist enam teemat edasi arendada ja uut mõtet välja pakkuda. Seetõttu jääb ta eelnevalt öeldut kordama ehk tekib ühe mõtte vahetu perseveratsioon. Kordus on keeleliselt pisut varieeritud, kuid üldiselt kordab ta mõtet *pulgake pandi (seoti) koti külge*. Takerdumine lõpeb siis, kui uurija segab 7. real küsimusega vahele ning aitab sellega haigel teemaga edasi liikuda.

Siinset mõtte patoloogilist kordamist võib tingida närviprotsesside inertsus. Üks perseveratsioonide põhjus AT-ga isikutel võib olla närvirakkude tavapärasest pikem erutusseisundisse jäämine, mistõttu on ka näiteks uute mõtetega seotud närvirakkude aktiveerimine raskendatud (Bayles, 1985). Haige otsis eelnevalt pikalt sõna *pulgake* ja nüüd, kus sõna on leitud ja aktiveeritud, on raske uue mõttega edasi liikuda, kuna eelnevat ideed pole võimalik n-ö maha suruda.

(7.14)

1. D: no mina ei tea kes=se valis. `muidugi ema valis. minu ema tegi `kõik mis `tahtis. (.) jajah.
2. `tema valis omale mehe ja. {--} mudu=mudu. `mul oli selle {pagana} {ja minule --} minule `ka
3. valis mehe. mina poleks viitsind ise `õiendada nendega. `poistega. {eks ta ikka --} tegi üks
4. kord tegi ikka {pidu} ja üts=et see on `sinule. `paras sinule. paras {`partner} ma ütsin
5. mispärast. {no ta os=}tema oskab ästi `kooki `tõsta. @ emme ma ei `taha vaata mul on isegi
6. juba. `vaata misuke suur `kõht mul on. ((naerab)) ((tõstab kampsuni üles ja vaatab kõhtu)) @ \$
7. **kõht** {ei old} ((naerab)) hehe kõ= kõ= `kõhtu {ei old mul midagi. --} \$ @ {vaata mul on suur
8. **kõht** ees.} mina ei `taha. (...) suurt **kõhtu**. mis=ned poisid `tulevad sia. **paksukõhulised**.
9. mingi `minema. mingi `vutti lõõma. @

Näites 7.14 räägib uuritav loo tema ema korraldatud peost, kuhu oli kutsutud ka poiss, keda ema pidas talle sobivaks partneriks. Selles näites kordab uuritav sõna *kõht* mitu korda. Esimest korda kasutab ta sõna real 6. Ta ütleb justkui emale, et tal on niigi suur kõht ja tal pole vaja poissi, kes hästi kooki tõstaks. Real 6 lõpetab ta otsekõne imiteerimise ning ütleb 7. real naerdes uurijale, et tegelikult tal polnud suur kõht. Esmalt alustab ta lausungit *kõht ei old*,

hakkab siis naerma ning algatab ümbertegemise, asendades nimetava vormi (*kõht*) osastavaga (*kõhtu*). Seejuures kordab ta sõnavormi *kõhtu* algust kaks korda. Real 7 alustab uuritav uuesti otsekõne imiteerimist. Esmalt kordab ta veidi muudetuna juba 5. ja 6. real öeldut (*vaata mul on suur kõht ees.*) ja seejärel ütleb, et tema ei taha suurt kõhtu. Siis toimub aga ootamatu teemamuudatus. Real 8 nimetab uuritav poisse paksukõhulisteks, mis ei haaku eelneva jutuga tema enda suurest kõhust.

Esimene sõna *kõht* kordus tekib 7. real ja on seotud tavapärase ümbertegemisprotsessiga. Uuritav muudab sõna esialgse nimetava vormi (*kõht*) osastavaks (*kõhtu*). Lisaks kordab uuritav selle käigus sõnaalgust kaks korda (*kõ=kõ=kõhtu*). See osa tekstist on öeldud naerdes ja seetõttu võib oletada, et sõnaalguse kiire kordus on tingitud naerust. Verbaalsele perseveratsioonil võib viidata aga ootamatu teemamuutus 8. real, mis osutab selgelt AT-st tingitud mittesujuvale teema arendamisele (Mentis et al., 1995). Arvestades eelnevat seletust uuritava paksust kõhust, on vähe tõenäoline, et ta tahtis poisse kutsuda *paksukõhulisteks*. On võimalik, et uuritav jääb kinni eelneva mõttega seotud sõnasse *kõht* ja poiste kirjeldamisel kordab ta seda ideed patoloogiliselt (*paksukõhulised*) ehk tekib mittevahetu perseveratsioon pärast haige enda vahepealset kõnet.

(7.15)

1. D: sinul ütles et @ sa võtad (('kolm)) korda paremini kui se `poiss. @ (...) ütles mulle.
2. ((lööb sõrmega vastu lauda))
3. `emme ütles mulle. (...) ((suumats)) issi ka `kergitas mul `saba. `ikka. {võttis sis pani -- ütles}
4. @ `oi `tõstame kleidisaba üles et. `sul on ilus volditud seelik. `ära istu selle peale. (.) istu `siia
5. peale sa pead {--} sa oled `korralik tüdruk ja, `vaata ära sa `plekkisid aja. paneme põlle ette ära
6. {ja et.} @ issi `oidis mind. {tüdrukuid ta oidis ja isad oiavad.} minu `issi oidis `küll mind.
7. `poiss `poiss võis ära {plekerada}. emme vahetas püksid `välja ja valmis. (...) a `minule panti
8. ikka `põlled `ette ja hoolitseti mu eest.
9. H: mhmh.

Näites 7.15 räägib uuritav sellest, et tema ema arvates oli tal parem pea õppimiseks kui vennal. Seejärel mainib ta, et ka isa kiitis tema tarkust, selleks kasutab ta näite 3. real kujundlikku väljendit (*kergitas mul saba*). Väljend sobib sisuliselt eelnevaga hästi. Pärast kujundlikku väljendit jätkab ta 4. real lugu isa juttu otsekõnes imiteerides. Selle järel asendab kõneleja aga sõna *kergitas* sünonüümse sõnaga *tõstame* ja kordab sõna *saba* liitsõnas *kleidisaba*. Järgnev jutt näitab, et nüüd kasutab ta sõnu otseses tähenduses ja räägib kleidi- või seelikusaba ülestõstmisest.

AT-ga isikutel ilmneb probleeme teema sujuva arendamisega (Mentis et al., 1995) nagu on näha ka näite 3. ja 4. real. Ilmselt tekitab väljend *kergitas saba* 3. real kõrvalise assotsiatsiooni ning uuritav läheb sissejuhatusest ja teema arenduse seisukohalt mittesujuvalt uuele mõttearendusele üle. Seejuures kordab ta eelneva kujundliku väljendi sõnu pisut muudetuna (sünonüümi ja liitsõnaosana) otseses tähenduses, mis vormiliselt jätab sidusa mulje. Sellise ebasobiva ülemineku põhjuseks võib olla AT-st tingitud närviprotsesside inertsus ehk kord aktiveeritud närvirakud jäävad tavapärasest pikemalt erutusseisundisse. Samuti on AT-ga isikutel haigusest tingitud kognitiivsete protsesside häire tõttu vähenenud võime tuua vestlusesse uusi ideid (Bayles et al., 1985). On võimalik, et kasutatud kujundlik väljend (*saba kergitama*) tekitab nii tugeva assotsiatsiooni nende sõnade otsese tähendusega ja uuritav ei suuda maha suruda tekkinud mõtet. Seetõttu kasutab uuritav samu sõnu *kergitas* ja *saba* pisut muudetuna ja otseses tähenduses ka edasises teemaarenduses, kuid sisuliselt ebasobivalt ehk tegemist on mittevahetu perseveratsiooniga pärast haige enda kõnet.

(7.16)

1. D: `issand ((ükskord ma ajasin tead se ei `lähe. keerleb suus. ma ütsin)) mul ei `lähe alla.
2. ((koputab sõrmega vastu lauda))
3. ma ütsin @ kus ma panen. ((pane)) kus=sa `tahad, aga `taskusse ära `küll pane.
4. ((koputab sõrmega vastu lauda))
5. H: ((naer))
6. D: otsin su `kleidi pärast läbi. @ jah. \$ ükskord ma `panin kleidi taskusse {kurina.} see `junn
7. läks sealt. (.) mina ei tea kust `padja peale. kus ta läks {--} {`soust läks} kuskile `laiali no:.
8. ma olin nii `tola et ma {panin selle} `kleidi taskusse noh. `see läks seal `laiali. sellest tuli
9. igavene `pahandus pärast. (.) \$ `kleiti pidin pesema. ((naerab)) \$ oi ju:mal. ma olen pahandada
10. saand küll. \$ a mind ikka õ:-`õpetati ka. (.) ja sis oli ka. (.) ja=ja sis {--} @ ((koputab sõrmega
11. vastu lauda)) sina pead `valvama poisi järel. {mina=ü} `mis=as:ja ma valvan `tema on nisuke
12. väike `tola. `selle pärast sa oledki loodud suuremaks `tütrukuks et sa pead `valvama. sa pead
13. `õpetama poissi. {--} üts kohe `emme üts kohe et. `tead ei o- ära pane pahaks. (.) aga `poisi
14. mõistus võtab vähem kui sinul. @
15. H: mhmh.

Näites 7.16 räägib uuritav sellest, kuidas tal ükskord lapsena söögiajal ei tahtnud toit alla minna. Kõigepealt ütleb ta real 6, et ta pani toidu kleidi taskusse ning 7. real lisab, et see läks seal laiali. Ta kordab mõlemat mõtet uuesti 8. real (*panin selle kleidi taskusse noh. see läks seal laiali*).

Tegemist on takerdumisega, mis võib taaskord olla seotud AT-st tingitud teema arendamise raskustega (Mentis et al., 1995). Nimelt algab takerdumine 7. real partikliga *no*: ja lõpeb 8. real. See osa ei lisa sisuliselt vestlusesse uut infot. Takerdumine tekib ilmselt seetõttu, et uuritav ei tea mida edasi öelda, seepärast kordab ta aja võitmiseks juba eespool öeldut. Selline pikk mõtete kordus on tavavestlustes ebatavaline, seega võib tegemist olla mittevahetu mõtete perseveratsiooniga pärast haige enda vahepealset kõnet. Pärast kordust, 9. rea alguses, jätkab uuritav juttu, andes teema kohta uut informatsiooni (*sellest tuli igavene pahandus pärast*) ja tuleb seega takerdumisest välja.

(7.17)

1. D: `ta oli seal `Kalevis oli. spordisets `Kalevis oli [ta.]
2. H: [mhm]
3. H: ikka `spordiga tegi: ee (.) seotud [tööd.]
4. D: [no `tema] `arvas et tema `sportslane on. mina ei arvand `midagi.
5. H: ((naer))
6. D: no muidugi noh. (.) aga no ta ikka sp- `ikka spordipoiss oli jah. a tema arvas ikka et ta on ikka
7. `kõ:va spordipoiss. `oli {teist} paremaid ka `oli. ta kõige `number esimene ei old.
8. H: mhm.
9. (...)
10. D: aga **ikka**. `ikka=`ikka. (...) **spordiga te- ää spordiga=tegelesid**=`kõik. kel vähegi jalad
11. võtsid {see} `pea ka jagas ka natuke ja. (.) kuskile {vaja} siis `ikka. `ikka `spordiga
12. {tegelesid} (...) pidi `tegelema ju.
13. H: mhmh.

Näites 7.17 räägitakse uuritavaga tema abikaasa nooruspõlvest ja sellest, et abikaasa töötas spordiselts Kalevis. Real 10 kordab uuritav partiklit *ikka*. Kokku ütleb ta sõna kolm korda, esmalt lausungis *aga ikka*, seejärel kokku hääldatuna veel kaks korda *ikka=ikka*. Näite 10. real ütleb uuritav veel eelneva jutu kinnituseks mõtte, et spordiga tegelesid kõik. Ta kordab 11. rea lõpus ja 12. alguses uuesti kinnitamiseks partiklit *ikka* ning 10. real öeldud mõtet.

Näite 10. rea kordus on seotud uurija 3. rea vooruga, kus uurija küsib, kas uuritava abikaasa tegi spordiga seotud tööd. Uuritav vastab vahepealsetes voorudes, et tema abikaasa tegeles spordiga ning lõpuks 10. real kinnitab seda veel kord, korrates partiklit *ikka*. Korduse funktsiooniks on öeldu rõhutamine, seega on tegemist suulises suhtluses tavapärase intensiivistamise kordusega.

Rea 11. lõpus ja 12. alguses esinev kordamine on aga ilmselt patoloogiline. On võimalik, et uuritav ei suuda AT-st tingitud häirete tõttu teemat edasi arendada (Mentis et al., 1995). Uute ideede puudumisel kordab ta juba varasemalt (real 10) aktiveeritud mõtteid. Sellega loob ta näiliselt mulje, et räägib lugu edasi, kuid sisuliselt ei anna uut informatsiooni. Seega võib tegemist olla mittevahetu mõtte perseveratsiooniga pärast uuritava enda kõnet.

(7.18)

1. D: mina ma=käisin `tantsutunnis. ma käisin {`Kerd=Nego:} `tantsutunnis käisin.
2. H: `ülikooli=ajal käisid ka `tantsimas.
3. D: ((suumats)) enam ei käind **sis`enam ei old aega. (...) sis=ei=siis=ei`old aega.** sis läks kõik
4. `õppetöö peale.=
5. H: =ja siis tulid `praktikad [ja asjad ka] juba=ju onju
6. D: [jajah]
7. D: `jaa=`jaa. ja **ma akkasin`varakult`kliinikus käima.**
8. H: mhmh.
9. D: **ma=aksin`varakult`kliinikus käima ja. ja sis mul`enam ei old aega.**
10. H: [{--}]
11. D: [tulin] `koju {olid} haisesid `laiba haisuga. emme {võttis} kohe et. @ `võ:ta`kittel ära. `ki:ttel
12. haiseb jälle. `võ:ta`kittel ära. @

Näite 7.18 alguses räägib uuritav, et väiksena käis ta tantsutrennis. Real 2 küsib uurija, kas ta käis tantsimas ka ülikooliajal. Selle peale vastab uuritav 3. real, et *sis enam ei old aega* ja kordab seda pärast pausi vahetult ja pisut muudetuna uuesti samal real ning mittevahetult pärast enda ja uurija voore real 8. Real 3 kordab ta osalausungi vahetu korduse alguses veel ka sidendit ja eitust vahetult ühe korra (*sis=ei=siis=ei*). Real 9 kordab uuritav muutmata kujul 7. real öeldud lauset *ma akkasin varakult kliinikus käima*. See kordus leiab aset pärast uurija vahelesegavat minimaalse tagasisidega vooru (rida 8).

Näites esinevad pikemad lausungikordused on jällegi seotud AT-st tingitud teemaarendamisraskustega (Mentis et al., 1995). Ilmselt on uuritaval raskusi tuua vestlusesse uusi mõtteid ja seetõttu kordab ta juba aktiveeritud ideid, et hoida vestlus näiliselt sujuvana ning võita aega uute ideede leidmiseks. Real 3 kasutab uuritav otsimiseks tavapärast pausi ja seejärel sidendi ning eituse kordust, et võita aega mingi edasise keeleüksuse otsimiseks. See kordus on tavapärane otsimise kordus. Siiski ei leia uuritav teema arendamiseks vajalikke keelendeid piisavalt kiiresti, seetõttu kordab ta peaaegu kogu eelnevat osalausungit (*siis=ei old aega*). Pärast seda suudab ta jutuga edasi minna. Seega võidab uuritav korduse abil aega juurde, et leida ideid, mida edasi rääkida.

Nii pikad tagasimineked on tavavestlustes väga harvad. Suulises vestluses kehtib reegel minna tagasi minimaalselt, seega võimalusel korrata vaid üht sõna (Hennoste, 2000d). Ilmselt tingib nii pika korduse kognitiivne häire, mis tekitab vajaduse tavapärasest pikemalt otsida uusi ideid. Seega võib öelda, et real 3 tekib uuritaval vahetu mõtete perseveratsioon.

Näite lõpus (9 rida) kordab uuritav 7. real öeldud lausungit (*ma akkasin varakult kliinikus käima.*) muutmata kujul pärast uurija vahepealset minimaalse tagasiside vooru. Nii pikk kordus osutab taas patoloogilisusele ja on ilmselt seotud AT-st tingitud teemaarendamisraskustega. Uuritav kordab juba öeldud ideed, kuna uut mõtet tal hetkel võtta ei ole. Korduse lõppu lisatud *ja (ma=aksin varakult kliinikus käima ja)* näitab, et uuritav tahab midagi veel öelda, kuid ta ei suuda teemat edasi arendada. Selle asemel kordab ta uuesti 3. real öeldud mõtet (*ja sis mul enam ei old aega.*). Seega tekib uuritaval 9. real kaks mittevahetut idee perseveratsiooni. Esimene on 7. real öeldu kordus ja tekib pärast uurija vahepealset kõnet. Teine on 3. real öeldu kordus, mis tekib pärast mõlema vestluspartneri vahepealset kõnet.

Siinses näites esinevad kordused illustreerivad üht põhjust, miks mõõdukas staadiumis AT-ga isikute kõnet iseloomustades kasutatakse sageli väljendit *tühi kõne* (ingl *empty speech*) (Geldmacher, 2012; Nicholas et al., 1985). Nimelt võib nende kõnehulk korduste tõttu olla tavapärane, kuid uut infot kordusega ei kaasne. Seega tekitab AT-ga isik kordustega sujuva ja voolava kõne mulje, kuid kõne on sisutühi.

(7.19)

1. H: austajaid oli aga ükski ei läinud [loosi jah.]
2. D: [jajah.] üks. jah. õigus `sõbrapoisid olid mul palju. `nii palju
3. `sõpru oli. `venna sõbrad olid veel jah. meil oli palju `poisse. siis vaata vennal olid. [sõbrad.
4. ned käisid] kokku ja.
5. H: [mhmh]
6. D: ja siis `käisid. (.) poisid=ma tean `küll mis nad meile käisid. **nad käisid s-=`salaja minu,**
7. **vanade vihikute pealt `maha kirjutamas.**
8. H: ((naer))
9. D: no jah. nüüd tuleb `välja. ükspäev olime koos ja räägis. üks. p-poiss rääkis kogemata `välja.
10. @ `oih (...) `küll sul {oli} ea kääkiri. @ {maüts} @ kus=`sina minu `kääkirja tead. [{kus sa
11. mu `kääkirja=tea-. @ mul o=hea kääkiri. oli jah.}]
12. H: [((naer))]
13. D: korralik. ma olin `vä:ga `korraliku{It} `kirjutaja. ((näpuga lööb vastu lauda)) {ma k-k- ma k-
14. kir-} ilma `kir- `vigadeta ma kirjutasin ja, `puhtalt ja=ma=i=`sodind. [vaata vennas oli]
15. H: [mhmh]

16. D: vennas mul oli=nisuke. kirjutas=kirjutas ära. \$ tõmbas kriipsud peale. ((teeb käega liigutust
17. kaasa)) juba jälle parandas. @ `oh? `mul tuli `veel midagi meelde. @ juba jälle para-. @ \$ {--}
18. mis sa `sodid. sa `sodid ju. ma annan sulle `sen- seitse `senti mine osta uus vihik ja `kirjuta
19. {se} vihik ümber. i:ssi ei luba kirjutada. @ issi ei luband `muidugi ümber kirjutada. (.) jah.
20. poiss `sodis noh.
21. H: mhmh.=
22. D: =tead nigu `poisid ikka on. (.) minu vennas oli ka. et ega ta ei {lä-} `lollakas ei olnud. ega ta
23. `lollakas ei olnud. a ta `lihtsalt sodis. tead esimene asi mis `pähe tuli, kohe pani kirja.
24. H: mhmh=
25. D: =a sis tulid `uued mõtted. ((teeb käega liigutuse)) enda meelest `targemad. `tühjagi nad
26. targemad. kust sa võtad {-- targad mõtted} `koolipoisil. tal ei ole ju seal peas rohkem kui ük-.
27. ea=kui=ea=kui `üks mõtegi on. (.) jah. (.) ei old ju. `tüdrukute mõte jookseb `palju paremini
28. kui poistel. (.) palju {mu-} `palju. `mul oli palju lissam selpärast (.) `käia ma sain aru et minu
29. pea võttis palju paremini kui tema pea. (.) no ea et `niigi oli. oleks `tagurpidi old sis oleks (.)
30. `päris viltu old. aga ma sain teda `õpetada ikka.
31. H: mhmh.

(7.20)

1. D: ={ja noh} mu=mu pea {võ- lissalt} `võttis seda masinavärki `rohkem. (.) ega mul `keeled jäid
2. ka pähe. {kel=} keeled jäid mul `hästi pähe. mina {--} mõni üts=et. kuda sa `õppisid {sis}.
3. kuda sa õppisid inglise=keelt. sa=`issanda=püha=vits küll. kudas ma õppisin. mis `asja ma
4. õppisin. ((kehitab õlgu)) {üks kord ma ütlen issile ka=et} @ miks nad `küsid mu käest. sa
5. näed `küll et ma ei õpi ju. ei no sa `oskad ju. ma ütlen @ no `mina ei `tea. mai {o-} ma vist
6. `oskan jah et. et ega ma `oskan kõiki asju mis koolis küsitakse=ma kõike oskan. `lugeda ja
7. kirjutada `oskan ja. teistele `ette {vaja ütelda.} a sa ütled `ette ka=`mudugi ütlen. {ma ütlen}
8. ega ma `valesti ei ütle. @ **nad ütlevad et minuga on ea selpärast et, minu pealt olevat `ea**
9. **maha kirjutada.**
10. H: [mhmh]
11. D: [et siis] e- sis tulevad ilma vigadeta.
12. H: ((naer))
13. D: [jajah.]
14. H: [et võib] usaldada.
15. D: jajah ükskord üks poiss üts=et. nüüd ütles=et mis `sinu pealt viga oli. {--} sinul oli ea kääkiri.
16. sa kirutasid ni puhta käekirjaga. sul {ei=o=sodi=} ma ütlen `muidugi ma ei sodind. mu `vend
17. oli niuke sodija. tead kirutab=kirutab kriuh=kriuh=kriuh { @ ma tõmban maha. @ juba kirjutab
18. peale.} @ `hah? `veel tõmban maha. @ ükskord ma ütlen @ kuule mis=asja=sas=`sodid. {mine
19. laena mult} seitse `senti. mine osta uus= @ =a issi ei luba uut vihikut [{--}]
20. H: [a miks] issi ei lubanud uut
21. vihikut osta.
22. D: `issand jumal sis me oleks sinna vihikute ulka `ära surnud {sinna}.

23. H: ((naer))
24. D: no mudugi.
25. H: olekski `jäänd kirjutama ümber jah.
26. D: no `mudugi=noh. (.) ei issi ei `lubanud. ütles=et `teed paranduse. `tõmbad peale. ((teeb käega
27. kaasa)) `tõmbad kriipsu peale. ja kui sa mudu ei saa. ma annan sulle punase pliatsi. tema
28. punase pliatsiga ei `tee. et siis on vaadat et kooliõpetaja on teind noh. [{--}]
29. H: [jajah]
30. D: laps ise ei tee punasega. no paranda sis ise koralikult. tõ=tõmba koralik-. a sa teed=sä teed
31. [jõmpsika sika=sika.]
32. H: [{jah sodid} kõik ikka maha jah.]
33. D: sika=säka=sika=säka=sika. siis kuskile tead nupu otsa kirjutab {mai saand. vahel mai saand
34. aru --} @ mis=`as:ja sa jälle oled teind siin. issi mul läks `sassi. läks `sassi. ((lööb käega vastu
35. lauda)) ja siis läks `veel=kord sassi. ja siis nüüd on `õige. @
36. H, D: ((naer))
37. D: \$ mis ma teen noh. \$ a tead {pois- --} tead poiste mõistus on ikka seal `tagumises pooles ka
38. rohkem kui mujal.
39. H: ((naer))

(7.21)

1. D: em-emme ütles kule. ära tee. ära tee pattu. poisi mõistus jagab küll. (...) ta (.) ta {--} ta on
2. `plätserdis jah. {--} aa nüüd tuli `plärts. no tuli plärts. noo võta kuivatus=kuivatuspaberiga ära
3. meil on paberit küll. {--} o:stame {uue=viu. ma ütšin ma.} i-issi ütles mingit uue vihiku
4. ostmist ei ole. siin on. (.) kuivatuspaber ja võtad kätte. `korralikult kõik {imed} korralikult ja
5. kuivata ära. {et ma `õ:petan} kuidas tehakse kantseleitööd. sa tead paps üts a mina tean
6. kantseleitööd väga hästi. `mina olen riigikogus töötand. ja `mina tean väga hästi. `kõik peab
7. olema korras. {üts=et} `kõik vead peavad ka olema `korralikult parandatud.
8. H: mhmh.=
9. D: =tõmmatakse kriips `peale. ja `õige kirutatakse `peale. kas niimodi. muidugi `vaata=vaata kui
10. korralikult on `minu vihiku-. sul on jah korraliult. ma ütšin. `vaata kui korralikult ma teen. mul
11. tulevad ka vead sisse. ära sodi. (...) (suumats) siis õ-õpetasin selle sodimise ära. emme pealt {-
12. -} vaata naiste pealt õpitakse siukest sodi nigu. tead nigu kleidiõmblus on.
13. H: mhmh.
14. D: et `õmmeldakse nii ja `õmmeldakse naa ja siis tehakse veel kolmandat moodi. sis tehakse
15. valmis sis on ilus kleit ka veel. kõigele vaatamata et on ära seditud.
16. (...)

Üht lugu oma kooliajast räägib uuritav mitme vestluskorra ajal korduvalt (näited 7.19, 7.20, 7.21). See on lugu tema ja venna käekirjadest, kirjutamisest ja vigade parandamisest. Analüüsitava vestluskorra ajal räägib uuritav seda lugu väga vähe muutes kaks korda ja paari

teemaga seotud mõtet veel ka kolmandal korral. Esimest korda tuleb uuritav selle vestlusteema juurde vestluse 15. minutil ja teist korda vestluse 18. minutil. Teise jutukorra lõppu lisab ta võrreldes esimese korraga uut informatsiooni. Vestluse lõpupoole, 31. minutil kordab uuritav teise jutukorra lõppu lisatud paari ideed keeleliselt veidi muudetuna. Jutuga seotud mõtete kordused on esitatud tabelis 3.

Tabel 3. Vestlusteema perseveratsioon, korduvad mõtted

Korduv mõte	1. kord	2. kord	3. kord
Poisid käisid (salaja) uuritava pealt maha kirjutamas.	<i>nad käisid s-=salaja minu, vanade vihikute pealt maha kirjutamas.</i>	<i>nad ütlevad et minuga on ea selpärast et, minu pealt olevat ea maha kirutada.</i>	—
Venna sõber (poiss) kiidab uuritava käekirja.	<i>no jah. nüüd tuleb välja. ükspäev olime koos ja räägis. üks. p-poiss rääkis kogemata välja. oih (...)</i> <i>küll sul {oli} ea kääkiri. {maüts} kus=sina minu kääkirja tead.</i>	<i>jajah ükskord üks poiss üts=et. nüüd ütles=et mis `sinu pealt viga oli. {--} sinul oli ea kääkiri. sa kirutasid ni puhta käekirjaga. sul {ei=o=sodi=-}</i>	—
Uuritav ütleb, et tema ei sodinud/ta oli väga korralik kirjutaja.	<i>mul o=hea kääkiri. oli jah.}]</i> <i>(---)</i> <i>korralik. ma olin vä:ga korraliku{lt} kirjutaja.</i>	<i>ma ütsin `muidugi ma ei sodind.</i>	—
Uuritava vend kirjutas ja parandas korduvalt. Venna hüüatus.	<i>kirjutas=kirjutas ära. (---)</i> <i>\$ tõmbas kriipsud peale. ((teeb käega liigutust kaasa)) juba jälle parandas. @ oh? mul tuli veel midagi meelde. juba jälle para-. \$</i>	<i>kirutab=kirutab (---)</i> <i>kriuh=kriuh=kriuh {ma tõmban maha. juba kirjutab peale.} hah? veel tõmban maha.</i>	—
Uuritav noomib ja pakub 7 senti uue vihiku ostmiseks.	<i>{--} mis sa `sodid. sa `sodid ju. ma annan sulle `sen- seitse senti mine osta uus vihik ja kirjuta {se} vihik ümber.</i>	<i>ükskord ma ütsin @ kuule mis=asja=sas=`sodid. {mine laena mult} seitse senti. mine osta uus=@</i>	—

Uuritava isa ei lubanud uut vihikut osta/vihikut ümber kirjutada.	. i:ssi ei luba kirjutada. @ issi ei luband muidugi ümber kirjutada.	a issi ei luba uut vihikut [--]	i-issi ütles mingit uue vihiku ostmist ei ole.
Vigasid tuleb korralikult parandada.	—	ei issi ei `lubanud. ütles=et `teed paranduse. `tõmbad peale. ((teeb käega kaasa)) tõmbad kriipsu peale.	{üts=et} kõik vead peavad ka olema korralikult parandatud. H: mhmh.= =tõmmatakse kriips `peale. ja `õige kirutatakse `peale.
Sikk-sakk parandus nagu kleidiõmblus.	—	no paranda sis ise koralikult. tõ-=tõmba koralik-. a sa teed=sa teed [jõmpsika sika=sika.] (---) sika=saaka=sika=saaka=sika. siis kuskile tead nupu otsa kirjutab	(...) (suumats) siis õ-õpetasin selle sodimise ära. emme pealt [--] vaata naiste pealt õpitakse siukest sodi nigu. tead nigu kleidiõmblus on. (---) et õmmeldakse nii ja õmmeldakse naa ja siis tehakse veel kolmandat moodi. sis tehakse valmis sis on ilus kleit ka veel. kõigele vaatamata et on ära seditud. sis on ilus kleit ka veel. kõigele vaatamata et on ära seditud.
Tüdrukustel (uuritaval) võtab peab rohkem kui poistel (vennal).	`tühjagi nad targemad. kust sa võtad [-- targad mõtted} koolipoisil. tal ei ole ju seal peas rohkem kui ük-. ea=kui=ea=kui üks	\$ mis ma teen noh. \$ a tead {pois- --}tead poiste mõistus on ikka seal tagumises pooles ka rohkem kui mujal.	—

	<i>mõtegi on. (.) jah. (.) ei old ju. `tüdrukute mõte jookseb palju paremini kui poistel.</i>		
--	--	--	--

Märkus. Tabelis on uurija kõne välja jäetud, väljajätt märgitud (---).

Esimene ja teine kord on jutu ülesehituselt ja keeleliselt üsna sarnased (vt tabel 3). Mõlemad jutud algavad sellega, et üks poiss oli kiitnud uuritava käekirja ja öelnud, et tema pealt olevat olnud hea maha kirjutada. Siis hakkab uuritav mõlemal korral võrdlema ennast vennaga. Ta toob välja, et vend kirjutas ja kirjutab ning tõmbas kirjutatu mitu korda maha. Siis ütleb ta mõlemal korral, et pakkus laenuks 7 senti uue vihiku ostmiseks. Sellele järgneb kommentaar, et isa ei lubanud uut vihikut osta. Teisel korral segab uurija real 20 loosse omapoolse küsimusega vahele. Uuritav vastab sellele ning naaseb jutu juurde real 26. Siis räägib ta esimese jutuga võrreldes lisaks veel sellest, kuidas isa juhendas venda parandusi tegema. Nimelt tuli viga kriipsuga maha tõmmata ja uus korralikult kirjutada. Kolmanda jutukorra ajal ütleb uuritav jälle, et isa ei lubanud parandust teha ning kordab, kuidas oleks pidanud parandusi tegema. Veel kordab ta kolmandal korral, kuidas vend sodides parandas. Teises jutus ütleb ta selle kohta *sika=saaka=sika=saaka=sika*. Kolmandas võrdleb seda kleidiõmblusega. Mõlemal juhul väljendab uuritav mõtet, et vend tõmbas parandades mitu kriipsu vigasele sõnale peale. Esimese ja teise jutukorra lõppu lisab ta, et tüdrukute pea võtab palju paremini kui poiste pea.

Ühe looga seotud ideede nii sage kordamine lühikese aja jooksul on ebatavaline ja selgelt patoloogiline. Uuritav räägib üht ja sama lugu peaaegu muutmata kujul kaks korda vähem kui viieminutise vahega. See osutab selgelt AT-st tingitud lühimäluhäirele. Teise jutukorra lõppu lisab uuritav sisuliselt uut informatsiooni, mis on suhtluse kui infovahetuse seisukohalt seega produktiivne. Kuni uurija kommentaarini real 20 on tegemist aga eelneva informatsiooni ebasobiva kordamise ehk mõtete mittevahetu perseveratsiooniga. Kolmandat korda tuleb ta sama vestluseema juurde u 12 minutit pärast teist jutukorda, korrates teise jutukorra lõppu lisatud mõtteid. Keeleliselt väljendab ta neid võrreldes teise korraga erinevalt, kuid sisuliselt on need teise jutukorra lõppu toodud ideedega samad ja ei lisa jutule midagi uut juurde. Seega on kolmandal korral samuti tegemist mõtete mittevahetu perseveratsiooniga.

Võib oletada, et uuritav tuleb nii mitmel korral tagasi ühe teemaga seotud mõtete juurde seetõttu, et uusi ideid või vestlusteemasid on AT-st tingitud kognitiivse häire tõttu raske vestlusesse tuua (Mentis et al., 1995). Peale selle on konkreetne vestlusteema, seotud

mõtted ja keelendid juba kord aktiveeritud, seega teemaarendamisel uute ideede puudumisel kergesti kättesaadavad. Samas võib oletada, et ka tavavestlustes võidakse teatud vestlusteemasid või jutte korrata. Kui tavavestluses tekib kõnelejal tunne, et ta on mõnd juttu juba vestluspartnerile rääkinud, siis tõenäoliselt küsiks ta vestluspartnerilt selle kohta või vabandaks ette. See näitab, et jutu kordamine pole norm. Jutu kordamine sama vestluse ajal on sobilik, kui vestlusega ühineb uus vestluspartner ning temale räägitakse sama jutt. Mõne jutuga seotud mõtte kordamine sama vestluskorra ajal oleks veel sobilik, kui uuritav sooviks varem räägitud loole midagi lisada. Siis võiks uue info esitamisele eelne lühike sissejuhatus või viide eelnevale jutule, milles teatud mõtteid korratakse. Sellele järgneks aga teemaga seotud uus info. Näidetes kordab uuritav mitut varem öeldud mõtet ja ei lisa või lisab väga vähe uut infot.

7.3. Tavapäraste ja patoloogiliste enesekorduste piiripealsed näited

Alapeatükis esitatakse tavapäraste ja patoloogiliste enesekorduste piiripealsed juhtumid. Kahes esimeses näites (7.22 ja 7.23) on tegemist otsimiseks kasutatud enesekordustega (sh ümbertegemise protsessi käigus), kuid mis on ebatavaliselt mitmekordsed (kahe- ja enamakordsed). Kahes viimases näites on tegemist enam kui ühekordsete sõnaalguse kordustega. Seejuures esineb näites 2.25 lisaks ka üks selge patoloogiline enesekordus ehk vahetu mõtte perseveratsioon (väljendi kordus).

(7.22)

1. H: aga ` mida venna: läks pärast ee õppima ülikooli. (.) mida vend läks [`õppima.]
2. D: [tema] läks inglise=keelt
3. õppima.
4. H: mhmh. ikka ka sinna (.) `filoloogia poole.
5. D: jah. `sinna ta kaldu-=`jaa `tema oli filoloog. **poisid e=poisid e=poisid e** [o {ve- vene}]
6. H: [sis] `isasse rohkem
7. jah.
8. D: jah=jah. jaajah. { **poisid** } (.) ` **poisid** olid {s-=vene} filoloog. `poisid akkasid kohe masinate
9. värki. a tema`tema ei tahtnud. `mina tegelesin masinatega. (...) ((nuuskab)) {`noh}
10. meditsiiniaparatuuriga jah.=
11. H: =mhmh.

Näites 7.22 räägitakse uuritavaga tema vennast, kes õppis inglise keelt. Real 5 kinnitab uuritav, et vend oli filoloog. Seejärel alustab ta uut lausungit sõnaga *poisid*, kuid takerdub lausungi väljaütlemisel. Ta kordab sõna kolm korda, siis üritab lausungit jätkata, kuid uurija

katkestab teda ja küsib real 6 uue küsimuse (*sis`isasse rohkem jah.*). Uuritav annab 8. rea alguses küsimusele jaatava vastuse ning püüab uuesti alustada 5. rea lõpus pooleli jäänud lausungit. Selle juures takerdub ta taas sõna *poisid* ütlemisel. Esiteks ütleb ta sõna *poisid* vaikselt ja kiiresti, seejärel teeb mikropausi ja kordab sõna. Pärast pausi ja ühekordset kordust läheb ta lausungiga edasi. Järgnev lausungiosa on aga kuulates osaliselt ebaselge ja sisuliselt arusaamatu.

Esimene takerdumine real 5 on seotud otsimisega, nimelt kordab uuritav sõna *poisid* selleks, et hoida vooru enda käes, kuni ta järgnevat lausungiosa planeerib. Otsimisele tavapäraselt esineb takerdumine lausungi alguses, kus toimub uue info planeerimine (Hennoste, 2000d). Seega on korduse funktsioon selge. Ebatavaline on aga kolmekordne sõnakordus, mis on tavavestluses otsimisprotsessis väga harv (Hennoste 2000d). Nii mitmekordne kordus võib olla tingitud AT-st. Nimelt on teada, et AT korral kahjustuvad kognitiivsed protsessid, sealhulgas mälu ning kõne (Linnamägi & Asser, 2000; Mandell & Green, 2011). Seetõttu võib haigel otsitava sõna leidmiseks minna tavapärasest rohkem aega ja ta peab kasutama pikemalt otsimisvahendeid, siinses näites sõnakordust, et vooru enda käes hoida.

Takerdumine jätkub real 8, kus uuritav otsib endiselt 5. real poolelijäänud lausungi teist poolt. Otsimisvahendina kasutab uuritav mikropausi ja ühekordset kordust. Selline kahe erineva otsimisvahendi kasutamine otsimisel ja ühekordne kordus on suulises vestluses tavapärased (Hennoste, 2000d). Pärast lühikest otsimist tuleb uuritav takerdumisest välja ning läheb lausungiga edasi. Sisuliselt on lausungi teine pool arusaamatu. Ridadel 8 ja 9 on selge, et uuritav vastandab teatud poisse oma vennale, seega poisid tegelesid masinatega, aga tema vend kui filoloog mitte. Kuna uuritav ei tee seoses sisuliselt arusaamatu lausega ühtki parandust, pole teksti alusel võimalik täpseid järeldusi teha. On võimalik, et 8. real kasutatud öeldistäide *filoloog* on vale. Sellele osutab selgelt asjaolu, et sõna ei ühildu mitmusliku alusega arvus (*filoloog* pro *filoloogid*). Seda sõna kasutab uuritav esimest korda real 5, kus see on sisuliselt ja vormiliselt sobiv. On võimalik, et 8. rea ebasobiva sõnakasutuse näol on tegemist mittevahetu sõna perseveratsiooniga.

(7.23)

1. H: käis kohe jõuluvana [ka jah.]
2. D: [ja jajah.] (.) jajah. meil {oli=kohe} `spetsiaalne jõuluvana
3. {oli}. (.) se oli minule täidpoeg **Arno** või. **Arnold=Arnold=Arnold**. (.) **Arno**. (.)
4. **Arno**=**Arnold**. või mis ta oli. (...) {kui `see juba tuli sis oli} .haah. `ai üks kord oli tead tuli.

5. (.) me olime sis väiksemad veel. (...) ka:ru seljas. k- ((teeb käega mingit liigutust)) (.) selle.
6. kotti sees. \$ k=karul üks käpp kotist väljas. oi `jum:al küll. @ ((kiledalt)) a: {--} `ka:ru tuleb.
7. {`karu tuleb} @ ((naerab)) {--} nii suur elamus et. emmel oli nii ea meel et {--} panema karu
8. nii=et, et `käpp jääb välja. lapsele meeldis. mulle nii meeldis tead. \$

Näites 7. 23 on jututeemaks jõulud ja täpsemalt jõuluvana. Uuritav räägib, et nende peres mängis jõuluvana tema tädipoeg, kelle nime meenutamist ta real 3 alustab. Esmalt pakub ta nimeks Arno, kuid alustab kohe *või*-ga ümbertegemise ning asendab selle nimega Arnold. Teist varianti ehk asendust kordab ta kolm korda (*Arnold=Arnold=Arnold*). Kordus osutab, et ta pole selle nimega rahul ning otsib õigemat varianti. Pärast kordust teeb uuritav väikse pausi ja tuleb tagasi esimese variandi, Arno juurde. Kuid ka see pole sobiv nimi, mistõttu teeb ta veel ühe mikropausi ja kordab viimati pakutut ühe korra. Ka seda ei pea ta õigeks ning parandab nime taas Arnoldiks. Paranduse lõppu lisab ta real 4 kommentaari *või mis ta oli*, mis osutab, et ta pole oma valikus lõpuni kindel.

Näites esineb kolmekordne enesekordus (rida 3), mida uuritav kasutab selleks, et leida aega õige nimevariandi leidmiseks. Samas on ebatavaline nii mitmekordne asendamine (kokku kolm korda) ning kolmekordne sõna kordus. Samuti on väga ebatavaline tava suhtluses mitmekordne asenduse tagasivõtmine (*Arno > Arnold > Arno > Arnold*). Ilmselt tingib sellise pika takerdumise ja nii mitmekordse korduse AT-st tingitud mälu probleem. Seega võib öelda, et näites esinev kordus on tavapärane otsimisvahendi kasutamine ümbertegemise käigus, kuid haigusest tingituna on otsimine pikem ja seetõttu kordus mitmekordsem.

(7.24)

1. D: @ siis on kohe plekk peal. **pe=p=p=plekk=plekk** `padja peal. ei tule `diivani peale `ära tule
2. siia. pärast kes=se {harib siin su järel--} @ mina lõ= `mina lõin korda majja. olin `korrapidaja
3. olin jah. pandi ko-`korrapidajaks. {varsti}= `kutsutigi mind korrapidaja.

Näites 7.24 räägib uuritav oma lapsepõlvest. Ta räägib parajasti sellest, kuidas tema kui vanem laps pidi alati oma venna järele vaatama. Näites kasutab uuritav otsekõne imiteerimist ja räägib justkui oma vennaga, hurjutades, et see ei istuks pissist märgade pükstega diivani peale. Haige takerdub näite 1. real. Esmalt mainib ta, et kui poiss istub, siis on kohe *plekk peal*, siis jääb kinni sõnasse *plekk*, korrates sõna algust kolm korda ja tervet sõna vahetult ühe korra. Seejärel lisab ta täpsustava kohamääruse *padja* ning kordab lõpuks sõna *peal*.

Näites on näha mitmekordset takerdumist. Üldisemalt on takerdumine seotud ümbertegemisega. Uuritav leiab, et näite esimeses lausungis öeldud *plekk peal* ei ole piisavalt täpne ning seetõttu teeb ta eneseparanduse, lisades järgnevas ümbertegemislõigus algsele *plekk peal* variandile kohamääruse *padja*. Seejuures kordab ta juba öeldud sõna *plekk*, kasutades seda eelraamina, et lokaliseerida lahendi (lisamise) kohta. Ümbertegemise käigus kordab ta seda ühe korra (*plekk=plekk*), et võita aega lisatava keelendi otsimiseks. Seega on sõna *plekk* mittevahetu kordus seotud paranduse koha lokaliseerimisega ning ühekordne kordus tavapärane ümbertegemise käigus kasutatav otsimis- ehk ajavõitmisvahend. Pärast lahendit ehk lisamist kordab uuritav ühe korra mittevahetult ka sõna *peal*. Sellega lokaliseerib ta paranduse lõpu ehk tegemist on järeldaamisega (Asu-Garcia et al., 2014, lk 70–83).

Eneseparanduse käigus tekib haigel enne vahetut sõnakordust veel üks takerdumine. Nimelt kordab ta paranduse alguses sõna *plekk* esimest silpi ühe korra ja kaks korda väga kiiresti sõna esihäälikut. Selline silbi ja häälikukordus pole otsimisel tavapärane. Tavavestlustes esineb küll olukordi, kus korratakse sõna algust ühe korra, näiteks sõna teise poole otsimisel (*eba- eba`seoses*) või ümbertegemise algamisel ja kohesel tagasivõtmisel (*Transil- Transilvaanias*) (Hennoste, 2014), kuid siinses näites ei osuta miski neile tavapärastele protsessidele. Uuritav ei otsi sõna teist poolt. Samuti ei kahtle ta selle sõna sobivuses, sest edaspidi on tekstis selgelt näha, et ta otsib kohamäärust *padja*. Patoloogilisusele viitab ka kolmekordne kordus, mis on tavapärastes vestlustes väga harv (Hennoste, 2000d). Seega on võimalik, et tavapärase ümbertegemise protsessi sees tekib uuritaval vahetu sõna esihääliku perseveratsioon.

(7.25)

1. D: =tantsupidudel küll olime koos. (.) jah.
2. H: kas sa käisid ise `tantsimas seal tantsupeol vä.
3. (...)
4. D: no mida ma `ikka seal tegin. jah.
5. D: [minu-]
6. H: [mitte] `vaatamas jah.
7. D: jajah. **minul `jalad ja suuvärk on alati [töötanud.]**
8. H: [mhmh]
9. D: jajah. **nendega {mul=ei=o} raskusi old. (.) ikka kui vaja on sis (.) käivad `jalad ja suuvärk**
10. * {ned (.) on mul alati} ko-=ko-=`korras old. * {selle kohapealt ei vaja} {--}
11. H: et=sis juba koolis ää (...) kohtusid temaga jah.

Näitele 7.25 eelnevalt räägiti uuritavaga tema abikaasast ja nende nooruspõlvest. Näite 1. real ütleb uuritav, et nad käisid koos tantsupidudel. Pärast seda küsib uurija, kas ta käis seal ise tantsimas. Sellele vastab uuritav 4. real jaatavalt. Real 7 lisab ta vastusele temale omase väljendi *minul jalad ja suuvärk on alati töötanud*. Seda väljendit kordab uuritav pea igal kohtumisel, varieerides vähesel määral sõnastust (nt *minul suuvärk käib. jalad käivad ja suuvärk käib*). Näites kordab ta väljendit keeleliselt veidi muutes kolm korda. Kaks korda real 9 ja ühe korra real 10, kust ta kordab ka sõna *korras* algust kaks korda.

Väljendi sagedat kordamist erinevate vestluskordade ajal võivad põhjustada AT-st tingitud teemaarendamise raskused (Mentis et al., 1995). Võib oletada, et selliseid väljendeid on lihtne mälust kätte saada, kui on vaja midagi öelda, aga uusi mõtteid või ideid ei suudeta produtseerida. Näites esinev väljendi kolmekordne keeleliselt pisut varieeritud kordamine (kaks korda 9. real ja 10. real) on samuti selgelt patoloogiline. Võib oletada, et ka näites kompenseerib uuritav väljendi kordamisega teemaarendamiskursusi. Uurija ärgitab küsimustega ridadel 2 ja 6 uuritavat tantsupidudest rääkima. Nii võiks oodata, et pärast jaatava vastuse andmist 4. real räägib uuritav veel midagi kunagistest tantsupidudest või abikaasast ehk eelnevast teemast. Tal võib olla aga raskusi teemasse uute mõtete toomisega, mistõttu kordab ta kinnistunud ning lihtsalt kättesaadavat väljendit. Seega on näites esineva väljendikorduse näol tegemist vahetu mõtte perseveratsiooniga.

Näite 9. real takerdub uuritav sõna *korras* väljaütlemisel, korrates sõna algust kaks korda. Vahetu sõnaalguse kordus võib tavavestlustes olla seotud sõna teise poole otsimise või ümbertegemise algatuse ja selle kohese tagasivõtmisega (Hennoste, 2014). Antud näites pole aga muid markereid, mis viitaks otsimisele või ümbertegemisele. Vahetule verbaalsele perseveratsioonile viitab eelkõige kahekordne sõnaalguse kordus, mis pole otsimisel tavapärane (Hennoste, 2000d). Samas puuduvad eesti keeles uurimused, kas ja kui palju selliseid kahekordseid sõnaalguse korduseid tavavestlustes esineb.

Võib siiski spekulatsioonile selle üle, kas tegemist võib olla sõna teise poole otsimise või kahekordse ümbertegemise algatamisega (sõna katkestamisega). Kordus tekib väljendis, mis on uuritava jaoks sageli kasutatav ja mida peaks olema kerge produtseerida. kordab uuritav näites väljendit keeleliselt varieerides kolm korda (kaks korda 9. real ja 10. real). Sõnaalguse kordus tekib väljendi kolmandal kordamisel, seetõttu võib uuritaval tekkida raskus eelnevatele sõnastustele (*alati töötanud, ei ole raskusi olnud, käivad*) sünonüümse keelendi (*korras*) leidmisega. Sellega võib olla põhjendatav, miks tekib takerdumine sõnaga *korras*. Kordus paikneb otsimisele omaselt lausungis pärast verbi, uue info esitamise ajal (Hennoste, 2000d). Uuritav võib kahelda kas kogu sõna õigsuses (ümbertegemise algatamine) või otsida selle

sõna lõppu. Seega on tegemist tavapäraste ja patoloogiliste korduste piiripealse juhtumiga. Ühelt poolt on põhjendatav, miks võis tekkida takerdumine sõnas *korras*, kuid teisalt pole teada, kas ja kui palju on tavavestlustes kahekordseid sõnaalguse kordusi.

8. Arutelu

Magistritöö eesmärk oli kirjeldada ühe AT-ga isiku enesekordusi loomulikus vestluses töö autori ja uuritava vahel. Analüüsi aluseks oli ühe vestluskorra video- ja audiosalvestis ning transkriptsioon.

Esiteks vaadeldi, milliseid tavapäraseid kordusi esineb uuritava kõnes. Tavapäraseid kordusi on oluline eristada seetõttu, et neid ei peetaks kõne hindamisel patoloogiliseks. Analüüsitud vestluskorras oli uuritava kõnes järgmisi tavapäraseid enesekordusi:

- a) otsimiskordus (näited 7.4, 7.5, 7.6, 7.9, 7.11),
- b) ümbertegemisega seotud kordus (näited 7.7, 7.10, 7.24),
- c) intensiivistamise kordus (näited 7.4, 7.17),
- d) pealerääkimisega seotud kordus (näide 7.8),
- e) verbikordus tihvtkonstruktsioonis (näide 7.7),
- f) sõna katkestamine ja vahetu tervikuna väljaütlemine (otsimine või ümbertegemise algatus ja tagasivõtt) (näited 7.6, 7.9, 7.10).

Kindlaid tavapäraseid otsimiskordusi sai vestluses eristada mitme tunnuse alusel. Otsimiskordusele viitas eelkõige teiste otsimisvahendite (paus, otsimispartikkel, üneem, otsimisfraas, mitteverbaalne otsimisvahend, kohatäitja) (näited 7.4, 7.5, 7.6, 7.9, 7.11, 7.22) ja/või üldlõpu esinemine lisaks kordusele (näited 7.11, 7.23). Samuti aitas otsimiskordust tuvastada korduse asukoht lausungis. Tavalised otsimise asukohad lausungis on lausungi algus, kus toimub lausungi planeerimine ning verbi ümbrus (Hennoste, 2000d). Otsimine toimub kas uue info esitamise eel või selle ajal. Analüüsitud näidetes paiknes otsimiskordus nii lausungi alguses (näited 7.5, 7.9, 7.22) kui ka pärast verbi, uue info esitamise ajal (näited 7.4, 7.6, 7.11, 7.23). Tavapärasele otsimiskordusele viitas eelkõige ühekordne kordus (näited 7.4, 7.5, 7.6, 7.9, 7.11). Kahe-kolmekordsed kordused on Hennoste järgi otsimisel harvad (2000d). Seega kuuluvad kahe-kolmekordsed kordused pigem tavapäraste ning patoloogiliste korduste piiripealsete juhtumite hulka (näited 7.22, 7.23). Otsimisel minnakse tavapäraselt tagasi poolelijäänud fraasi alguseni ja sellele eelnevaid üksusi ei korrata. Pikemad tagasimineked võivad tekkida eelkõige pärast verbi esineva otsimise korral, mil normiks on minna tagasi poolelijäänud (osa)lausungi algusesse ja korrata seda. Samas kehtib üldine norm minna tagasi minimaalselt (Hennoste, 2000d). Seega viitas analüüsitud vestluses tüüpilisele otsimiskordusele pigem lühike, ühe-kahe sõna pikkune kordus (näited 7.4, 7.5, 7.6, 7.9, 7.11).

Veel aitas mõnel juhul otsimiskordust määratleda hääldus. Otsimiskordus on tüüpiliselt hääldatud kiiresti, madalalt, langeva intonatsiooniga ja vaikselt (näide 7.11). Niisiis aitas otsimiskordust tuvastada teiste otsimisvahendite olemasolu, korduse asukoht lausungis (lausungi algus või verbi ümbrus), korduste arv (ühekordne kordus), korduse pikkus (1–2 sõna), hääldus (madal hääldus, langev intonatsioon).

Ümbertegemisega seotud kordusi on otsimiskordustest kergem eristada, sest ümbertegemise operatsioonid (asendamine, lisamine, kustutamine, ümberjärjestamine) on alati selgelt teksti pinnal nähtavad. Seega, kui teksti pinnal oli näha probleemse keeleüksuse asendamine (näide 7.14) või mõne keelendi lisamine (näide 7.24), sai järeldada, et kordus on seotud tavapärase eneseparandusega. Peale otsimiskorduse võib ümbertegemisel esineda ka probleemüksusele eelneva või järgneva osa raamivat kordamist, mille eesmärgiks on täpsemalt lokaliseerida lahendit (näide 7.24). Ümbertegemiskorduse puhul kehtivad otsimiskordusega samad normid. Seega on üldine norm korrata minimaalselt ning tavapärane on ühekordne kordus.

Pealerääkimisega seotud kordus on kergesti tuvastatav, sest sellele viitab pealerääkimisega vooruvaheldus. Pealerääkimiskordusega võib kaasneda ka valjenev ja kiirenev hääldus, mis on tingitud kõneleja soovist saada kõnevooru endale (Hennoste, 2000c). Analüüsitud vestluses kordas uuritav pealerääkimisel jaatust kiirenevalt ja valjenevalt täpselt uurija vooru lõpuni ja mitte rohkem (näide 7.8). See osutas selgelt, et tegemist oli pealerääkimiskordusega. Pealerääkimisel on kordus seotud eelkõige kuulmis- ja tähelepanuprobleemi lahendamisega. Kordamisega tagatakse, et pealerääkimise tõttu ei läheks informatsioon kaduma (Liddicoat, 2007). Ka analüüsitud näites kasutas uuritav kordust pealerääkimise lõpuni ilmselt selleks, et kindlustada edasise info kuulajani jõudmine.

Suulises suhtluses tavapärasest mittevahetat verbikordust esineb tihvtkonstruktsioonis, täpsemalt peegelkonstruktsioonis (Hennoste, 2013). Seda aitab määratleda verbide vahele jääv tihvt ehk lauseliige, mis mõlema verbi juures täidab sama süntaktilist rolli (näide 7.7). Seega on selline verbi kordusega konstruktsioon suulises suhtluses tavapärane ning ei viita patoloogiale.

Intensiivistamiskordust esines analüüsitud vestluses mitmel korral. Uuritav kasutas kordust öeldu kvalitatiivseks suurendamiseks (näited 7.4, 7.17), kvantiteedi muutusega intensiivistamiskordust ei esinenud. Näites 17 ei kaasnenud kordusega peale kvaliteedi muutuse mingeid tunnuseid, mis viitaks intensiivistamisele. Näites 4, kus kordusel oli ülivõrde roll, kaasnes kordamisega ka emotsionaalsuse tõus, mis on intensiivistamise kordusele sageli omane (Aitchison, 1994; Norrick, 1987). Seega sai selle korduse puhul

kindlamalt öelda, et korduse eesmärgiks oli öeldut intensiivistada. Kui emotsionaalsuse tõusu ei kaasne aitab intensiivistamise kordust määratleda kordusega kaasnev öeldu kvalitatiivne (nt ülivõrre) või kvantitatiivne (nt tegevuse kasvamine või kahanemine: *aeglasemalt ja aeglasemalt*) suurenemine (Aitchison, 1994).

Tavavestlustes esineb ka sõnaalguse ühekordset kordust, mis on seotud kas otsimisprotsessi või ümbertegemise algatamise ja kohese tagasivõtmisega. Sageli pole aga sõnaalguse korduse põhjust võimalik tuvastada, sest teksti pinnal ei viita miski neile eneseparanduse protsessidele. Sõnaalguse kordus on aga selgelt sõna teise poole otsimisega seotud, kui sõna teist poolt hääldatakse korratud osas rõhutatult (Hennoste, 2014). Samuti aitab määratlemisele kaasa teiste otsimisvahendite (paus, venitus, üneem, üldlõpp jne) esinemine lisaks sõnaalguse kordusele. Analüüsitud näidetes esinevate sõnaalguse korduste põhjusi ei saanud alati selgelt välja tuua (näited 7.9, 7.10). Siiski viitas tavapärasele sõnaalguse kordusele ühekordne kordus ning mõne muu otsimisvahendi (nt mikropaus näites 7.10) olemasolu. Kahekordsete sõnaalguse korduste kohta tavavestlustes puuduvad uurimused, seetõttu tuleks neid käsitleda tavapärase korduste ja vahetu verbaalse perseveratsiooni vahepealsete juhtumitena (näide 7.25). Enam kui kahekordsed sõnaalguse kordused on aga selgelt ebatavalised.

Teiseks vaadeldi, milliseid patoloogilisi enesekordusi leidis uuritava kõnes valitud vestluskorras. Analüüsitud vestluses võis leida järgmisi kirjanduses välja toodud verbaalse perseveratsiooni liike:

- a) vahetu sõnaalguse perseveratsioon (näide 7.11),
- b) vahetu sõna perseveratsioon (näide 7.12),
- c) vahetu mõtte perseveratsioon (näited 7.13 ja 7.25)
- d) mittevahetu perseveratsioon pärast uuritava vahepealset kõnet (näited 7.14, 7.15, 7.16, 7.17 ja 7.18),
- e) mittevahetu perseveratsioon pärast uurija vahepealset kõnet (näide 7.18),
- f) mittevahetu vestlusteema või teemaga seotud mõtete perseveratsioon (näide 7.19, 7.20 ja 7.21).

Vahetu perseveratsioon on jaotud vastavalt korratavale üksusele kolmeks. Lisaks sõnaalguse ja sõna vahetule kordamisele on eraldi välja toodud kaks vahetut mõtte perseveratsioon. Sel juhul kordas uuritav üht mõtet (näited 7.13, 7.25) keeleliselt veidi varieerides. Mittevahetu perseveratsioon on jaotatud vastavalt kirjanduse ülevaates toodud liigitusele.

Esiteks aitas patoloogilisi enesekordusi tuvastada korduste arv. Kolme- ja enamakordsed kordused on tavavestlustes väga harvad (Hennoste, 2000d), seega viitas

verbaalsele perseveratsioonile enam kui kolmekordne kordus. Väga mitmekordse kordusega ning seega selgelt ebatavalised olid nii vahetu sõnaalguse kui ka vahetu sõna perseveratsiooni näited (7.11, 7.12). Samas tuleb ka mitmekordsete korduste analüüsimisel jälgida ümbritsevat konteksti. Näiteks kordas uuritav pealerääkimisega vooruvahetusel (näide 7.8) jaatust viis korda. Siiski polnud näites tegemist verbaalse perseveratsiooniga vaid pealerääkimisest tingitud kordusega.

Teiseks aitas patoloogilisi enesekordusi tuvastada korduse pikkus (tagasimineku ala). Analüüsitud vestluskorras oli selgete tavapäraste korduste tagasimineku ala üks–kaks sõna. Uuritava kõnes esines mitmeid pikemaid lausungi või isegi mitme lausungi kordusi, millega ei kaasnenud mingeid viiteid otsimisele ega ümbertegemisele. Seega viitasid nii pikad kordused selgelt perseveratsioonile (näited 7.16, 7.17, 7.18, 7.25).

Peale korduse arvu ja pikkuse aitas perseveratsiooni määratlemisele kaasa korduse sisu. Pikemad kordused (mõtete perseveratsioon) varieerusid küll vähesel määral keeleliselt, kuid nende kordustega ei kaasnenud (näited 7.13, 7.16, 7.17, 7.18, 7.25) või kaasnes väga vähe (näited 7.19, 7.20, 7.21) uue info lisamist, seega oli kordamine suhtluse kui infovahetamise seisukohalt ebaproduktiivne. Võib oletada, et mõtete perseveratsioon oli ühelt poolt tingitud AT-ga isikute esinevatest teemaarendamisraskustest (Mentis et al., 1995). Ilmselt oli uuritaval AT tõttu vähenenud võime tuua vestlusesse uusi mõtteid, mistõttu ta kordas juba öeldut. Kordamine andis ühelt poolt aega uute mõtete otsimiseks, teisalt aga andis tulemuseks sujuva, mitte hakitud teksti. Sisuliselt muutus kõne kordamise tõttu aga väheinformatiivseks. Teisalt võis mõtete perseveratsiooni soodustada ka AT-ga isikute esinev närvirotsesside inertsus, mistõttu jäävad närvirakud tavapärasest pikemalt erutusseisundisse (Bayles et al., 1995). Võib spekuloida, et korratavad keelendid ja mõtted ning seotud närvirakud jäid pikemalt aktiveerituks ja seetõttu tekkis nende mõtete ebasobiv kordamine ehk perseveratsioon.

Lisaks aitas kahe näite (7.14, 7.15) puhul perseveratsiooni tuvastada sisuliselt ebasobiv kordamine. On võimalik, et korduse põhjustas öelduga seoses tekkinud kõrvaline assotsiatsioon, mida uuritav ei suutnud maha suruda. Seetõttu kordas ta juba öeldud sõnu teises tähenduses (*kergitas saba* → *tõstame kleidisaba üles*, näide 7.15) või teemaarenduse mõttes ebasobivalt (*uuritava paks kõht* → *paksukõhulised poisid*, näide 7.14). See viitab taas AT-st tingitud teemaarendamisraskustele (Menits et al., 1995) ja üldisemalt pragmaatikapuudele ehk raskustele kasutada keelt vastavalt kontekstile (Cummings, 2013). Näiliselt jättis uuritav kordamisega sujuva vestluse mulje, kuid sisuliselt oli kordus konteksti sobimatu. Täpsem pragmaatikapuude analüüs jääb aga magistritöö eesmärgist väljapoole.

Vestlusteema perseveratsioon (näited 7.19, 7.20, 7.21) aitasid tuvastada mitmed tunnused. Esiteks oli tegemist väga pika kordusega. Teiseks oli esialgse jutu rääkimise ja esimese korduse vaheline aeg väga lühike, veidi üle kolme minuti, ning teise korduse vahe esimesega umbes 13 minutit. Kolmandaks oli kordus väga vähe varieeruv. Uuritav varieeris mõtete esitamist keeleliselt vähesel määral, kuid öeldu sisu jäi suuresti samaks. Ka esimese jutukorra ja esimese jutu korduse ülesehitus on väga sarnased (vt tabel 3). Selline mingi loo või jutuga seotud mõtete kordamine nii lühikese aja jooksul viitas selgelt AT-st tingitud lühimäluhäirele (Bayles et al., 1985).

Kirjanduses on välja toodud, et vahel võib vahetut verbaalset perseveratsiooni aidata tuvastada kõnetempo kiirenemine ning häälevaljuse langus kuni sosinani. Need tunnused ei kaasne aga vahetu perseveratsiooniga alati (Lebrun, 1993). Analüüsitud näidetes ei esinenud häälevaljuse langust. Küll aga kaasnes nii sõnaalguse (näide 7.11) kui ka sõna vahetu verbaalse perseveratsiooniga (näide 7.12) kõnetempo kiirenemine.

Analüüsitud vestluses oli näited, milles esinevaid enesekordused jäid tavaliste enesekorduste ja verbaalse perseveratsiooni piirile, sest neil esines nii tavapäraste korduste kui ka ebatavaliste korduste tunnuseid (näited 7.22, 7.23) või ei saanud teksti põhjal korduse funktsiooni kohta kindlat järeldust teha (näited 7.24, 7.25).

Kahe piiripealse näite puhul oli enesekordus selgelt seotud eneseparandusega (otsimiskordus) (näited 7.22, 7.23), kuid mõlemal juhul oli kordus kolmekordne, mis on tavavestlustes väga harv. Normist pikema korduse põhjuseks võis olla AT-st tingitud kognitiivne häire, täpsemalt sõnaleidmisraskus (Bayles & Tomoeda, 2013; Geldmacher, 2012). Nimelt võib oletada, et uuritav vajab otsitava keelendi leidmiseks tavapärasest rohkem aega, mistõttu pidi ta otsimisvahendeid (sh kordust) pikemalt kasutama, et hoida vooru enda käes ja võita aega otsitava keelendi leidmiseks. Seega oli nende näidete enesekorduse funktsiooniks otsimine, kuid korduse arv oli tavapärasest suurem.

Veel esines analüüsitud vestluses piiripealseid sõnaalguse kordusi (näited 7.24, 7.25). Näites 7.24 oli takerdumine üldiselt seotud tavapärase ümbertegemisega. Selle käigus kordas uuritav üht sõna (*plekk=plekk*) ühe korra, mis oli tavapärane otsimiskordus. Lisaks kordas ta aga sõna *plekk* algust kolm korda. Tavapäraselt korratakse otsimisel sõnaalgust ühe korra, seega kolmekordne kordus oli selgelt ebatavaline. Näite teksti põhjal polnud võimalik lõpuni välja selgitada, kas tegemist oli ümbertegemise käigus tekkiva sõnaalguse vahetu verbaalse perseveratsiooniga või otsimiskordusega, mis oli tavapärasest pikem.

Teine piiripealne sõnaalguse kordus esines näites 7.25. Nimelt kordas uuritav sõna *korras* algust kaks korda. Kordus võib olla seotud otsimisega, kuid kahekordsed kordused pole

tavapärased. Samas puuduvad sellekohased uurimused. Seetõttu ei saa selle näite alusel selgelt järelda, kas tegemist oli tavapärase, kuid harva esineva kahekordse sõnaalguse kordusega või vahetu verbaalse perseveratsiooniga.

Kokkuvõtvalt saab analüüsi alusel välja tuua mõned tunnused, mis viitavad kindlatele patoloogilisele enesekordusele. Selgelt viitavad patoloogilisele enesekordusele nelja- ja enamakordsed kordused, väga pikk tagasimine (mitme lausungi ehk mõtete kordamine, kuni jutu kordamiseni), mõtete või vestlusteemade kordamine ühe vestluskorra ajal ehk sisuline kordus uudse info lisamiseta ja korduse sisuliselt konteksti mittesobimine.

Lisaks kindlatele patoloogilistele enesekordustele saab ja peab AT-ga isiku kõnet analüüsides eristama tavapäraseid enesekordusi, et mitte pidada neid kõne hindamisel patoloogiliseks. Tavapärased enesekordused on seotud eneseparandamisega (otsimine ja ümbertegemine), pealerääkimisega, tihvtkonstruktsiooniga (peegelkonstruktsiooniga) ja öeldu intensiivistamisega. Samuti esineb tavavestlustes tavapäraseid ühekordseid sõnaalguse kordusi, mille põhjuseks võib olla kas otsimine või ümbertegemise algatus, kuid mille põhjust ei saa sageli teksti põhjal välja selgitada.

Ettevaatlik tuleb olla piiripealsete juhtumite analüüsimisel. Näiteks selliste näidete järelduste tegemisel, kus korduse funktsioon on tavapärane, kuid korduse arv jääb piiripeale (kahe- ja kolmekordsed kordused). Eelkõige aitavad kõnepuude diagnoosimisele kaasa kindlad verbaalse perseveratsiooni juhtumid, mida magistritöö raames uuritud isiku kõnes oli vähe. Ilmselt on kerges staadiumis AT-ga isiku kõnes veelgi enam piiripealseid juhtumeid ning kindlaid verbaalse perseveratsiooni näiteid vähe või üldse mitte. Vaid piiripealsete enesekorduste alusel ei saa aga teha järeldusi võimaliku kõnepuude kohta.

Oluline on rõhutada, et hoolimata nii vestluses kui ka vaimse seisundi miniuuringus ilmnevast selgest kognitiivsest häirest ja ajas ning kohas desorienteeritusest oli uuritav hea vestluspartner ning tahtis suhelda. Uuritavaga suheldes tuli küll arvestada, et haigusest tingituna on tema kõnes rohkem takerdumisi ja kontekstiga mittehaakuvat kõnet ehk esineb pragmaatikapuue. Siiski oli suhtlus uuritava kui mõõduka AT-ga isikuga nauditav ja mis peamine, suhtluse eesmärk, milleks on infot vahetada, sai täidetud.

Edaspidi võiks kindlasti uurida AT-ga isikute kõnet vestlusanalüüsi meetodiga. Muuhulgas oleks huvitav vaadelda ka seda, mida teevad vestluspartnerid AT-ga isikuga vestluses, kas ja kuidas aitavad nad AT-st tingitud probleeme vestluses ületada ja kui tulemuslik see on. Selle alusel oleks võimalik anda suhtlemissoovitusi AT-ga isikute lähedastele. Verbaalse perseveratsiooni olemuse paremaks mõistmiseks võiks seda nähtust uurida suurema hulga erinevas staadiumis AT-ga isikute kõnes ja seda nii testülesannetes kui

spontaanses vestluses. Samuti võiks verbaalset perseveratsiooni uurida afaasiaga isikutel. Selle tulemusel saaks võrrelda erinevaid vorme ning täpsustada verbaalse perseveratsiooni klassifikatsiooni. Lisaks võiks kvantitatiivselt uurida, kas AT-ga isikutel esineb suulises vestluses tavapäraseid kordusi rohkem kui tervetel vanemaealistel ja seda, kas erinevad kordused (nii tavapärased kui patoloogilised) eristavad eelkõige kerges staadiumis AT-ga isikuid tervetest vanemaealistest.

Kokkuvõte

Maaailma rahvastik vananeb, sellega seoses tuleb ühiskonnas tegeleda üha enam vanadusega seotud haigustega (Prince et al., 2015; WHO, 2014). Üheks selliseks haiguseks on Alzheimeri tõbi, mis on levinuim dementsussündroomi põhjus. AT on degeneratiivne ajuhaigus, mille tagajärjel intellektuaalsed võimed progresseeruvad langedes, sh esineb kognitiiv-kommunikatiivne kõnepuue (Linnamägi et al., 2006; Mahendra & Hopper, 2013; Mandell & Green, 2011). AT-ga isikuid ja nende kõnet (laiemalt suhtlust) on vaja uurida selleks, et tagada patsientidele ja nende lähedastele võimalikult varajane ja efektiivne abi, seega aidata patsientidel säilitada võimalikult kaua hea elukvaliteet ja maksimaalne iseseisvus (Prince et al., 2011).

Magistritöö eesmärk oli kirjeldada ühe mõõdukas staadiumis AT tõvega isiku enesekordusi suulises vestluses töö autoriga. Esiteks toodi analüüsi tulemusena välja suulises suhtluses tavapäraste enesekorduste näited ja kirjeldati neid. Seejärel toodi välja ebatavaliste enesekorduste, sh verbaalse perseverentsiooni näited ja kirjeldati neid. Analüüsi tulemusena toodi välja tunnused, mille alusel saab tavapäraseid ja patoloogilisi enesekordusi teineteisest eristada.

Uuriti 91-aastast mõõdukas staadiumis AT-ga naisterahvast vestlusanalüüsi meetodiga. Analüüsi aluseks olid loomulikud, igapäevased vestlused töö autori ja uuritava vahel. Täpsema analüüsi aluseks oli ühe vestluskorra video- ja audiosalvestis (u 37 minutit) ning transkriptsioon.

Analüüsi tulemusena võib öelda, et kindlatele patoloogilistele enesekordustele viitavad nelja- ja enamakordsed kordused, väga pikk tagasimine (mitu lausungit), mõtete või vestlusteemade kordamine ühe vestluskorra ajal ehk sisuline kordus uudse infota ja korduse sisuliselt konteksti mittesobimine. Kõne hindamisel on oluline meeles pidada ka suulises suhtluses tavapäraseid enesekordusi, et neid mitte patoloogiaks pidada. Suulises suhtluses tavapärased enesekordused uuritava kõnes olid seotud eneseparandusega (otsimine, ümbertegemine), pealerääkimisega, tihvtkonstruktsiooniga (peegelkonstruktsiooniga) ja öeldu intensiivistamisega. Veel esines uuritava kõnes suulises suhtluses tavapäraseid ühekordseid sõnaalguse kordusi, mis võivad olla seotud kas otsimise või ümbertegemisega. Piiripealsete näidete alla kuulusid sellised enesekordused, kus kordus oli tavapäraselt seotud otsimisega, kuid korduse arv oli ebatavaline (kolmekordsed sõnakordused) ning kahe- ja kolmekordne

sõnaalguse kordus, mida võib väga harva tavapäraste ühekordsete sõnaalguse korduste kõrval suulises suhtluses esineda. Piiripealsete näidete analüüsimisel tuleb kõne hindamisel olla ettevaatlik. Eelkõige aitavad AT-st tingitud kõnepuude diagnoosimisele kaasa kindlate ebatavaliste korduste näited patsiendi kõnes.

Abstract

As the world population is ageing society must deal with increasing proportion of diseases which are related to aging. One such is Alzheimer's disease (AD). AD is the most common cause of dementia among older adults. It is a progressive brain disorder, which slowly destroys person's memory and thinking skills. Persons with AD also have a cognitive-communication disorder of dementia. The purpose of this master's thesis is to describe self-repetition in the speech of a person with middle stage AD. The method used in the empirical part is conversation analysis. Firstly, normal self-repetitions in oral language will be analysed. Secondly, pathological self-repetitions (including verbal perseveration) will be analysed. Then the aspects which allow to differentiate normal and pathological self-repetitions from one another will be stated. According to the analyses of this thesis aspects which refer to pathological self-repetitions are: multiple (four and more times) repetitions, long repetition (many utterances), repetition of conversational topics or related ideas and inappropriateness of repetition's content. Normal self-repetitions in oral language are related to self-repair (pre-positioned and post-positioned self-repair), overlapping, pivot construction and intensification. There are also normal one-time word beginning repetitions (cut-off + repeat constructions) in the oral language, which may be related to pre-positioned or post-positioned self-repair.

Keywords: Alzheimer's disease, self-repetition, verbal perseveration, conversation analysis.

Tänuõnad

Suur tänu minu juhendajatele Aaro Nursile ja vanemteadurile Tiit Hennostele julgustuse, kannatlikkuse ning asjakohaste nõuannete eest. Tänan uuritavat ja tema lähedast.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud käesoleva lõputöö ise ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Kasutatud kirjandus

- Aitchison, J. (1994). „Say, say it again Sam“: the treatment of repetition in linguistics. In A Fischer (Ed.), *Repetition* (pp. 15–34). Tübingen: Gunter Narr. Külastatud aadressil <http://retro.seals.ch/digbib/view?pid=spe-001:1994:7::22>.
- ALZ = Alzheimers Association. *Tests for Alzheimer's Disease and Dementia*. Külastatud aadressil http://www.alz.org/alzheimers_disease_steps_to_diagnosis.asp.
- ASHA = American Speech-Language-Hearing Association (2014). *Clinical Topics. – Dementia*. Külastatud aadressil <http://www.asha.org/Practice-Portal/Clinical-Topics/Dementia/>.
- Asu-Garcia, E. L., Ereht, M., Habicht, K., Hennoste, T., Kasik, R., Metslang, H., Rääbis, A., Teras, P. & Viht, A. (2014). *Eesti keele kirjeldava grammatika prospekt*, (lk 70–83). Tartu: Tartu Ülikool.
- Bayles, K. A., Tomoeda, C. K., Kaszniak, A. W., Stern, L. Z., & Eigans, K. K. (1985). Verbal perseveration of dementia patients. *Brain and Language*, 25(1), 102–116. Külastatud aadressil <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0093934X85901233>.
- Bayles, K. A., & Tomoeda, C. K. (2013). *MCI and Alzheimer's Dementia: Clinical Essentials for Assessment and Treatment of Cognitive-Communication Disorders* (pp. 49–59). Plural Publishing.
- Black, R. (2011). Dementia and Epistemic Authority: A Conversation Analytic Case Study. Teachers College, *Columbia University Working Papers in TESOL & Applied Linguistics*, 11(2), 65–93. Külastatud aadressil <http://journal.tc-library.org/ojs/index.php/tesol/article/view/744/469>.
- Body, R., & Parker, M. (2005). Topic repetitiveness after traumatic brain injury: An emergent, jointly managed behaviour. *Clinical linguistics & phonetics*, 19(5), 379–392.
- Boller, F., Boller, M., Denes, G., Timberlake, W. H., Zieper, I., & Albert, M. (1973). Familial palilalia. *Neurology*.
- Bryan, K., Binder, J., Dann, C., Funnell, E., Ramsey, V., & Stevens, S. (2001). Development of a screening instrument for language in older people (Barnes Language Assessment). *Aging & mental health*, 5(4), 371–378. Külastatud aadressil

<http://eds.b.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=ecf3fa09-de1c-4df3-af5a-e09fa3f86c75%40sessionmgr198&hid=114>

- Bschor, T., Kühl, K. P., & Reischies, F. M. (2001). Spontaneous speech of patients with dementia of the Alzheimer type and mild cognitive impairment. *International Psychogeriatrics*, 13(3), 289–298. Külastatud aadressil <http://journals.cambridge.org.ezproxy.utlib.ee/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=273436&fileId=S1041610201007682>.
- Buckingham, H. W., Whitaker, H., & Whitaker, H. A. (1979). On linguistic perseveration. *Studies in neurolinguistics*, 4, 329–352.
- Bucks, R. S., Singh, S., Cuerden, J. M., & Wilcock, G. K. (2000). Analysis of spontaneous, conversational speech in dementia of Alzheimer type: Evaluation of an objective technique for analysing lexical performance. *Aphasiology*, 14(1), 71–91. Külastatud aadressil <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/026870300401603#.VEYLIfmUchM>.
- Budson, E. A. (2011). Memory Dysfunction in Dementia. In N. W. Kowall & A. E. Budson (Eds.), *Handbook of Alzheimer's Disease and Other Dementias* (pp. 315–335). Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Critchley, M. (1970). *Aphasiology and other aspects of language*. Hodder Arnold.
- Cummings, L. (2013). Pragmatic Disorders. In: J. H. Stone, M. Blouin. (Eds). *International Encyclopedia of Rehabilitation*. Külastatud aadressil http://cirrie.buffalo.edu/encyclopedia/pdf/en/pragmatic_disorders.pdf.
- Davis, B., & Maclagan, M. (2010). Pauses, fillers, placeholders and formulaicity in Alzheimer's discourse. *Fillers and pauses*, 189–215. Külastatud aadressil https://books.google.ee/books?id=ezFihJmC8qAC&pg=PA209&lpg=PA209&dq=Questions+and+discourse+markers+in+Alzheimer%E2%80%99s+discourse&source=bl&ots=i8RaAlMzXf&sig=2_Nuj63sAofhLnlUfep30n9MY5s&hl=et&sa=X&ei=X0FVKboFdDhaNPvgig#v=onepage&q&f=false.
- Drew, P. (2005). Conversation analysis. In K. L. Fitch, R. & E. Sanders (Eds.), *Handbook of language and social interaction* (pp. 71–102). Psychology Press. Külastatud aadressil <http://cogsci.eecs.qmul.ac.uk/oldpages/miscom/handbooklsi.pdf>.
- Erkinjuntti, T., Alhainen, K., & Rinne, J. (2005). *Mäluhäired*. Tallinn: Medicina.
- Folstein, M. F., Folstein, S. E., & McHugh, P. R. (1975). “Mini-mental state”: a practical method for grading the cognitive state of patients for the clinician. *Journal of psychiatric research*, 12(3), 189–198.

- Freeman, T., & Gathercole, C. E. (1966). Perseveration – The Clinical Symptoms – In Chronic Schizophrenia and Organic Dementia. *The British Journal of Psychiatry*, 112(482), 27–32.
- Geldmacher, D. S. (2012). Alzheimer Disease. In M. F. Weiner, & A. M. Lipton (Eds.), *Clinical manual of Alzheimer disease and other dementias* (pp. 127–158). American Psychiatric Pub.
- Gerassimenko, O. 2004. *Infokäsituspartiklid ahah/axa, jah/da, mhmh/mxmx ja nii/mak eesti ja vene telefonikõnedes*. Magistritöö. Külastatud aadressil <https://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/1227/gerassimenko.pdf?sequence=5>.
- Gleitman, H., Gross, J., & Reisberg, D. (2010). Psychology (8th edition). New York: Norton.
- Guendouzi, J. A., & Müller, N. (2006). Repetitiveness in Conversations With Dementia. *Approaches to discourse in dementia* (pp. 168–188). Psychology Press.
- Helm-Estabrooks, N., Ramage, A., Bayles, K. A., & Cruz, R. (1998). Perseverative behaviour in fluent and non-fluent aphasic adults. *Aphasiology*, 12(7-8), 689–698.
- Helmick, J. W., & Berg, C. B. (1976). Perseveration in brain-injured adults. *Journal of communication disorders*, 9(2), 143–156.
- Hennoste, T. (2000a). Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I. Taust ja uurimisobjekt. *Akadeemia*, 5, 1117–1150.
- Hennoste, T. (2000b). Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VI. Lausung suulises kõnes I. *Akadeemia*, 10, 2223–2254.
- Hennoste, T. (2000c). Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VII. Lausung suulises kõnes II: piiripartiklid ja pealerääkimine. *Akadeemia*, 11, 2465–2486.
- Hennoste, T. (2000d). Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VIII. Lausung suulises kõnes III: eneseparandused. *Akadeemia*, 12, 2689–2710.
- Hennoste, T. (2001). Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes IV. *Akadeemia*, 1, 179–206.
- Hennoste, T. (2013). Pivot constructions in spoken Estonian. *Journal of Pragmatics*, 54, 73–91.
- Hennoste, T. (2014). *The construction [cut-off + repeat] as searching and repealing in the self-repair*. ICCA 2014, UCLA, June 25–29th, Los Angeles. Ettekande käsikiri.
- Hennoste, T. (2015). Suuline eesti keel. Eesti keele varamu V. Käsikiri.

- Hotz, G., & Helm-Estabrooks, N. (1995). Perseveration. Part I: a review. *Brain Injury*, 9(2), 151–159. Külastatud aadressil <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.3109/02699059509008188#.VoJgIRWLTIU>.
- Kasterpalu, R., & Gerassimenko, O. (2006). Vestlusanalüüs. I. Tragel, & H. Õim (Toim), *Teoreetiline keeleteadus Eestis II* (lk 112–126). Tartu: TÜ Kirjastus.
- Lebrun, Y., Devreux, F., & Rousseau, J. J. (1986). Language and speech in a patient with a clinical diagnosis of progressive supranuclear palsy. *Brain and language*, 27(2), 247–256.
- Lebrun, Y. (1993). Repetitive phenomena in aphasia. In G. Blanken, J. Dittmann, H. Grimm, J. C. Marshall, & C. W. Wallesch (Eds.), *Linguistic disorders and pathologies: An international handbook*, (Vol. 8) (pp. 225–238). Walter de Gruyter. Külastatud aadressil https://books.google.ee/books?id=0h_FEVTpDcQC&pg=PR4&lpg=PR4&dq=Linguistic+Disorders+and+Pathologies:+An+International+Handbook&source=bl&ots=ICuu0xxrOR&sig=MUKFWk8H4Lk6fEm1JpKhYk3EQuE&hl=et&sa=X&ved=0ahUKEwjg3eeW-4jKAhWC3iwKHfgfBQQQ6AEIOzAE#v=onepage&q=Linguistic%20Disorders%20and%20Pathologies%3A%20An%20International%20Handbook&f=false.
- Liddicoat, A. J. (2007). *An Introduction to Conversation Analysis*. Athenaeum Press.
- Liepmann, H. L. (1905). Die perseveration: Ueber storungen des handelns bei gehimkranker.
- Linnamägi, Ü., & Asser, T. (2000). *Dementsussündroom ja selle põhjused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Linnamägi, Ü., Vahter., L., Jaanson, K., Tomberg, T., Lüüs, S-M., Gross-Paju, K., Kreis, A. & Toomsoo, T. (2006). *Dementsuste eesti ravi-, tegevus- ja diagnostikajuhend*. Külastatud aadressil https://www.arst.ee/UserFiles/ArstDokumendid/Dementsuseravijuhend06_2.pdf.
- Mahendra, N., Hopper, T. (2013). Dementia and Related Cognitive Disorders. In I. Papathanasiou, P. Coppens, C. Potagas (Eds.), *Aphasia and Related Neurogenic Communication Disorders* (pp. 397–430). Burlington: Jones & Bartlett Learning.
- Mandell, A. M. & Green, R. C. (2011). Alzheimer's disease. In N. W. Kowall & A. E. Budson (Eds.), *Handbook of Alzheimer's Disease and Other Dementias* (pp. 3–91). Hoboken: Wiley-Blackwell.

- McKee, C. A. & Gavett, E. B. (2011). The Neuropathology of the Dementing Disorders. In N. W. Kowall & A. E. Budson (Eds.), *Handbook of Alzheimer's Disease and Other Dementias* (pp. 235–261). Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Mentis, M., Briggs-Whittaker, J., & Gramigna, G. D. (1995). Discourse topic management in senile dementia of the Alzheimer's type. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 38(5), 1054–1066. Külastatud aadressil <http://search.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/login.aspx?direct=true&db=ufh&AN=9511062646&site=eds-live>.
- NIA = National Institute of Aging (2008). *Alzheimer's Disease: Unraveling the Mystery*. U.S. Department of Health and Human Services. Külastatud aadressil http://www.nia.nih.gov/sites/default/files/alzheimers_disease_unraveling_the_mystery_0.pdf.
- Nicholas, M., Obler, L. K., Albert, M. L., & Helm-Estabrooks, N. (1985). Empty speech in Alzheimer's disease and fluent aphasia. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 28(3), 405–410. Külastatud aadressil https://www.researchgate.net/publication/19114526_Empty_Speech_in_Alzheimer%27s_Disease_and_Fluent_Aphasia.
- Norrick, N. R. (1987). Functions of repetition in conversation. *Text-Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 7(3), 245–264.
- Papathanasiou, I., Coppens, P. (2013). Aphasia and Related Neurogenic Communication Disorders: Basic Concepts and Operational Definitions. In I. Papathanasiou, P. Coppens, C. Potagas (Eds.), *Aphasia and Related Neurogenic Communication Disorders* (pp. xix–xxiii). Burlington: Jones & Bartlett Learning.
- Perkins, L., Whitworth, A., & Lesser, R. (1997). *Conversation analysis profile for people with cognitive impairments (CAPPCI)*. London: Whurr.
- Prince, M., Bryce R. & Ferri C. (2011). *World Alzheimer Report 2011: The benefits of early diagnosis and intervention*. Alzheimer's Disease International (ADI). Külastatud aadressil <http://www.alz.co.uk/research/WorldAlzheimerReport2011.pdf>.
- Prince, M. J., Wimo, A., Guerchet, M. M., Ali, G. C., Wu, Y-T., & Prina, M. (2015). *World Alzheimer Report 2015 – The Global Impact of Dementia: An analysis of prevalence, incidence, cost and trends*. Alzheimer's Disease International. Külastatud aadressil <http://www.alz.co.uk/research/WorldAlzheimerReport2015.pdf>.

- RHK-10. (1993). Psüühika- ja käitumishäired – kliinilised kirjeldused ja diagnostilised juhised. Tartu Ülikooli psühhiaatrikliinik. Külastatud aadressil <http://www.kliinikum.ee/psyhhaatrikliinik/lisad/ravi/RHK/RHK10-FR17.htm>.
- Rousseaux, M., Sève, A., Vallet, M., Pasquier, F., & Mackowiak-Cordoliani, M. A. (2010). An analysis of communication in conversation in patients with dementia. *Neuropsychologia*, 48(13), 3884–3890. Külastatud aadressil <http://www.sciencedirect.com.ezproxy.utlib.ee/science/article/pii/S0028393210004161>.
- Sacks, H., Schegloff, E. A., & Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 696–735. Külastatud aadressil http://www.jstor.org/stable/412243?seq=1#page_scan_tab_contents.
- Sandson, J., & Albert, M. L. (1984). Varieties of perseveration. *Neuropsychologia*, 22(6), 715–732.
- Schegloff, E. A., Jefferson, G., & Sacks, H. (1977). The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, 361–382. Külastatud aadressil http://www.jstor.org/stable/413107?seq=1#page_scan_tab_contents.
- Schegloff, E., A. (2007). *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis* (Vol. 1). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stark, J. (2011). Verbal perseveration in aphasia: Definitions and clinical phenomena from a historical perspective. *SIG 2 Perspectives on Neurophysiology and Neurogenic Speech and Language Disorders*, 21(4), 135–151. Külastatud aadressil https://www.academia.edu/8008243/Verbal_perseveration_in_aphasia.
- Tootsi, E. (2013). *Kõne esmane hindamine Alzheimeri tõvest tingitud dementsuse korral*. Magistritöö. Külastatud aadressil http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/31909/tootsi_elis.pdf.
- Zarit, S. H., & Zarit, J. M. (2006). Dementia, delirium and other cognitive problems. In *Mental Disorders in Older Adults: Fundamentals of Assessment and Treatment (2nd Edition)* (pp. 40–77). New York: Guilford Press.
- Zientz, J., Rackley, A., Chapman, S. B., Hopper, T., Mahendra, N., Kim, E. S., & Cleary, S. (2007). Evidence-based practice recommendations for dementia: Educating caregivers on Alzheimer's disease and training communication strategies. *Journal of Medical Speech-Language Pathology*, 15(1), (pp liii-lxiv).

- Thompson, I., Yastrubetskaya, O., Lautenschlager, N., Ames, D., & Chiu, E. (2010). Assessing speech and communication impairments in cognitive disorders: an innovative development in a memory clinic. *International Psychogeriatrics*, 22(03), 341–345. Külastatud aadressil <http://journals.cambridge.org.ezproxy.utlib.ee/action/displayFulltext?type=1&fid=7453396&jid=IPG&volumeId=22&issueId=03&aid=7453388&bodyId=&membershipNumber=&societyETOCSession=>.
- Tulving, E. (2002). *Mälu*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- TÜK = Tartu Ülikooli Kliinikum (2014). *Dementsus*. Külastatud aadressil <http://www.kliinikum.ee/narvikliinik/sagedasemad-haigused/14-dementsus>.
- Vertesi, A., Lever, J. A., Molloy, D. W., Sanderson, B., Tuttle, I., Pokoradi, L., & Principi, E. (2001). Standardized Mini-Mental State Examination. Use and interpretation. *Canadian Family Physician*, 47(10), 2018–2023.
- WHO = World Health Organization (2012). *Dementia: a public health priority*. Külastatud aadressil http://whqlibdoc.who.int/publications/2012/9789241564458_eng.pdf.
- WHO = World Health Organization (2014). *Facts about ageing*. Külastatud aadressil <http://www.who.int/ageing/about/facts/en/>.
- ÜRO = Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (2013a). *World Population Ageing*. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Külastatud aadressil <http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2013.pdf>.
- ÜRO = Ühinenud Rahvaste Organisatsioon (2013b). *World population projected to reach 9.6 billion by 2050*. Külastatud aadressil <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/un-report-world-population-projected-to-reach-9-6-billion-by-2050.html>.

Lisad

Lisa 1. Transkriptsioonimägid

1. Sõnade ülesmärkimiseks kasutatakse kuuldeortograafiat. Sõnad, mille hääldus vastab kirjakeele tüüphääldusele, kirjutatakse kirjakeele ortograafias; kirjakeele sõnad, mille hääldus ei vasta kirjakeele hääldusviisile, võõrsõnad ja sõnad, millel kanooniline ortograafia puudub, kirjutatakse vastavalt hääldusele. Pealkirjade ja nimede alguses on suurtäht.
2. Liigendusüksused
Kõnevool jagatakse intonatsioonilisteks üksusteks.
Lausungit lõpetav intonatsioon märgitakse punktiga.
Lausungi sees olevad intonatsiooniliste üksuste piirid märgitakse komaga.
Tõusva intonatsiooniga lõppeva üksuse lõpus on küsimärk.
Lausungi algust eraldi ei märgita.
Üksinda lausungit moodustavate tagasisideüneemide puhul kasutatakse neutraalse häälduse märkimiseks ilma punktita üneemi (mhmh).
3. Pausid
(.) – mikropaus: 0,2 sekundit või lühem
(1.2) – pausi pikkus sekundites
4. Kõne prosoodilised ja paralingvistilised omadused
` – rõhk
>.....< (sissepoole osutavad nooled) kiirendatud lõik
<.....> (väljapoole osutavad nooled) aeglustatud lõik
..... – muust kõnest vaiksem lõik
AHA (suurtähed) – hääle kõvendamine
t:ere – häälikuvenitused
@.....@ – hääle kvaliteedi muutumine (kõne jälgendamine, kirjutatud teksti lugemine jms)
s(h)õna – (sulgudes h sõna sees): sõna on lausutud naerdes
\$......\$ – naerva häälega öeldud sõna või pikem lõik
si- – sõna poolelijätmine
tulin=ja – kokkuhääldatud sõnad
hehe – lahtise suuga naer

.hhh – häälekas sissehingamine (üks h vastab 0,1 sekundile)

5. Pealerääkimised ja haakumised

[– pealerääkimise algus

] – pealerääkimise lõpp

= – kaks iseseisvat üksust on hääldatud kokku

6. Ebaselgused ja kommentaarid

{või} – halvasti kuulnud tekstilõik

{--} – ebaselgeks jäänud sõna või kõneleja

{---} – pikem ebaselgeks jäänud lõik

((kurvalt)) – litereerija kommentaarid ja seletused situatsiooni kohta

Lisa 2. Uuritava vaimse seisundi lühiuuring

Vaimse seisundi miniuuring

Orientatsioon

	Vale	Õige
1. Mis aasta praegu on? - 1964	0	1
2. Mis aastaeg praegu on?	0	1
3. Mis kuupäev täna on? - 24. aprill	0	1
4. Mis nädalapäev täna on? - teisipäev	0	1
5. Mis kuu praegu on? - aprill	0	1
6. Mis riigis me elame? - Eestis	0	1
7. Mis maakonnas me elame? - Harjumaa	0	1
8. Mis linnas me elame? - Tallinn	0	1
9. Mis haiglas/kohas me oleme? - Arutiamus	0	1
10. Mitmendal korrusel me oleme? - 3/4. korrus	0	1

Meeldejätmise

11. Nüüd ütlen ma kolm lühikest sõna (iga sõna jaoks 1 sekund). Jätke need meelde ja korrake neid kohe. Iga sõna annab esimesel korral 1 punkti. Sõnu tuleb korrata seni, kuni patsient omandab kõik kolm sõna. Loetleda tuleks ka korduste arvu.

pliiats	0	1
õun	0	1
laud	0	1

Korduste arv 1

Tähelepanu ja arvutamine

12.1 Lahutage 100-st 7, saadud tulemusest seitse ja nii edasi. Teha seda viis korda. Iga õige vastus annab 1 punkti.

93	0	1
86	0	1
79	0	1
72	0	1
65	0	1

Kui patsient ei saanud ülesandest kohe aru, võib seda veel üks kord korrata. Ülesannet võib korrata ka selle täitmise keskel. Kui patsient teeb ühe korra vea, kuid jätkab õigesti, s.t. lahutab saadud väärtust arvust 7, loetakse 1 vastustest valeks. Ülesande täitmisel ei kasutata paberit ega kirjutusvahendit.

või (kui patsient ei soovi või ei ole võimeline arvutusülesandeks).

12.2 Lugege tagurpidi sõna KATUS P: S, U, T, A, A...
S...1/U...1/T...1/A...1/K...1 sukas või sukad n?

Kui patsient ei saanud ülesandest kohe aru, võib ülesannet veel üks kord korrata.

Sõnade taasesitamine

13. Nimetage need kolm sõna, mis te enne meelde jätsite ja kordasite. Järjestus ei ole oluline.

	Vale	Õige
pliiats	0	1
õun	0	1
laud	0	1

Kõne

14. Mis see on? Näidake esemeid.

pliiats	0	1
kell	0	1

15. Korrake järgnevat lauset: „Ei kuisid, jaasid ega agasid“

Lauset võib korrata. Punkti saab vaid lause täiesti õigesti kordamise eest.

16. Nüüd annan teile paberilehe. Andke paber.

Palun tehke nii:

„Võtke paber paremasse kätte, murdke paber pooleks ja asetage põlvedele“

võtab paberi paremasse kätte	0	1
murrab paberi pooleks	0	1
asetab paberi põlvedele	0	1

Käsklust ei või korrata ega patsienti aidata.

17. Lugege valjusti see lause (näidake teksti "Sulgege silmad") ja toimige vastavalt sellele

0 1

Punkti saab anda, kui patsient loeb lause ja suleb ka silmad.

18. Siin on paber ja pliiats.

Kirjutage siia üks lause.

0 1

Punkti saab anda, kui lause on arusaadav ning selles on alus ja öeldis. Kirjavigu võib esineda.

Tule naine meile külastama

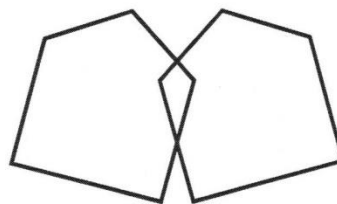
Ruumitaju

19. Sellel paberilehel on kaks kujutist.

Joonistage nende alla täpselt samasugused kujutised.

0 1

Punkti saab anda, kui hulknurkadel on õige arv külgi ja nurki ning kui lõikepind on nelinurkne.

Kokku punkte.....19/30

Testi viis läbi (pitsat, allkiri): Helen Kukk

Päev Kuu Aasta
17 12 2014

Vaimse seisundi lühiuuringu transkriptsioon

ORIENTATSIOON

H: kõigepealt ma küsin sult mõned küsimused.

D: nooh. (.) lase käia.

1. *Mis aastaaeg praegu on?*

H: nii. mis aastaaeg praegu on? –

D: noo niukene. (...) pole talv pole kevad. vahepealne.

H: aga pigem kas talv või kevad.

D: ta on ikka pigem talv veel.

H: jaa.

2. *Mis aasta praegu on?*

H: mis aasta meil praegu on?

(...)

D: tuhatüheksasada: (.) oh=s=jumal=küll. (.) kuuskendneli=vä. ((õige 2014))

3. *Mis kuupäev täna on?*

H: nii. ja mis kuupäev täna on.

(...)

D: kahekümneneljas ap`rill. ((õige 17.12))

4. *Mis nädalapäev täna on?*

H: ja mis nädalapäev?

D: teisipäev ((õige kolmapäev))

(...)

5. *Mis kuu praegu on?*

H: mis kuu praegu on.

D: aprill.=

H: aprill.

6. *Mis riigis me elame?*

H: mis riigis me elame.

D: noo ikka ek- no issand=jumal.

H: ((naer))

D: sa issand jumal ära küsi niukesi [{--}]

H: [noo] lihtsat küsimused [on jah]

D: [eestimaal]=eestimaal [ikka jah]

H: [ma:] `palun vabandust et sellised küsimused aga see ei ole minu tehtud.

D: {--}

7. *Mis maakonnas me elame?*

H: mis: maakonnas me praegu oleme.

D: se käib vist arjumaakonna alla veel või. (.) või mai teagi. (.) tallinn=tallinn arjumaa mai tea see [{--}] ((õige Tartu maakond))

8. *Mis linnas me elame?*

H: [ja] mis linnas me oleme: =

D: =noo tallinnas ikka. ((õige Tartus))

(...)

9. Mis haiglas/kohas me oleme?

H: mis koht see siin on mis kohas me oleme praegu.

D: se on üks ametiasutus. a mai tea mis se on. ((õige hooldekodu))

(...)

10. Mitmendal korrusel me oleme?

H: mitmendal korrusel me praegu oleme.

D: kolmas vist või neljas. (...) mai tea. (.) liftiga {--} mai tea. ((õige keldrikorrus))

(...)

MEELDEJÄTMINE

11. Kolme sõna vahetu kordamine.

H: nii. nüüd ma ütlen sulle kolm sõna.

D: noh.

H: ja sina proovi need meelde jätta ja siis ütled mulle.

D: nooh.=

H: =nii kuula. (.) pliiats. õun. laud.

(.)

D: mhmh.

H: nüüd ütle mulle need sõnad.

D: pliiats õun laud.

H: jaa.

D: jah.=

H: =noo hästi.

(...)

TÄHELEPANU

12. Sõna KATUS tagurpidi ütlemine.

H: nii. ma ütlen sulle ühe sõna. ja sina ütle mulle see tagurpidi. (...) katus.

(...)

D: es. (...)

D: u. (.)

H: mhm.

D: te.

H: mhm.

(...)

H: väga hä[sti]

D: [a.] (.) a. (...) s- sukad või suk- sukas või.

H: jaa tuli hästi välja.

D: noo sis on hea ju.

H: sellised naljakad ülesanded on natuke ka.

(...)

SÕNADE TAASESITAMINE

13. Eelnevalt meeldejäetud kolme sõna taasesitamine.

H: mis need kolm sõna olid mis ma sulle enne ütlesid.

D: pliiats õun katus. ((õige: pliiats, õun, laud))

H: hästi.

KÕNE

14. Objektide nimetamine.

H: nii. nüid ma näitan sulle. mis see on.
D: pliiats.
H: jaa. a mis see on.
D: kell

15. Lause järelekordamine.

H: nüüd ma ütlen sulle lause ja sina proovi minule: (.) öelda see lause. kuula. (.) ei kuisid jaasid ega agasid.
D: ei kuisid jaasid ega agasid.
H: hästi.
(...)
H: titekad natuke ülesanded vä.
D: mh?
H: kas on titekad liiga ülesanded.
D: mina ei tea. sis ju sis on minule paras. väljamõeldud minu jaoks.

16. Suulise korralduse täitmine.

H: niih. (...) ((otsib paberit)) ma annan sulle nüid kohe ühe paberi. ((rebib paberit))
(...)
D: {--} paha kääkiri. mina. minul on inetu kääkiri.
H: ei sa ei pea präägu kirjutama ültse. nii. võta paber (.) paremasse kätte.
D: a siin on mul hoopis {üks} kohvitass.
H: ja ma tõstan natuke siiapoole.
D: nooh. (.) ongi. (.) ongi paremas käes.
H: jaa? murra paber pooleks.
D: kumbapidi. ükskõik kumb: ~ ~ ~ ~
H: [üks]kõik jah.
D: ((murrab paberit pooleks)) oota las ma panen ilusti ikka.
H: mhmh.
D: ((murrab paberit pooleks)) [{--}]
H: [ma] hoian kinni siit.
D: {--}
H: sis saad voldi hästi suruda.
D: {--} jaajah. pane=pane pane=pane.}
(...)
D: nõnna nõnna (.) nõnna noh.
H: nii. (.) ja pane paber põlvedele.
D: ((pane paberit põlvedele))
H: mhm. väga hästi. (.) nüid võid lauapeale tagasi selle panna.
D: {--} põlvedele panna}
(...)

17. Kirjaliku korralduse täitmine.

H: nii ma kirjutatan siia ühe asja. nii. ((kirjutab: sulge silmad))
(...)
D: et ma olen lollakas või.
H: Ei kirjuta.
(...)
D: {ma päris loll ei ole aga. --}
H: miks sa arvad et ma sinust nii halvasti arvan
D: ma mõtlesin et. {küsid lolle küsimusi}
H: nii loe see ära. ja tee nii mis siin on öeldud.
D: sule silmad.
H: mhm. tee nii.

D: ((sulgeb silmad))
H: ei olnud väga raske ju.
D: oi issand jumal. (.) lapsetegu.

18. Spontaanselt lause kirjutamine.

H: nii. nüüd ma palun küll sul kirjutada. käekiri ei pea ültse ilus olema.
D: {ja mul ei olegi}
H: kirjuta lihtsalt üks lause.
D: jah?
H: ükskõik milline lause.
D: tule omme meile jah.
H: ükskõik.
D: tule omme meile.
H: jaah. väga hea.
D: külasse.
H: natuke nalja ka ikka.
D: külasse=külasse jah.
H: kuidas se ütlus oli et tule homme meile ja:
D: ja too kooki
H: EI tule eile meile ja too homme ajaleht kaasa.
D: assoo.
H: oled kuulnud sellist.
D: jajah olen küll {seda lolli kuulnud}
H: ((naer))
D: kas mina kirjutan selle lolli {--}
H: ära kirjuta. sellest piisab. väga hea lause on see. tule homme meile (.)
D: külasse jah.
H: mhm. aitäh.
(...)

RUUMITAJU

19. Kujutiste joonistamine.

H: nii. vaata ja mul on siin (...) siin need kaks kujutist. ((osutab paberilehel olevatele kujutistele))
D: mhmh.
H: proovi sina ka joonistada siia need.
D: minul on joonistamine oli mul kehv. {-- koli- kolis} mina ei osanud joonistada.
(...)
D: seda {ned kaks}
H: jaa. need kaks tükki jah.
(...)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, HELEN KUKK (sünnikuupäev 18.09.1990),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Enesekordused mõõdukas staadiumis Alzheimeri tõvega isiku suulises vestluses“, mille juhendajad on Aaro Nursi ja Tiit Hennoste,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 07.01.2016